

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

NORRLANDS EKONOMISKA UTVECKLING

SEDAN MITTEN AV 1800-TALET

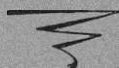
AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND KOM-
MER ATT FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK
DOKTORSGRAD TILL OFFENTLIG GRANSK-
NING FRAMSTÄLLAS Å GÖTEBORGS HÖG-
SKOLAS LÄROSAL N:o 10, MÅNDAGEN DEN
11 SEPT. 1911 KL. 10 F. M.

AV

HUGO ÖSTMAN

Filosofie licentiat

GÖTEBORG 1911
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.

NORRLANDS EKONOMISKA UTVECKLING

SEDAN MITTEN AV 1800-TALET

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND KOM-
MER ATT FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK
DOKTORSGRAD TILL OFFENTLIG GRANSK-
NING FRAMSTÄLLAS Å GÖTEBORGS HÖG-
SKOLAS LÄROSAL N:o 10, MÅNDAGEN DEN
11 SEPT. 1911 KL. 10 F. M.

AV

HUGO ÖSTMAN

Filosofie licentiat

GÖTEBORG 1911
WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.

FÖRORD.

Ehuru det arbete, som härmed framlägges för allmänheten, endast är ett anspråkslöst försök, är det dock ej utan svårighet verkställt på mellantider, ofta med långa, nödtvungna avbrott — en svårighet, som emellertid väsentligen underlättats tack vare det beredvilliga tillmötesgående, som under arbetets fortgång slädse bevisats mig från biblioteksmännens sida i Göleborg och Stockholm, och för vilket jag anhåller att på detta sätt få avlägga en tack-samhetsbetygelse. —

Tyvänn ha flera vanställande tryckfel insmugit sig, och torde läsaren från början godhetsfullt uppmärksamma de införda rättelserna.

Göleborg i aug. 1911.

Författaren.

Rättelser.

- S. 3 r. 6 n. står A:a,   skall vara A. a.
- » 6 » 9 » » statistika, » » statistiska.
- » 5 » 5 » » naturliga, » » naturala.
- » 13 » 1 » » 1870, » » 1890.
- » 15 » 12 u. » Norrland, » » Norrlands.
- » » » 4 n. » Ilwb., » » Hwb.
- » 17 not. har klammern, *utmärkande jordbrukssocknar*, utdragits för långt. »Skogsbygden» betecknar naturligen en särskild grupp.
- S. 20 r. 11 u. står 6,16 %,   skall vara 6,16 %.
- » 25 » 3 n. » 0,796,   » » 0,796.
- » 35 » 3 » » N. K.,   » » Nk.
- » 49 » 14 u. » gränser,   » » gränsår.
- » 61 » 17 » » göras,   » » göres.
- » 64 » 15 » » förslag,   » » företag.
- » 72 » 19 n. » förberedelsestudiet, » » förberedelsestudiet,
- » 73 » 10 » » angivna,   » » avgivna.
- » 76 » 5 u. » administration, » » administrativa.
- » 77 » 19 n. » samanslutningsproceduren, skall vara sammanslutningsproceduren.
- » 78 » 1 u. » aktionären — styrelsemedlemmen, skall vara aktionären-styrelsemedlemmen.
- » 82 » 9 n. » bekante,   skall vara bekanta.
- » » » 18 u. » aktiebandring-, » » aktievandring-.
- » 85 » 8 n. » Jfr Jordens, » » Jordens.
- » 86 » 2 u. saknas hänvisning till not. Siffran ¹ bör insättas efter ordet 'taxerade'.
- » 87 » 15 n. står värde tillväxt, skall vara värdetillväxt.
- » 96 » 16 n. » Kubikenberg, » » Kubikenborg.
- » 97 » 2 u. » 549,   » » 599.
- » 107 » 17 u. » c), vilket bör uteslutas.
- » » » 8 n. » 4,3,   skall vara 5,3.
- » 118 » 13 u. » men att,   » » under det att.
- » 130 » 8 u. » latiefundiebildningen, » » latiefundiebildningen.
- » 135 » 2 n. » Fastighetsförsäljningar, » » Fastighetsförsäljningen.
- » 139 » 5 u. » industrisamhälle, » » industrisamhället.
- » 151 » 17 » » avsättning,   » » ersättning.

Några ytterligare förekommande (mindre) tryckfel hava här ansetts kunna lämnas oanmärkta.

Innehållsförteckning.

	Sid.
<i>Källor och litteratur</i>	VII—IX
<i>Inledning</i>	1—8

I.

Övergångstiden (1840—1870).

<i>Den självberoende naturalhushållningen avlöses av penninghushållning och begynnande kapitalistiska förvärföretag</i>	9—45
---	------

Kap. 1.

<i>Förebud</i>	11—13
----------------------	-------

Kap. 2.

Om norrländsk jordpolitik.

1. Den ekonomiska lagstiftningen och dess betydelse; avvitrning, besuttenhet och skifte	14—17
2. Statens allmänningshushållning i Norrland	17—18
3. Avvittringsverkets innebörd och betydelse för den inre kolonisationen och odlingen	18—21
4. Verkningar	21—22

Kap. 3.

Allmogekulturens särdrag i Norrland.

1. Jordbrukets driftsformer under övergångsperioden	23—24
2. Den agrariska produktionens omfattning under tidsskiftet	24—27
3. Den agrariska produktionens otillräcklighet för den totala behovstillfredsställelsen. Binärningar.....	27—28
4. Industrien inom allmogehushållningens ram	28—31
5. Hantverket, hantverkare, gärningsmän och självförsörjare	31—34
6. Penningar och kredit under allmogehushållningen.....	34—35

Kap. 4.

Allmogeindustriens tillbakagång och begynnande kapitalistisk storindustri.

1. Allmogeindustriens tillbakagång	36—37
2. Början till kapitalistisk företagsamhet	37—38

VI

	Sid.
3. Kredit och kapitalinvestering	38—40
4. Sågverksindustriens utveckling under övergångsperioden	40—43
5. Företagsvinst och arbetslöner	43—45

II.

Industrikapitalismens period.
(1870—närv. tid).

A. (1870—1890). <i>Det oorganiserade konkurrenssamhällets tid.</i>	
B. (1890—närv. tid). <i>Organisationssträvandenas skede</i>	47—165

Kap. 1.

<i>Allmän överblick över prISRörelsen</i>	49—54
---	-------

Kap. 2.

Om industrikapitalismen i Norrland efter år 1870.

1. Allmän karaktäristik	55—56
2. Storkapitalet i Norrlands standardindustri	56—58
3. Om trävaruindustriens fastighetsförvärv	59—60
4. Standardindustriens ekonomisk-politiska ställning efter år 1890 ..	60—61

Kap. 3.

Om konkurrenssamhället.

1. Nya tendenser	62—63
2. Den domaniale trusten	63—65
3. Den kommersiella kartellrörelsen	65—66
4. Kartellrörelsen på timmerhandelsn gebit	66—67
5. Den centralnorrländska timmerintumningsföreningsrörelsen	67—69
6. Virkesleverantörernas kartelleringssträvanden.	
1) De ångermanländska leverantörernas organisation	69
2) Antiintumningsföreningsrörelsen	69—70
7. Norrlands Stuvareförbund	71
8. Exportörernas kartelleringssträvanden	71—73
9. Produktions- och exportpolitik	73—75

Kap. 4.

Om intressentgrupperingen inom sågverksindustrien.

1. Allmänt. Intressentgruppen exponent för industrikapitalismens tillväxt och kapitalbehov	76—78
2. Intressentgruppernas indelning. Personliga relationsgrupper	78—80
3. Aktiemajoritetsförbanden.	80—83

Kap. 5.

Industrikapitalismens socialekonomiska resultat i Norrland.

	Sid.
1. Förmögenhetstillväxten	84—90
2. Arbetsvillkoren; sociala klassbildningar	90—92
3. Inkomstfördelningen 1874 och 1907	93—99

Kap. 6.

Norrlands fabriksindustri.

1. Industriens plats i Norrlands näringsliv	100—102
2. Fabriksindustrierna och hantverket	102—109
3. Arbetarestocken i fabriksindustrien och hantverket	109—112
4. Fabriksindustriens föremål och omfattning	112—119

Kap. 7.

Om handel och samfärdsl.

1. Handeln	120—124
2. De interprovinsiella samfärdsmedlen	124—128

Kap. 8.

Befolkningsrörelsen under industrikapitalismens period.

1. Omflyttningens innebörd och omfattning	129—130
2. Folkökningen. Den inre omflyttningen	130—135
3. Utrikes omflyttningen; den totala omflyttningens resultat	135—137
4. Folkökningens huvudfaktor. Jämförelse mellan äldre och nyare samhällstyper i Norrland	137—140

Kap. 9.

Om jordbruket och boskapsskötseln.

1. Den agrariska frågan i Norrland	141—144
2. Arbetspriserna och odlingsverksamheten	144—150
3. Den agrariska produktionens system, art och omfång efter år 1870..	150—152
4. Den agrariska produktionens utvecklingstendenser i de norrländska länen efter år 1870.	
A) Jordbruket. B) Boskapsskötseln. C) Den agrariska föreningsrörelsen i Norrland	152—160

Kap. 10.

<i>Slutord</i>	161—165
<i>Bilagor</i>	169—188

Källor och litteratur.

1. Svenska Statistiska publikationer:
  - K. M:ts Befallningshavandes femårsberättelser, Cit. H.
  - Bidrag till Sveriges officiella statistik. Cit. med resp. litt.:
    - A) Befolkningsstatistiken.
    - C) Bergshanteringen.
    - D) Fabriker och hantverk.
    - F) Utrikes handel och sjöfart 1858—1894.
      - Handel 1895—1907.
    - N) Jordbruk och boskapskötsel.
      - Statistisk tidskrift.
2. Svenska kommittébetänkanden (med hänvisningar till sida i E. Thyselius Förteckning över kommittébetänkanden angivna under åren 1809—1894. Sthlm 1896; (cit. Thy.) samt andra delen därav för åren 1895—1903, Sthlm 1904; (cit. Thy. II).
  - Finanskommittén av 1860 (Thy. 273).
  - Förberedande skattejämningskommittén 1877 (Thy. 370).
  - Skogskommittén av 1870, förkortad Sk. 1870 (Thy. 322).
  - Tullkommittén av 1882, förkortad Tk. 1882 (Thy. 426).
  - Ekonomiska kommittén 1886—1887 (Thy. 473, 482).
  - Tullkommittén av 1891 (Thy. 518).
  - Skogskommittén av 1896, förk. Sk. 1896 (Thy. II 82).
  - Norrlandskommittén av 1904, förk. Nk. 1904.
  - Betänkande ang. åtgärder till förbättrande av de vid Sägverken i trakten av Sundsvall anställda arbetarnes ställning, Sundsvall 1880.
  - Emigrationsutredningen: Bil. IX, X, XVIII, XIX.
  - Finansstatistiska utredningar, utg. gen. k. Finansdep. I. Taxering till inkomstskatt år 1907 etc. Sthlm 1909.
3. Författningar:
  - Författningar rörande avvittning åren 1820-24-25-32.
  - » » hemmansklyvning, avsöndring och besuttenhet åren 1827-53-58-81-96.
4. Litteratur.
  - Nedanstående förteckning uppfyller ej anspråken på fullständighet utan hänvisas för komplettering i detta hänseende till noterna under texten.
  - Agardh, C. A. — Ljungberg, C. E., Försök till en statsekonomisk statistik över Sverige I — IV Karlstad—Stockholm. 1852—63.

- Andersson, G., Timmertransporten på de svenska vattendragen och dess geografiska förutsättningar i Ymer 1907, h. 4.
- Andersson, Th., Den inre omflyttningen. I. Norrland. Ak. avh. Malmö 1897.
- Arosenius, E., Sågverks- och bruksägares jordförvärv i norra Sverige. Ek. Tidskr. VII. 1905.
- Bank, Stockholms Enskilda, 1856—1906. Sthlm 1906.
- Cassel, G., Järnhanteringens utveckling till storindustri. Ek. T. IX 1907.
- Ekman, Vilh., Skogsteknisk handbok. Sthlm 1908.
- Endres, Max, Forstpolitik. Berlin 1905.
- v. Engeström, J., I Norrlandsfrågan. Sthlm 1903.
- Flodström, I., Arvet av levebröd. Nat.-ekon.-fören:s förhldr under senare halvåret 1896. Sthlm 1897. (Cit. N. E. F. F.).
- Forsell, Hans, Norrland 1571-1870. Ett försök till statistisk historik. (Studier och kritiker I 1875).
- » Sveriges inre historia från Gustaf den Förste med särskilt avseende på förvaltning och ekonomi I 1869; II 1875.
- van der Hagen, A. L., — Cederschiöld, S., Svenska aktiebolag med begränsad ansvarighet. Sthlm 1875 och 1882.
- Hamilton, G., Arbetspris och arbetstillfällen i Sverige under de senare åren. Nat.-ök.-fören:s förhldr under förra halvåret 1895.
- Heckscher, E. F., Till belysning av järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling. Ak. avh. Sthlm 1907.
- Högbom, A. G., Norrlandsfrågan. Fören. Heimdals föreläsningar 1905-06. 1906.
- » Om möjligheterna för jordbrukskolonisation i övre Norrland. Ek. T. VI 1904.
- » Om Norrlands näringar och deras naturliga betingelser. Verdandi: Småskrifter N:o 72. Sthlm 1898.
- » Till frågan om trävaruindustriens betydelse för det norrländska jordbruket. Ek. T. II 1900.
- Järnvägar, Statens, 1856—1906. Historisk-teknisk-ekonomisk beskrivning. I anledning av Statens järnvägars femtioåriga tillvaro utg. på K. M:ts befallning av Järnvägs-Styrelsen under redaktion av G. Welin. Sthlm 1906 (Cit. S. J.).
- Industrien, Svenska, 1907 och Komplement 1908.
- Kalender över svenska lantbruket 1910. Andra årg. På uppdrag av k. lantbruksstyrelsen redigerad av G. Elgenstierna. Sthlm 1910.
- Kempe, S., Några ord om Norrlands skogar. Ek. T. VIII 1906.
- Key-Åberg, K., Sveriges industri. Geografisk, historisk, statistisk översikt. Ek. T. I 1899.
- » Svenska aktiebolag och enskilda banker. Handbok för affärsvärlden 1907.
- » Inlandsbanan II.
- » Sveriges industri och utförsel. Ek. T. VI 1904.

- Kinberg, E., Norrlandskommitténs betänkande. Fören. Heimdals föreläsningar läsåret 1905-06. 1906.
- Lindhagen, C., Jordfrågan. Några riksdagsmotioner jämte ett företal. 1907.
» Norrlandskommitténs betänkande. N. E. F. F.¹ 1904.
- Samhällslivet, Det ekonomiska. Handbok i nationalekonomi under medverkan av flera fackmän utarbetad av Joh. Leffler, Ax. Raphael, Carl Rosenberg, Gustav Sundbärg och Emil Svensén. II. Sthlm 1902.
- Stjernberg, N., Till diskussionen om det norrländska sociala problemet. Ek. T. III. 1901.
- Sveriges land och folk. Historisk-Statistisk handbok. På offentligt uppdrag utgiven av G. Sundbärg. Sthlm 1901. (Cit. S:es L. o. F.).
- Svensk Trävarutidning, diverse årgångar.
- Sylwan, E., Arbetsintensitetens problem. Sthlm 1910.
- Die Welt-Wirtschaft 1906. (Cit. W.-W.).
- Wicksell, K., Nyttjanderätterna å Svenska Statens skogar. Ek. T. III. 1901.
- Wohlin, N., Spannmålspriser och spannmålstullar i Sverige 1873—1903. Ek. T. VII. 1905.

---

¹ Betydelsen av andra än ovan angivna, i det följande begagnade *förkortningar* torde utan vidare inses av sammanhanget.

Inledning.

Ett lands ekonomiska utveckling framgår alltid som ett resultat av ett komplex av orsaker, men naturligt är, att det i varje fall skall givas vissa särskilt betydelsefulla krafter, som få en större vikt än övriga och därigenom med rätta bliva avgörande för uppfattningen av en given ekonomisk situation eller ett givet ekonomiskt utvecklingsförlopp.

Norrland utgör därvid intet undantag från regeln. Dess ekonomiska samhällsliv är på det närmaste förknippat med dess standard-industri, sågverksrörelsen, och en framställning av dess ekonomiska utvecklingshistoria måste därför fotas på en såvitt möjligt allsidig granskning av denna industris utvecklingshistoria i Norrland.

Emellertid iakttagar man snart vid ett ingående studium av denna, att den själv är en följdforeteelse, grundad i en mängd naturliga, rättsliga, historiska och ekonomiska fakta — den moderna speciellt norrländska industrien måste, om dess betydelse skall till fullo uppskattas, ställas mot bakgrunden av ett äldre ekonomiskt-rättsligt samhällsliv. Litteratur i ämnet saknas ingalunda. Studier och undersökningar rörande detsamma hava utförts såväl av en del enskilda forskare som ock av på offentligt uppdrag arbetande kommissioner och kommittéer, vilkas arbeten på detta gebit föreligga antingen i monografisk form eller ingå som delar av större eller mera omfattande undersökningar.

Så till ex. intager Norrland ett viktigt rum i *C. A. Agardhs »Försök till en statsökonomisk statistik över Sverige»*.¹

Hans kritik av den norrländska jordpolitiken och av avvitringsverket bestämmes väsentligen av hans avvisande ställning till Ad. Smiths och encyclopedisternas »kosmopolitiska ekonomi», vars tillämpning icke väckte »kraft hos nationen att bevara sin självstän-

¹ Del I Karlstad 1852; II 1854; III 1857; IV Sthlm 1863. Den statistiska avdelningen i verket av C. E. Ljungberg. Speciellt avvitrningen i Norrland behandlas i II: 2 s. 378 ff men beröres f. ö. även på andra ställen, ss. IV: I s. 120 ff, nybyggesväsendet i bl. a. III: 2 s. 240 ff.

dighet».¹ Redan hos Agardh framkallar skogsindustriens utveckling farhågor, som ge honom anledning att varna sitt land för Karthagos öde. Sverige kunde ej bliva ett annat England.²

Med hänsyn till anda och uppfattningssätt finnes det åtskilliga beröringspunkter mellan den agardhska tankegången och Norrlandskommitténs av år 1904 betänkande. Här anföras ock varnande exempel från utlandet³ i anledning av den påvisade faran för det norrländska självägande bondeståndets försvinnande under den storindustriella koncentrationens tryck. Medan Agardh befarade den nationella självständighetens förlust såsom en följd av den nationella rikedomens accumulering på få händer, fruktar Norrlandskommittén den norrländska besuttna bondestammens fördrivande från fädernejorden såsom en följd av »bolagens» latifundiebildning —⁴ hela skillnaden ligger i perspektivens olika omfattning.

En mängd på geologisk-vetenskaplig grund och personlig iakttagelse vilande framställningar i »norrlandsfrågan» har lämnats av professor *A. G. Högbom*. Utgående från enskilda socknar under geologiskt och geografiskt olika lägen kommer han i det stora hela till det resultatet, att jordbrukets utveckling åtminstone i övre Norrland — vilket utförligast behandlats — visar sig vara mindre beroende av det industriella trycket än av naturförhållandena. En återgång eller en stagnation inom denna näringsgren drabbar således sådana trakter, som i varje fall ej äga förutsättningar för ett framgångsrikt jordbruk.⁵ Å andra sidan visar han, att inom välbelägna jordbruksdistrikt utvecklingen stundom ingalunda hållit sig på den nivå, man kunnat vänta, såsom fallet är med vissa socknar inom det jämtska silurfältet.⁶ Det

¹ A. a. I: 2: 298 f; II: 2: 356 o. not.

² Han utbrister ironiskt: »Man inbillar sig på rent allvar, att Sverige kan bliva England; ja varför icke Italien? II: 2 s. 356 not.

³ Nk 1904 II s. 45 ff.

⁴ Jfr för övrigt *C. Lindhagen*, Böra Norrlands skogsbygder företrädesvis bliva en privat domän för sågverksindustrin? *Ekonom. Tidskr.* III 1901 s. 201 f.

⁵ Han har i denna punkt föregripits av naturforskaren Agardh. Se t. ex. a. a. II 2 s. 409; 411.

⁶ *A. G. Högbom*, Om möjligheterna för jordbrukskolonisation i övre Norrland. *Ekonomisk Tidskrift* VI 1904 s. 142. För övrigt saknas en fullständigt genomförd undersökning socknevis i detta hänseende. En sådan kan med någon grad av tillförlitlighet ej utföras för äldre tider.

är utan tvivel en nationalekonomiskt obestridlig reflexion, som av prof. Högbom i samband härmed uttalats, då han påpekar, att utom av naturfaktorer och andra yttre omständigheter en ekonomiskt framgångsrik utveckling av jordbruket i väsentlig grad är beroende av personliga egenskaper hos den jordbruksidkande befolkningen själv.

En värdefull nationalekonomisk monografi över Norrland äga vi i *Hans Forssells »Norrland 1571—1870. Ett försök till statistisk historik»* (i *»Studier och Kritiker» I Stockholm 1875*). Intressanta bidrag till vår kännedom om Norrlands ekonomiska utveckling i äldre tid har han för övrigt lämnat i sin hela riket omfattande *»Sveriges inre historia från Gustaf den Förste»* (Stockholm 1869). Det är naturligen på fakta från befolkningsstatistiken samt rörande jordbruket, han grundar sin historiska framställning av det ekonomiska samhällslivet i Norrland under dessa äldre tider.

Han visar, att varken jordbruk eller boskapsskötsel hållit jämna steg med folkmängdstillväxten.¹ Utmärkande för Forssell är hans kritiska ställning till den officiella statistikens vittnesbörd, närmast jordbruksstatistikens.² Med vetenskaplig kritik förenar han för övrigt en optimistisk tro på Norrlands ekonomiska framtid³, dock under förutsättning av moderna kommunikationsmedel.⁴

Mera speciella sidor av Norrlands ekonomiska samhällsliv äro behandlade av *Th. Andersson, »Den inre omflyttningen»*, samt *J. v. Engeström*, vilkens inlägg *»I Norrlandsfrågan»*, ehuru avsett att vara närmast ett diskussionsinlägg i den politiska debatten, innehåller en mängd intressanta data ur Norrlands ekonomiska historia i allmänhet. Värdefulla bidrag till historien meddelar ock *E. F. Heckscher* i sin på k. järnvägsstyrelsens uppdrag utarbetade *»Nationalekonomisk historik»*, vidare utförd i avhandlingen över järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling.⁵

¹ Norrland 1571—1870 s. 518 och 527.

² »Det skulle t. o. m. icke förvåna mig om dessa landshövdingarnas och Hushållningssällskapens siffror vore för hela provinsen felaktiga på 100,000-tal». A. a. s. 523.

³ »Norrland har i överflöd skogar, strömmar och järn; Norrland har rika och vidsträckta betesmarker och lovar sig t. o. m. stigande skördar av ett förbättrat åkerbruk». A. a. s. 504.

⁴ Norrland behövde »vägar, vägar, vägar framför allt av järn». A. a. s. 505.

⁵ *Till belysning av järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveck-*

Trots de ganska talrika bidrag till vår kunskap om Norrlands ekonomiska utveckling, som vi äga i den uppväxande nationalekonomiska litteraturen — hit höra som bekant delar av Emigrationsutredningens ännu under utgivning varande publikationer — återstår dock ännu mycket att göra, innan denna fått sin fullständiga belysning. En allsidig utredning saknas ännu helt och hållet, och man kan blott beklaga, att varje sådan måste stöta på synnerligen stora svårigheter i själva källmaterialets beskaffenhet.

Vår *officiella statistik* för olika områden av det ekonomiska samhällslivet utgör i sin mån ett vittnesbörd om allt mänskligt arbetes relativitet och utvecklingsbehov. Oavsett primäruppgifternas ofullständighet och otillförlitlighet måste därför den äldre statistiken i många fall vara inkommensurabel, om ej i annat hänseende så rent formellt, med den i senare år tillkomna. Så är det exempelvis en i ögonen fallande skillnad, som råder mellan de produktionsbelopp, de norrländska länen ha att uppvisa i *Kommersekollegii berättelser, Litt. D*, före och efter år 1896, vilket bl. a. beror därpå, att sågverk och trähyvlerier samt mjöl- och grynkvagnar helt enkelt ej medtagits i berättelserna före nämnda år.¹

En följd härav är, att den ekonomisk-historiska framställningen ofta måste lida av bristande systematisk konsistens i uppställningen av ämnets olika delar och i det illustrerande och grundläggande statistiska materialets användning.

Till brister i systemet ansluta sig nära de brister, som ligga i en alltför stor knapphändighet rörande uppgifterna i fråga. Tillverkningsvärdena inom industrien äro i viktigare fall även före år 1896 angivna, men för uppfattningen av den kapitalistiska produktionens utveckling inom en industri äro dessa konjunkturala företeelser mindre upplysande än sådana uppgifter, som möjliggöra en beräkning av t. ex. det fasta kapitalets värde per arbetare.

Vi sakna vidare i den äldre statistiken all vägledning för en klassi-

---

läng. Ak. avh. 1907. En kort uppsats över Norrlandsfrågan av samme förf. finnes och intagen i *Tilskueren* för 1908. Rörande andra här ej nämnda bidrag se litteraturfört. och noterna under texten.

¹ Egendomligt är, att även efter 1896 års modernisering av industristatistiken inga som helst uppgifter där förekomma om mejeriväsendet.

fikation av fabriker och manufakturer såväl som av hantverk efter arbetsstyrkans storlek — något som dock vore av största betydelse vid en utredning av förhållandet mellan hantverk och fabriksindustri.

Icke minst viktig för en belysning av näringslivets utveckling under senare tid är aktiebolagsväsendets omfattning. Men även här saknas ofta sådana uppgifter, som skulle kunna sätta oss i stånd att bedöma aktiebolagsväsendets verkliga utveckling under en viss period, i det att nämligen till en början endast upplysningar om minimi- och maximikapital lämnats¹, medan däremot varje antydan om de tecknade och än mer om de inbetalade aktiekapitalens storlek saknas.²

Av ett speciellt intresse är det norrländska jordbrukets utvecklingsförlopp och närvarande ställning. Men här är tyvärr uppgiften att ur statistiken hämta säkra detaljupplysningar ännu långt fram i tiden, åtminstone till slutet av 1880-talet³ i det närmaste olöslig. Man får dessförinnan åtnöja sig med att draga endast allmänna slutsatser i fråga om riktlinjerna för modernäringens utveckling i Norrland. Först de speciella undersökningarna, som av hushållningssällskapen föranstaltats tidigast under 1880-talet, kunna lämna oss material för mera ingående lokala undersökningar rörande den viktiga frågan, var jordbruket i själva verket gått framåt eller ej under vinsthushållningssystemet.⁴

Av största betydelse för jordbrukets utveckling liksom för den allmänna ekonomiska utvecklingen äro arbetspriserna. De meddelanden, *jordbruksstatistiken* (*litt. N*) lämnar rörande dessa, äro ofta svävande och för övrigt ej enhetligt uppställda för de olika länen. Det virrvarr, som till 1885 och längre råder på detta område härrör från olika formulär — ett av 1865 och ett av år 1885 — vilka av vederbörande synas hava förväxlats, så att såväl maximi- som minimipris angetts i en mängd fall ej blott för dagsverken utan ock för årstjänst. För erhållande av arbetspriserna under tidigare år, jämförliga med

¹ I sammandraget till 5-årsber. 1848--70.

² Jfr *L. van der Hagen—S. Cederschiöld, Sv. aktiebolag*. 1:a uppl. 1875; 2:a uppl. 1881 meddelar de inbetalade aktiekapitalens storlek.

³ Jfr E. Kinberg, *Norrlandskomiténs betänkande* 1906 s. 28.

⁴ Reservanterna i Norrlandskomitén, vilka hysa en rätt optimistisk uppfattning om jordbrukets utveckling under systemet i fråga, ha inskränkt sina mera lokala undersökningar till endast 14 socknar och därvid utgått redan från år 1871 Nk. VI s. 308 ff. Tab. 2 s. 306 ff.

dem enligt 1885 års formulär, är man nödsakad att uträkna medeltalet mellan maximi- och minimibelopp — ett förfarande om vars riktighet meningarna kunna vara delade.¹

Huru stora bristerna än äro i den äldre statistiken, har man emellertid därför icke rätt att utan vidare lämna denna ur räkningen. Den ger i många fall värdefulla antydningar om utvecklingens allmänna förlopp, och härtill kommer, att många av de resultat, som en undersökning, byggd på detta material, kommer fram till, kunna bliva mer än sannolika i belysningen av de resultat, till vilka vår mera tillförlitliga² befolkningsstatistik kan leda oss. För övrigt är benägenheten att göra för mycket av även ett mera enhetligt och till synes mera omsorgsfullt samlat och ordnat statistiskt material ofta för det slutliga resultatets tillförlitlighet en fara, som ej bör underskattas. De siffermässiga resultaten peka på »fakta» i mycket tillspetsad form såsom slutsumman av inträdda växlingar på vissa områden av ekonomiskt samhällsliv men lämna oss likväl ingen inblick i systemet av relativa orsaker till och slutliga sociala och ekonomiska verkningar av de förändringar, som de tjäna till att konstatera.

Vår exempelvis ej alltför otillförlitliga kreatursstatistik visar relativt sjunkande siffror ej blott under förfallsperioder för jordbruket utan ock senare, då detta arbetar under helt andra förutsättningar än förr och efter nya intensivare metoder. Statistiken anger således i båda fallen likartade resultat, vilka dock i ena fallet betyda något helt annat än i det andra, nämligen: i förra fallet synbarligen en extensiv empirisk methods kortare produktionsväg och i det senare en möjligtvis *begynnande* rationell intensivering. Icke desto mindre är det naturligt att antaga, att även andra faktorer än de angivna, exempelvis handeln, bidragit till den förändring som här liksom i andra grenar av det norrländska hushållningsområdet ägt rum. Men att med ledning av statistiska data angiva noggrant utstakade gränser för varje särskild faktors verkningar är i själva verket omöjligt.³

¹ Jfr N) 1904 s. 16. Jfr f. ö. *E. Sylwan, Arbetsintensitetens problem* s. 43.

² Låt vara att fördelningen på yrken ej kan vara utan sina betänkliga brister.

³ »There are always many influences at work in any social movement, and we have no sufficient means of discriminating the precise effect exerted by any one factor singly.» *W. Cunningham: The growth of english industry and commerce in modern times* 1907 Part II Laisser faire, s. 937.

Huru nu än materialet må vara beskaffat, finnes där helt visst ett tillräckligt stoff till historik över de senaste 50 à 60 åren av Norrlands ekonomiska utveckling. Det försök till en sådan, som här framlägges, bär måhända snarare spår av ett alltför rikt stoff än av motsatsen; författaren har nämligen vid stoffurvalet låtit leda sig av det dubbla syftet att ej mindre låta företeelserna själva tala än att söka teoretisera över de verkande krafterna i det intressanta, nästan dramatiskt tillspetsade utvecklingsförlopp, till vars mest betydelsefulla data höra 1870-talets högkonjunktur, 1890-talets antikonjunkturala organisationssträvanden och det sistförflutna decenniets agrariska förningsrörelse. Det gällde ock att finna en naturlig utgångspunkt och en naturligt bestämd periodindelning, för att ej utvecklingen skulle verka lösryckt och osannolik. Ehuru ett modernt Norrland *i det stora hela* ej räknar mer än ett tjugotal år — såsom vi skola finna — var det dock omöjligt att förklara de sista 20 årens utveckling utan att stödja sig på de näst förut förflutna tjugo årens *industriella* utveckling. Det är *sågverksindustrien, som ger Norrland dess egenartade signatur*. Norrlands ekonomiska periodindelning i senare tid måste därför sammanfalla med huvudfaserna i sågverksindustriens historia. Men dess stilisering efter kontinentala mått sammanhänger med vissa avgörande företeelser vid mitten av 1860-talet. Den betydelsefullaste var tvivelsutan *Englands liberala tullpolitik*. Redan år 1842 hade England börjat nedsätta sina tullsatser för trävaror; fullständigt borttogos de år 1866. Redan året förut hade Frankrike öppnat sina hamnar för fri införsel av svenska bräder och plank. Härigenom men ännu mycket mera genom den engelska frihandeln öppnades för norrländska trävaror den *stora* marknaden — något som med ens oerhört stegrade deras värde och gjorde den förut tämligen obeaktade landsdelen till ett spekulationsfält av första rang. Den i följd härav iscensatta ekonomiska mobiliseringen av skogen *underlättades i högsta grad av det vid 1860-talets slut till största delen genomförda avvittringsverket*.¹ Avverkningsrättigheternas överlåtande i massa på kapitalistiska företagare var härav en given följd, men därmed var ock ett avgörande steg taget i riktning mot den gamla naturliga allmogehushållningens tillintetgörelse och penningehushållningens införande. Det är i själva

¹ Skogskom. 1871 s. 113. Vad som då återstod att avvittra hörde till Norr- och Västerbottens lappmarker. Jfr f. ö. *H)* 1856—60 s. 75.

verket denna företeelse, som betecknar den fundamentala åtskillnaden mellan den »gamla goda tiden» och »ny tid» i all ekonomisk historia. Trots alla gammalmodigheter, som än länge vidlade Norrlands ekonomiska samhällsliv efter 1870-talets ingång, blev dock detta därigenom utgångspunkten även för dess nyare ekonomiska historia.

Vi vilja därför börja vår framställning med en kort överblick av det äldre Norrland, sådant det tedde sig under *övergångstidens* brytningsår, till dess att Englands liberala handelspolitik hunnit göra tillbörlig verkan (omkr. år 1840—1870) för att sedan rikta vårt huvudintresse på utvecklingen av den konjunkturala vinsthushållning, som därefter vidtog, och som vi med hänsyn till trävarurörelsens betydelse och omfattning kunna kalla *industrikapitalismens period* (1870—nu).

I

Övergångstiden (1840—1870).

Den självberoende naturalhushållningen avlöses av penninghushållning och begynnande kapitalistiska förvärvsföretag.

KAP. I.

Förebud.

Förhållandet mellan inflyttningen till och de interprovinsiella vandringarna uti Norrland under denna och följande period visar i sin mån den förstnämndas övergångskaraktär. Mobiliteten emellan länen är redan år 1860 så stark, att den föga överträffas år 1870 och ej obetydligt överskrider omflyttningarna åren 1880 och 1890.¹

Befolkningsrörelsen i allmänhet gör intryck av att ett nytt ekonomiskt samhällsliv är på väg att bildas med en alldeles ny fördelning av de produktiva krafterna.² Vandringsströmmarna samla sig småningom liksom älvarna i vissa huvudfåror och söka sig ned i de stora floddalarna, där ännu till en början sågarna ligga för att sedan flyttas ned till kusten. Man kan ju som ett slående exempel här anföra Sköns socken, vilken fick sin folkmängd ökad under en enda femårsperiod

---

¹ Norrland har under 1800-talet och i synnerhet under dess senare hälft varit ett kolonialland i den meningen, att befolkningsöverskottet i sydligare orter, såsom t. ex. i Värmland och Dalarne ofta sökt sig väg ditupp. (Jfr *Skogskom. 1871* s. 122). Även Norge och Finland hava ehuru i ringa omfång bidragit till inflyttningen. År 1860 voro av till Norrland inflyttade inalles 11,807 personer födda i det övriga Sverige; endast 814 å utrikes ort. Summan inflyttade i samtliga norrländska län var 17,574 pers. Den inre omflyttningen i Norrland från län till län omfattade således ett antal av 4,953 personer eller omkring 28 % av länens totala inflyttning. Relationstalet för år 1870 utgjorde 30; för 1880 = 24; för 1890 = 25. Jfr det statistiska materialet i »*Den inre omflyttningen i Norrland*» Ak. avh. 1897 av *Teofil Andersson*. S. 14. — Folkmängdstillväxten mellan åren 1840—1865, uttryckt i procent pr län, utgjorde: G. = 30.8; Vn. = 48.5; J. = 48.7; Vb. = 55.3; Nb. = 59.4. Jfr *Finanskom. 1863* Tab. I s. V och *Tullkom. 1882*; bih. tab. 1 s. 4.

² Näringslivets differentiering även i jordbrukssocknar begynner redan under 1840-talet framträda med penningens växande betydelse. Jfr *Agardh II*: 2 s. 382.

(1860—65) med 39 %, medan t. ex. en annan gammal jordbrukssocken, nämligen Rödön, förblev nästan stationär.¹

Den »slutna» egenproduktionens tid avlöses småningom på allt större områden. Likaså det provinsiella självberoendet. Alla gamla råmärken för näringslivet flyttas ut eller flyttas om. De relativt stora familjerna återfinnas talrikast i avlägsnare orter med mindre differentierat näringsliv²; råämnesframställning och råämnesförädling, produktion och konsumtion upphöra småningom att i större utsträckning vara förenade hos de enskilda hushållen³; arbetet blir mindre mångsidigt på samma gång det blir mer intensivt. Men resultatet av utvecklingen är ett större eller mindre beroende av det hela, Norrland begynner ett ekonomiskt samhällsliv i djupare och mera omfattande bemärkelse än förr.

Den nationalekonomiska följderna av vandringsförloppet var givetvis i första hand ett lokalt utbyte av arbets- och kapitalkraft. Detta utbyte försiggick trots den allmänna bristen på lätt framkomliga vägar. Sådana kommo till stånd i större omfattning först, när den social-ekonomiska revolutionen redan var fullbordad. Det är uppenbart att för dessa flyttande människor själva rumsförändringen i regel innebar en fullständig omgestaltning av *modus vivendi*. Och drivfjädern till att bryta med gamla arbetsmetoder och levnadsvanor måste för en så konservativ samhällsklass som den jordbrukande ha varit synnerligen kraftig. Utan tvivel bestod den huvudsakligen i ett trängande behov att utbyta det gamla slutna hushållningssystemet med dess ringa produktionskraft och starka konsumtionsbegränsning emot ett på arbetsdelning och kapitalanvändning grundat

¹ Exemplet är givetvis ej det enda möjliga. Jfr *A) 1890* III Tab. 1 s. 46 f. samt Heckscher, som i *S. J. 1856—1906* I samlat ett rikt befolkningsstatistiskt material (s. 472—5).

² Så t. ex. var för landsbygden antalet hushåll år 1860 mindre i Nb. trots större folkmängd än i J. Antalet familjer på 4—5 pers. var d. å. relat. störst i Nb.; 2—3 i J; 2—4 i Vn.; 1 eller 4 i Vb. I G. rådde ett visst undantagsförhållande, enär familjer à 3—4 pers. där voro talrikast representerade. Av rikets folkmängd levde s. å. 54,67 % i familjegrupper av från 4 till 7 personer. *A) 1860* III s. XXXV o. XXXVII.

³ Jfr *Bücher, Die Entstehung der V. wirtschaft 1893* s. 166.

KAP. 2.

Om norrländsk jordpolitik.

1. Den ekonomiska lagstiftningen och dess betydelse; avvitrting, besuttenhet och skifte.

Folkhushållens systemförändringar uppkomma ej såsom följer enbart av några lagstiftningsåtgärder; vanligen har lagstiftningen till förutsättning en mer eller mindre långt gången omdaningsprocess inom det område av ekonomiskt samhällsliv, vars former den närmast åsyftar att lagligt fixera. Lagarnas betydelse för den ekonomiska utvecklingen får således icke överskattas men ej heller förbises¹ — det är i varje fall av utomordentlig vikt att skilja mellan mer och mindre betydelsefulla lagar²; — för iakttagelsen av ekonomiska utvecklingsförlopp kunna de vara särdeles vägledande och för övrigt som betydelsefulla tidsdokument med skäl ofta brukas som verkliga tidssignaturer.

Det första skedet av vinsthushållning i Norrland skulle också kunna signeras som en tid av *avvittringspolitik* och av begynnande ekonomisk *mobilisering av skog och jord* som undersignatur.

Avvittringslagarna hava ofta nämnts. Det finnes emellertid ännu två grupper av lagstiftningsåtgärder, som såväl var för sig som ännu mera tillsammans haft stor betydelse för Norrlands ekonomiska utveckling — i första hand på det agrariska området.

Den till tiden äldsta kan sammanfattas under benämningen *besuttenhetsförordningar*; den senare gruppen åter författningar rörande

¹ Man kan förklara en ekonomisk företeelse fullständigt endast genom att först utforska alla influerande omständigheter och alla de olika sätt, på vilka varje inverkan omständighet kunnat göra sig gällande. Jfr *Marshall, Princ:s of econ:s* 1898 s. 96.

² Till dessa hänför *Sombart* exempelvis den inre tullens avlägsnande och vissa agrarreformer, avseende godsväldets nedbrytande. *Sombart, Die deutsche Vw. im XIX Jahrh.* 1903 s. 141 f. Av primär vikt för Norrland äro utan tvivel *avvittringsförordningarna*.

hushållningssystem med dess större behovstillfredsställelse.¹ Den norrländska befolkningsrörelsen får i själva verket karaktären av symptom för den antydda övergången från ett lägre, privatekonomiskt och provinsiellt hushållningssystem till ett väsentligen nationalekonomiskt.² Omflyttningen försiggår givetvis lättare på ett primitivare stadium, där omplanteringen i nya förhållanden ej hindras av några svårrealiserbara kapitalfastigheter. I vinsthushållningens begynnelseperiod är omflyttningen inom egna landamären relativt stark; med fortskridande kultur växer omfånget av kapitalfastigheter³, vilket — *ceteris paribus* — har befolkningens större stabilitet till följd, så att omflyttningsprocenten avtager.⁴ Det är emellertid här såsom alltid vid samhällsföreteelser flera olika faktorer, som samverka till jämviktens successiva återupprättande mellan ett hushållningsområdes befolkningsrörelser. *De rena åkerbruksdistrikten med gammal kultur komma förr eller senare att på grund av hemmansklyvningar lida av en relativ överbefolkning med utflyttningar till följd.*⁵ Det var bl. a. med syfte att underlätta *nyodlingar*, som det norrländska avvittringsverket kom till stånd. Norrlands ekonomiska historia i nyare tid visar oss *två huvudvägar för vandrarna*: den ena, uppmuntrad av avvittringsverket, gick mot *skogarna* från gammal odlingsbygd i floddalarna och vid kusten; den andra ledde från skogarna i motsatt riktning ned till »bygden» och de nya *industricentra*.

¹ En målande skildring av den norrländska skogsbondens första möte med representanter för det nya på kapitalanvändning och vinst, »förtjänst», inriktade ekonomiska samhällslivet samt hans förklarliga överskattning av de inflyttade skogsarbetarnas dagspänning — se *Högbom, Norrlandsfrågan* i serien föreningen Heimdals föreläsningar 1906 s. 14 m. fl. st.

² Varje nytt kulturframsteg börjar med en ny vandringsperiod — *Bücher* A. a. s. 405.

³ Jfr diagr. s. 86.

⁴ Jfr s. 134.

⁵ Jfr Nk I s. 73; Th. Andersson A. a. s. 52 f., där förhållandet rörande Vb. och Nb. särskilt påpekas för tiden t. o. m. 1870.

skiftesverket (stor-, en-, laga skifte).¹ De förra innehöllo bestämmelser rörande ett »hemmans» kvalifikationer för att anses vara besutten eller ägnat att erbjuda sin innehavare *besuttenhet*. De äro tvivelsutan de äldsta agrarlagar vi äga², grundade i olika orters traditionella rättspraxis, seder och bruk samt näringsliv, men hava erhållit förnyade legala modifikationer ännu så sent som åren 1827, 1853 och 1858 för att äntligen år 1881 utstrykas ur vår lagkodex.³ Då nu bland *avvittringens angivna syften*⁴ ingick ett stärkande av *svaga hemmans besuttenhet*, är det för att fullt förstå avvittringsverkets hela socialekonomiska innebörd nödvändigt att fasthålla, vad som utgjorde en av hävden strängt tillämpad grundväsentlig förutsättning för många besuttna hemmans bestånd i Norrland skogsdistrikter.

Åker, *betesmark och skog* utgöra de tre beståndsdelarna i alla gamla germanska bysamhällets jordbesittning. De två sistnämnda kunna sammanfattas under benämningen *allmänning*.⁵ Småningom förminskades allmänningarna emellertid oupphörligt i följd av odlingens framträngande.⁶ Även sedan Gustav Vasa hävdat kronans rätt till allmänningarna, fortgick odlingen av dessa efter ungefär enahanda grundsatser som förut, i det att nyhemman (nu mot skatteplikt till kronan) vanligen fortfarande upptogos av bydelägarnas egna anhöriga⁷, varigenom en för besuttenheten farlig hemmansklyvning undgicks. Från statens sida var uppkomsten av så många skattehemman som möjligt ur finansiell synpunkt önskvärd⁸; från de skattepliktiges åter fram-

¹ Om skiftesverkets betydelse se H) 1856—60 s. 74 f. Det lider intet tvivel, att skiftesverket haft ett ödesdigert inflytande på den norrländska odaljordens mobilisering.

² Jfr J. v. Engeström, I *Norrlandsfrågan* s. 1, där hälsingelagens bestämmelser om storleken av ett bol i Hälsingland refereras.

³ K. M:ts nåd. förordn. ang. grunderna och villkoren för hemmansklyvn. samt avsöndring av jord eller andra lägenheter från hemman ^{19/12} 1827; ^{12/7} 1853; ^{12/11} 1858; ^{6/8} 1881. I sistnämnda förordn. § 1 heter det: »Alla hemman — få klyvas till vad hemmantal som hälst.» — Se för öv. Nk. I s. 110.

⁴ Se nedan.

⁵ A. Meitzen *Hvb.* 2 uppl. I 364. — Endres (*Ferstpolitik* s. 389) påpekar, att begreppet allmänning kan beteckna endast den gemensamma betesmarken.

⁶ I det att »moderbyn» medgivit mednyttjanderätt i »sin» allmänning. Jfr G. v. Below *Ilwb.* 2 Aufl. V. 690.

⁷ v. Engeström, I *Norrlandsfrågan* s. 3.

⁸ Så länge speciell jordbeskattning, grundskatt, förekom. Jfr K. Wicksell *Nyttjanderätterna å sv. statens skogar* Ekon. tidskr. III 1901 s. 197 not. 1.

stod alltjämt önskvärdheten därav, att den hävdvunna hemmansarealen åtminstone icke skulle minskas. Med den slutna egenproduktionens ytterligt *extensiva* brukningssätt tålde hemmanen vanligen ej vid någon reduktion av sitt jordområde. *Äldre tiders avvitrning* bestod därför ofta endast i en legal sanktionering av de »rättigheter» och förmåner in natura, såsom beten och slätter, hemmansinnehavarna förstått att tillvälla sig på »allmänningen».¹ Det hade sålunda före 1800-talets avvitrningsförfattningar kommit till stånd en hävdvunnen och legaliserad hemmanstyp, väsentligen baserad på fäbodssystemets omfattande markbehov och somligstädes, såsom i Jämtland och Lappland, inneslutande särdeles betydande arealer betesdugliga skogsmarker och slätterängar såsom ytterst viktiga annexer till de små inägora.² För sådana större komplexer var en i utsikt ställd avvitrning föga tilltalande.³

Vilken betydelse för lanthushållningen ett obehindrat tillträde till utmarken måst hava under äldre tider, framgår med synnerlig tydlighet av en jämförelse mellan de odlade genomsnittsarealerna i olika trakter av landet. Enligt besuttenhetsförordningarna skulle *minst tre arbetsföra personer finna sin bärgning* på varje hemman.⁴ Fördela vi befolkningen på antalet hushåll år 1860 i syfte att utvisa jordbrukets förmåga att livnära densamma, så finna vi, att då i medeltal nära 5 personer skulle komma på varje matlag eller hushåll.⁵ På varje familj av fem personer skulle då komma endast 1.81 har åker — således helt nära minimigränsen — eller 58 % av rikets medeltal.⁶ Utan stöd av skogen skulle denna folkmängd givetvis ej kunnat vinna sin näring av jordens avkastning. *Avvittringsverket avsåg*, som vi skola finna, bl. a. att *förse svaga hemman med s. k. stödskog*; men vid dess begynnelse fram-

¹ I anslutning till fäbodssystemet. Jfr v. *Engeström* a. a. sid. 7—12.

² Att de occuperade markerna ej blott brukades till bedrivande av boskapskötsel framgår bl. a. därav, att sädesbruket stundom avkastade betydligt mera, än som var förenligt med inägoarealen. *Agardh* anför, hurusom en enda bonde från Skellefteå kunde till finska arméens underhåll år 1714 lämna 1,500 tunnor säd. A. a. III: 3 s. 294 not.

³ v. *Engeström* a. a. s. 21. — *Skogskom. 1899* (I s. 27) meddelar, att åtskilliga socknemän i Dorotea och Jockmock sökt undandraga sig avvitrning.

⁴ Jfr *Sv. författn:s saml.* för år 1827 s. 1407 i Förordn. 19/12 1827 § 2.

⁵ Jfr A) 1860 II s. 108.

⁶ Beräkning enligt *Finanskom. 1863*. Tab. XXXI s. CXXII.

trädde och önskvärdheten av ett annat mål: *landskapets kolonisation*. Den inflyttande befolkningen, som snart växte med oanad hastighet, vartill odlingen ej hade någon motsvarande utveckling att uppvisa, skulle också vinna sin näring väsentligen ur skogen men annorlunda, än man föreställt sig.¹

2. Statens allmänningshushållning i Norrland.

Staten har i sin norrländska jord — resp. skogspolitik letts av väsentligen *två principer*, nämligen dels *industriprotektionism* och dels *agrarpotektionism* i specifikt norrländsk bemärkelse. I förra fallet

¹ De tidigaste på specialundersökningar grundade meddelandena angående odlade genomsnittsarealer pr brukningsdel i Norrland röra Jämtlands län; likväl gå dessa ej längre tillbaka än till 1880-talet (se *N* 1884 s. 3). I Jämtlands län påbörjades undersökningarna år 1882, i Gävleborgs l. 1886 (Se *Hushållningssällskapens ber.* för resp. år: missiven s. 1). År 1905 utgjorde den odlade arealen för förstnämnda län i genomsnitt pr brukningsdel i dess 56 socknar (sockengrupper: Berg—Åsarne ha för jämförelsen med äldre förhållanden måst tagas tillsammans: lilaledes Föllinge—Laxsjö och Hammerdal—Gåxsjö):

Jord-	{	I Indalsälvens nedre flodområde (3 s:r)	4.07 har;
bruks-		» norra Jämtlands siluområde (9 s:r resp.-grupper)	4.80 » ;
socknar		» Storsjöbygden (20 » » »)	7.81 » :
		» Skogsbygden (24 »)	4.10 » ;

(Anmärkas bör, att Åsarne ej inräknats i skogsbygdens 24 s:r). Den odlade arealen hade under mindre än 2 årtionden ökat i 12 av jordbrukssocknarna men däremot avtagit i 20; bland skogssocknarna hade odlingen tilltagit under samma tid i 14 och minskats i 10 s:r. I jordbrukssocknarna med utvidgad odling var medelarealen 8.3 har; i skogssocknarna 4.1 har pr brukningsdel — områden således, vilka såväl med hänsyn till klimat och läge som i jämförelse med rikets medeltal — detta utgjorde år 1893 = 10.3 har. (Jfr *N* 1893 *Sammandraget* s. 5). — synas ganska små under nuvarande förhållanden, men vilka i synnerhet under ett tidigare agrariskt utvecklingsstudium såsom på 1880-talet måste hava förefallit ännu mera otillfredsställande såsom självständiga grundvalar för besuttna hemmansbruk. Likväl äro de stora nog i jämförelse med den lokalt hävdvunna och legalt auktoriserade minimibesuttnhetsnivån från århundradets mitt, vilken ej översteg 1½ har »duglig jord» (Enligt *K. förordn. 1853* § 2 mom. 1 och 1858 måste jordavsöndring, om den medgäves för alltid, också innebära besuttnhet; den förra lagen stipulerade för Norrland ännu 6 *td*, den senare blott 3 *td* odlingsbar mark som villkor för beständig avsöndring. Jfr *Sv. författningssaml. för år 1853* N:o 35 sid. 3—5 och för 1858 N:o 89 s. 2). Ju mindre odlad mark på hemmanet dess nödvändigare voro givetvis skogs- resp. allmänningsservituter, såsom mulbete och myrslätter.

har den avsett att mot ett ringa vederlag, »recognition», »stubbören», lämna järnverks-, gruv- och sågverksindustrierna ekonomiskt stöd i form av *nyttjanderätt till skog*.

Bruksskogar eller s. k. recognitionsskogar ävensom stockfångstskogar åt sågverken upplätos under påverkan av *16- och 1700-talens merkantilistiska idéer*. Från och med år 1811 ägde bergverken rätt att skatteköpa så mycket av dessa recognitionsskogar, som krävdes för verkens drift och smidets underhållande.¹

20 bruk i Gävleborgs län äga f. n. sådana skattelösta skogar till ett taxeringsvärde av 4,013,900 kronor, för vilka kronan erhållit endast 5,318 kr. 30 öre.² Recognitionsskogar finnas ännu i Västerbotten och Norrbotten samt i Gestrkland.³ Utom dessa former för statens allmänningshushållning i Norrland förekom ock en åt enskilda åboar å hemman och nybyggen medgiven rätt till utsyning å den oavvittrade skogsmarken i större delar av Norrland mot erläggande av en minimiavgift av 12 öre för varje utsynat och behörigen stämplat träd. Ännu så sent som år 1859 utfärdades förordning härom för Västernorrland. Den ekonomiska vinsten av denna kronoallmänningshushållning var *någon arbetsförtjänst för åboar, en obetydlig inkomst för kronan och en stor arbetsfri inkomst för köpare* av utsyningsutslagen.⁴ Medan så liberala tendenser voro rådande i den ekonomiska politiken, verkar det knappast överraskande, att *staten* slutligen med givmild hand *bortskänkte* en stor del av de norrländska skogsmarkerna till enskilda.

3. Avvittringsverkets innebörd och betydelse för den inre kolonisationen och odlingen.

Den *nya avvittringen* daterar sig i allmänhet från 1820-talet.⁵ Äldre tiders avvittring företogs huvudsakligen i bygder med gammal

¹ G. Schotte: *Sv. skogarnas ekon. historia* 1905 s. 21 ff.

² *Nat.-ekon. fören:s förhandl.r* 1904 s. 46. Även en del stockfångstskogar ha blivit »så gott som en ren present åt sågverken» *Wicksell Ekon. Tidskr.* III 1901 s. 197.

³ Se *Karta över Sveriges allmänna skogar* av V. Ekman 1907. — Stockfångstskogarna ha i allmänhet genom särskild överenskommelse under senare tid återgått i statens ägo. G. Schotte a. a. s. 15.

⁴ *K. brev* 20/4 och 2/7 1859. Jfr v. *Engeström* I *Norrlandsfrågan* s. 18 f.

⁵ Enl. *K. M:ts stadga* 8/12 1820 (för Jämtland); 9/5 1825 (Härjedalen); 10/2 1824 (Västernorrland, Vb., Nb., (G) och 21/5 1832 (Gevlebs l.)

kultur, under det att den nya avvitringsplanen utsträckte sig överallt, varest spridda hemman och nybyggen funnos.¹ Landets uppodlande och bebyggande — se där denna avvitrings väsentliga syfte. Medlet var framför allt *kronojordens utskiftande* åt dem som ville komma i besittning därav.

Intill år 1850 hade det stora verket lett till följande resultat:²

	Till hemman och nybyggen, har	Kronan behållna, har
Kustlänen	1,663,963	303,302
Jämtlds län	4,197,987	194,110
Summa har	5,861,950	497,412

Den utdelade och avvitrade marken gick som sagt dels till äldre svaga hemman och dels till nybyggen. *År 1870*, då avvitringen nalkades sitt slut³, voro *12,878 mill. har avvitrade* och *2,397 mill. tilldelade kronohemman och skattlagda nybyggen*, vartill kommo icke skattlagda torp och nybyggen med en areal av *0,414 mill. har*, brukade av *731 åboar*.⁴ De skattlagda nybyggenas och kronohemmanens mantal utgjorde *734,681* — d. v. s. avvitringsverket skulle då hava skänkt Norrland ungefär *735 nya »hela hemman»* av i medeltal *3,261 har*

¹ v. Engeström a. a. s. 13 f. — Den nya avvitringsens syfte anges i *1824 års stadga*, § 1, i 4 särskilda punkter sålunda:

- 1:o att avskilja kronans marker från enskildes ägor;
- 2:o att av kronans marker tillägga svaga hemman fyllnad i deras behov;
- 3:o att urskilja vad hemman utöver deras mantal och räntor i ägor innehava — således en reduktion av storhemman —;
- 4:o att av kronans överloppsmark indela och utstaka nybyggen att av hugade odlare mottagas.

Härtill kommer en femte, sammanfattande punkt av principiell innebörd så lydande: »Att genom dessa anstalter bereda för hemmansåboarna full visshet och säkerhet om deras ägorymd och för idoge arbetare tillfälle till nya hemmans anläggning på kronans allmänningar och överloppsmarker samt således befrämja landets *uppodlande* och *bebyggande*».

² Jfr Agardh II: 2; sidd. 383—386. Siffrorna, ehuru delvis approximativa (Jfr *Finanskom. 1863* s. X not. 1) äro dock i stort ej vilseledande. År 1895 innefattade privatskogarna (incl. nybygges-, allmännings- och besparingsskogar) *12,390,175 har* mot *4,597,849 har* statsskogar i Norrland. *Skogskom. 1899* II 3.

³ Undantagandes för Lappland. *Skogskom. 1871* s. 113.

⁴ *Skogskom. 1871* tab. bil. s. 18 f.

jämte 731 andra jordbrukslägenheter. Efter 15 familjer pr mantal¹ skulle detsamma hava riktat Norrland med 11,025 bönder² — en ganska antaglig siffra, synes det, då man besinnar att endast under 1860-talet³ brukningsdelarnes antal ökats med 7,135⁴ — och efter det minimiantal *personer* ett besuttet »hemman» resp. hemmansdel borde kunna föda, nämligen 3, kunna åtminstone ett plus av 33,000 personer genom avvitrningen antagas hava vunnit ett levebröd.⁵

Avvittringsverkets syfte var att skapa icke »svaga» hemman utan »besuttna». Att besuttnenhet i hög grad var beräknad på att stödjas genom *skogstillgångar* är redan påpekat⁶ och framgår tydligt därigenom, att endast 6,16% av hela det år 1870 avvitrade området (12,878 mill. har) utgjorde *odlingsbar* mark.⁷ Också borde enligt stadgarna för avvitrtingsverket stora områden utdelas till åboarne. I Jämtland—Härjedalen medgavs ett anslag av mark för helt mantal från 500 till 3,000 tld⁸ allt efter jordens beskaffenhet men därjämte rätt för åbo att mot ökad skatt behålla jord, som annars skulle ha frångått hans hemman. I fjälltrakterna kunde ägoområdet för helt mantal ökas till 4,500 tld.⁹ I övriga län bestämdes maximividden för helt mantal till 3,000 tld.¹⁰ Då impedimenter d. v. s. mark, som varken var skogbärande eller kunde tjäna odlingen, frånräknades, kommo emellertid ofta mycket större vidder än de ovannämnda att tillhöra enskilda bönder eller byalag. Så t. ex. erhöilo 9 nybyggare

¹ Finanskom. 1863 s. CXXII anger antalet familjer pr mtl i Norrland denna tid i medeltal till 14.45; lägsta siffran för G = 10.80; högsta för Nb. = 20.43.

² Motsvarande ungefär hela antalet bönder i (sv.) Norrland år 1560. *Forsells Inre hist. bil. s. 32* not.

³ Absoluta folkökningen under årtiondet var 55,642 personer.

⁴ Att även hemmansklyvning och skifte spelat en ej oväsentlig roll härvidlag är tydligt, då i arvoden till lantmätare och gode män för hemmansklyvning samt i utflyttningsersättningar under åren 1834—58 utgivits mer än 700,000 rdr rmt. *Finanskom. 1863 bil. s. CIX.*

⁵ Vad Norrland således här vunnit, synes åter ha gått *förlorat* rätt snart, då antalet försålda och bondeståndet avhända hemmansdelar i Norrland och Dalarna av Norrlandskommittén uppskattas till omkring 12,000. Jfr *Nk. I s. 57, Högbom, Norrlandsfrågan* 1906 s. 18.

⁶ Se föreg. sida not. I.

⁷ S. k. inrösningsjord. *Skogskom. 1871 tab. bil. s. 19.*

⁸ 1 tunnland = 0.49 har.

⁹ *K. brevet* 14/6 1826.

¹⁰ Jfr *Skogskom. 1899 I s. 24.*

i Åre tillsammans 140,000 tld eller 38,000 per mantal; i Frostviken uppkommo bondelatifundier om 35,000 tld per mantal osv.¹ Förklaringsgrunden härtill är en bristande noggrannhet vid markens gradering, *i det att såsom impediment ofta räknats duglig skogsmark.*² En beräkning av den odlingsbara markens storlek i förhållande till hela det avvitrade området visar, att varje hemman i medeltal erhållit ganska *litet odlingsbar jord relativt till avrösningsjorden*³, men absolut taget *lämnande rum för ett odlingsarbete, varav mycket ännu synes återstå.*⁴

4. Verknningar.

Avvittringens omedelbara nationalekonomiska betydelse ligger däri, att den bragte tusenden av befolkningen i ett låge av ekonomiskt *oberoende* — för längre eller kortare tid. Den har nämligen utan tvivel i hög grad befrämjat Norrlands kolonisation. Av de för övrigt ej fullständiga berättelser härom, som avgivits av länsstyrelserna, framgår, att ett stort antal nya hemman och lägenheter i alla Norrlands län årligen uppstått under den tid avvitringen pågått, i synnerhet i Västerbottens län.⁵ Avvittringen har dock visat sig vara i viss mån ett tveeggat svärd, som å ena sidan visserligen banat vägen för odlingens utsträckande till ödemarkerna men ock å andra sidan för jordbrukarens ekonomiska bestånd medfört oväntade vådor.⁶ I detta sammanhang må endast hänvisas till följderna därav, att *stora ägovidder avvitrats till hela byalag*, såsom fallet var i synnerhet i Jämtland, Härjedalen och Hälsingland. För de kostnader, som laga skifte i detta fall åsamkat den enskilde bonden, har han sett sig nödsakad att sälja den skog, avvitringen tilldelat honom som ekonomiskt stöd⁶.

¹ *Agardh II: 2 s. 379.*

² Se *Skogskom. 1871, s. 113*, där sådana pseudoimpedimenter sägas på vissa ställen hava uppgått ända till 20,000 tld och däröver ej blott i Jämtland utan också i Hälsingland.

³ *Agardh* finner förhållandet inrösningsjord till avrösningsjord i kustlänen såsom I till 11. A. a. II 2 s. 387.

⁴ År 1905 angives den odlade jorden intaga något mer än 2 % av ägovidden i medeltal för hela Norrland. Jfr N) 1905 s. 6 tab. B. Enligt ovannämnda talförhållande (not 8) skulle likväl i kustlänen omkring 8 % av de avvitrade hemmanens ägovidd vara odlingsbara.

⁵ Jfr *Agardh III: 3 s. 240.*

⁶ *Skogskom. 1871 s. 115.*

Och härtill må även anföras att vinsten av avvitrningen även i andra fall varit *mer skenbar än verklig* med hänsyn till dess angivna syftemål att främja odlingen och landets bebyggande, i det att *nybyggesanläggningar stundom endast varit av fiktiv art* för att tjäna *skogsspekulationen*.¹ Härigenom hava nästan impedimentfria vackra skogs-trakter utan odlingsmark omförts till skattejord. I vissa fall hava två eller tre dylika s. k. nybyggen tillfallit samma av ålder odlade hemman. Skogsspekulationer av sådan art började tidigt, redan på 1830-talet, men tillhöra isynnerhet *1860- och 1870-talen* och torde oftast hava förekommit i Västernorrland.² Och slutligen må såsom en avigsida av det i varje fall stort tänkta och stort anlagda avvitrningsverket anföras den huvudanmärkning däremot, som *Agardh*³ uttalade med orden, att dess ogynnsamma verkningar berodde därpå, »att avvitrningen och koloniseringen skulle *gå alldeles blint fram* ifrån kusten upp emot fjällen, lika mycket om jordmånen varit bättre eller sämre» — en omständighet, som ej mindre än kolonisationens i vissa fall rent fiktiva natur bidragit till nationalekonomiska efterverkningar, vilka vi sammanfattande kunna benämna *jordfastigheternas ekonomiska mobilisering* i Norrland — djupast sett den *fundamentala* företeelsen i dess *senare* ekonomiska utvecklingshistoria.

---

³ När »nybyggets» skog nedhuggits, flyttade nämligen nybyggarna till ett nytt verksamhetsfält. Ensamt i Vb. lågo år 1849 22 nybyggen, 6 kronatorp och 12 lägenheter öde. *Agardh* II: 2 s. 395» — — — var och en söker berga vad han kan och så fort som han kan; samt sedan lämna vraket åt tidens vågor». Ibm. not.

⁴ *Skogskom.* 1899 I s. 24.

¹ *A. a.* II: 2 sid. 387.

KAP. 3.

Allmogekulturens särdrag i Norrland.

1. Jordbrukets driftsformer under övergångsperioden.

Ända till framemot århundradets mitt inriktade sig Norrland huvudsakligen på agrarisk produktion, och därpå gick ju ock den härskande näringspolitiken ut under seklets förra hälft.

Det var ett *extensivt* jordbruk i detta ords vidaste bemärkelse och därtill i de flesta trakter ett helt primitivt sådant. *2-skiftesbruket* var ännu förhärskande i södra delen av Gävleborgs län, i större delen av Västernorrland, Jämtland och Härjedalen samt Västerbotten. I Norrbotten var *ensskiftesbruket* så gott som allena rådande. *3-skiftes och växelbruk* mötte man inom mindre områden med gammal jordbrukskultur, såsom i Hälsingland, vissa trakter i Västernorrland, Jämtland och Västerbotten.¹ Det råde således ganska allmänt ett slags rovdrift på jordbrukets område. Man var okunnig om statikens lagar och tillgrep gärna kortast tänkbara produktionsvägar för att få skörd. Så t. ex. hörde *svedjebruk* ej till det ovanliga.² Så länge avvitrningen ännu ej gått över hela området, betraktades, såsom förut nämnts, *allmänningen d. v. s. kronojorden* såsom byamännens samfällighet — med kronans och länsstyrelsernas goda minne — och slätterlägenheter utnyttjades därstädes av vem som ville mot vederlag av smörränta.³ I Norrland med dess övervägande boskapskötsel och primitiva jordbruk var tillgång på naturliga slätterlägenheter en väsentlig rikedomskälla. Av naturlig äng brukades omkring år 1860 nära 515,000 har⁴, ungefär motsvarande de naturliga ängsmarkernas nu-

¹ *Finanskom. 1863* tab. V. s. XV; *5-årsber. för Vn. 1856—60* s. 8.

² Jfr *Skogskom. 1871* s. 106. Här anges såsom det antagligen vanligaste skälet till svedjande behovet att få den fällda skogen undanröjd. Se vidare *Th. Hahr: Författningar rör. skogsväsendet* 1906 s. 17 f. o. not.

³ Se *avvittringsstadgan* 10/2 1824 § 7.

⁴ Jfr *Finanskom. 1863* Tab. II s. VI.

varande ytvidd.¹ Då ängarna voro spridda på ofta milsvida arealer², var skördearbetet ej blott förenat med stor relativ tidsutdräkt utan ock i hög grad ansträngande, då det gällde att på kort tid ombesörja bärgningsarbetet. Såsom för övrigt ännu här och där är fallet, ägde vid dylika liksom också vid andra tillfällen av större arbeten för egenproduktion en samverkan rum mellan personer ur olika hushåll, ofta förbundna genom släktskapsband med varandra, — exempel på en *kollektivistisk modifikation av den ekonomiska individualismen*. Ett annat sådant var sockenmagasinsinrättningen, ehuru till skillnad från det förra av permanent karaktär men ursprungligen beroende på socknarnas frivilliga åtagande. Institutionen avsåg att fylla behovet av spannmål i fall av missväxt; med förbättrade kommunikationer har detta behov kunnat tillgodoses på ett billigare sätt, nämligen genom import.³

2. Den agrariska produktionens omfattning under tidsskiftet.

A) *Jordbruket*. Den agrariska produktionens utveckling under övergångsperioden är svår att siffermässigt fastställa på grund av det statistiska materialets brister.⁴

Den säkraste grundvalen för omdömet om det norrländska jordbrukets framsteg under denna tid lämnar det av K. väg- och vatten-

¹ *Enl. Hush. sällsk. ber. för 1904* var denna 519,200 har. Se *N/1904 s. 19*. Dessa siffror böra f. ö. betraktas såsom approximativa.

² Jfr *v. Engeström a. a. s. 20 f.*

³ År 1860 voro magasinerade i Jämtland 18,784 tnr, i Västerbotten 1,634, i Norrbotten 5,000. Sockenmagasinsinrättningen var på sina håll föga populär vid denna tid på grund av den höga låneränta, varmed försträckningar ur magasinerna måste betalas. Denna måste nämligen ej blott motsvara en skälig avkastning å kapitalvärdet utan även betäcka förvaltningskostnaderna. Jfr *5-årsber. 1856—60* samt *Agardh III: 3 s. 287*.

⁴ Kustlänens jordbruksstatistik under denna tid synes vara minst ofullständig och mest acceptabel. *Hans Forssell, Norrland 1571—1870*, har lagt denna till grund för sin framställning av jordbrukets utveckling i Norrland. Även efter år 1865, då hushållningssällskapens berättelser började publiceras efter den ännu begagnade uppställningen och i huvudsak enligt samma plan som nu, äro uppgifterna från Jämtland några år framåt ofullständiga särskilt med hänsyn till skördeförhållandena inom länet.

byggnadsstyrelsen utgivna sammandrag över jordförbättringar, såsom dränering och dikning — företag som för övrigt vunno ett välbehövt stöd genom inrättandet av Norrlands hypoteksförening (1861). Omkring 47,000 har blevo under dessa år föremål för meliorationer.¹

Gå vi till produktionen, kunna vi vinna en åtminstone i huvudsak riktig översikt av den agrariska utvecklingen genom att sammanställa uppgifter rörande utsäde och skörd under ett flertal år. Det är därför behövt att här gå även något utanför skedets egen gränser.

Det kända missväxtåret 1867 var skörden av säd närmast att jämföras med 1810 års skörd, ehuru utsädet mellan dessa två år mer än tredubblats. Utsädet av spannmål och potatis i kustlänen utgjorde:²

	År	Hl. (tusental)	
	1810	118	
Årligt medeltal	1838—1842	244	} ökning 32,4 %
»	» 1851—1855	323	
•	1867	343	

Produktionen ökades mellan åren 1838/42—1851/55, vilka betecknas såsom goda skördeår, på följande sätt³,

Spannmål	med 20,8 %
Potatis	» 57,8 %

Det är uppenbart att Norrlands jordbruk upplevde en viss blomstring under förra hälften av det skede, vi nu behandla. Det visar sig lämna skördar, som relativt till folkmängden ej stå så synnerligen långt under det 16:de seklets, då jordbruket där »obestriddigen var en huvudnäring för Norrlands allmoge,» och då det nästan vill synas, som om detsamma i allmänhet förmått fylla ortens »brödförråd».⁴

¹ Jfr *Finanskom. 1863* bil. s. XV tab. V och *Hans Forssell a. a. s. 523* och not.

² *H. Forssell a. a. s. 521* f.

³ Spannmålsskörden under den senare perioden i årl. medeltal 1,261 mill. hl. och potatisskörden 0,796 mill. hl. Jfr *Forssell a. st. Uppgifter om skörden* äro att anse som approximativa. *Finanskom. 1863* s. 15.

⁴ *Forssell a. a. s. 518.*

Spannmålsproduktionen¹ utgjorde per inb. efter avdrag av utsäde

år 1571 = 3 tnr (= 4,95 hl.)

» 1690 = 1,2 » (= 1,98 »)

» 1722 = 1,2

årligt medeltal 1838—42 = 2,12 (= 3,50 »)

1851—55 = 2,14

år 1858 = 1,5

1868—69 = 1,2

1870—71 = 1,71

1840- och 1850-talets produktion av spannmål är, ehuru delvis betydlig, ej tillräcklig; men den kompletteras i överraskande grad av potatisproduktionen², och man kan med dessa siffror för ögonen förstå de stora förhoppningar, man ännu hyste om jordbrukets utvecklingsmöjligheter i Norrland.³ Dessa syntes ock bestyrkas genom de gynn samma resultat jämförelsen med sydligare provinser stundom lämnade. I Västernorrland producerades i mitten av 1850-talet kornskördar, som till kvantiteten endast stodo efter för Skånes.⁴ Men som vi redan funnit, vilade ännu det norrländska jordbruket på empirisk grundval och primitivt extensiva driftsmetoder. Åkrarna förlorade småningom sin naturliga växtkraft: i följd av ensidig sädesodling uppkom brist på särskilt fosforsyra liksom på kali i följd av ensidig potatisodling. Indirekt åter nedsattes åkerjordens produktiva kraft i ej ringa grad genom det vitt och brett tillämpade fäbodssystemet. Den egentligaste anledningen till jordbrukets begynnande förfall var emellertid, som vi skola finna, ett allt mer undergrävt intresse för denna näringsgren.

B. Boskapsskötseln. Den expansion jordbruket visar under 1840—50-talen såväl som dess tillbakagång under de därpå närmast följande kvinkvennierna framträder även uti kreatursstatistiken.

¹ För åren 1571—1855 se Forssell a. a. s. 520 f; för 1858 *Finanskom. 1863* s. CXXIII; 1868/69 *N/1868* s. 1870/71 *N/1870* s. 11.

² Potatisens näringsvärde är dock väsentligen mindre — $\frac{1}{3}$ à $\frac{1}{4}$ av spannmåls — men så är ock ökningen av potatisproduktionen ej mycket mindre än 3 gånger så stor som av spannmål och av — folkmängden.

³ Jfr Inledn. s. 3 not. 3.

⁴ *Agardh III*: 3 s. 266.

Kreatursstocken i Norrland åren 1842, 1858 och 1866.¹

År	Hästar Oxar o. tjurar	Kor	Ungboskap	Får o. getter	Svin	
1842	44,345	5,708	142,460	33,920	248,589	20,547
1858	52,702	7,715	174,207	43,667	317,038	23,452
1866	58,742	7,182	194,236	40,726	376,617	22,575

Mot 10,000 personer av folkmängden underhölls:

År	Hästar	Hornboskap	Får o. getter
1842	1,246	5,110	6,983
1866	1,108	4,569	7,106

Att den relativa minskningen, som i stort sett ägt rum under detta skede, skulle hava uppvägs av någon rationellare ladugårds- och mejerihantering, sakna vi anledning att antaga.² En kontroll i detta hänseende är emellertid ogörlig, då någon statistik icke finnes över Norrlands utförsel av ladugårds- och mejeriprodukter till övriga delar av riket. Frappant är i varje fall kreatursstockens storlek i Norrland denna tid. Agardh påpekar, att i förhållande till folkmängden hade Jämtlands län det största antalet kor (1 för 2.¹³ inb.) i riket. I förhållandet till ytvidden är givetvis fåtaligheten åter endast, vad man kunde vänta. Så t. ex. kommer i Västerbotten 61 och i Norrbotten 44 nötkreatur på 1 kv.-mil.³

3. Den agrariska produktionens otillräcklighet för den totala behovstillfredsställelsen. Binärningar.

Innan kommunikationer förbundo Norrland med den övriga världen, var bonden där nästan helt och hållet beroende av jordbrukets och boskapskötselns avkastning. Men om ock denna i allmänhet var tillräcklig att förse hans eget hushåll med livsmedel, var dock ej där-

¹ För 1842 se *Forssell* a. a. s. 525; år 1858 *Finanskom.* 1863 bil. s. XII/XIII; år 1866 *N/1866* s. 25.

² *Agardh* (IV: 54 not) påpekar de dåtida svenska korasernas ringa mjölkavkastning, som han tillskrev en svag utfodring. En sådan var just det utmärkande för ladugårdshanteringen i många trakter av Norrland; ej blott dålig utfodring utan även osunda och illa inrättade ladugårdar förekommo ofta. Jfr *M. Höjer*: Konungariket Sverige, en topografisk-statistisk beskrivning 1883 III s. 194 f.

³ Småland ägde samtidigt (1855) 1,245 nötkreatur pr kv.-mil. *Agardh* a. st. s. 56.

med den totala behovstillfredsställelsen tillgodosedd. I hemmet förfärdigades visserligen kläder och husgeråd, och lyxföremål voro honom främmande, men likväl var penningbehovet honom kännbart redan, då det gällde att betala utskylder och att inköpa järn, salt och andra nödvändighetsartiklar.¹ Allmogehushållningen måste därför i viss grad bliva en förvärvsdrift. I Norrland hade denna i trakter utanför det egentliga jordbruksområdet föga att göra med jordens odling utan baserades på skogsbruk av ett eller annat slag.

I vissa trakter av Gävleborgs län (Ovansjö och Torsåkers socknar) delade allmogen sin tid mellan jordbruk och hyttebruk eller s. k. bergsmanssmide och kolning.² I Nb. och Vb. åter beredde pottasketillverkning och tjärbränning det önskade penningförvärvet. I Jämtland uppförde man boskap till avsalu samt idkade handel med Norge. Dessutom bedrevs varuforsling (ofta till jordbrukets avbräck) samt fiske vid kusterna och i floderna.³ Jämte husbehovsslöjd förekom ock någon näringslöjd.⁴ Den förra börjar emellertid allt mera avtaga⁵ i samma mån penningehushållningen tilltager, således i grannskapet av stråkvägarerna för den inbrytande vinsthushållningen. Vid dessa uppstodo efter hand alldeles nya förvärvstillfällen, som ställde alla de gamla i skuggan, nämligen timmerfällning och forsling av timret till sågarna.

4. Industrien inom allmogehushållningens ram.

Periodens övergångskaraktär framträder ingenstädes tydligare än på industriens område. Genom näringsfrihetens införande (1846) nedbröts den principiella skiljemuren mellan stad och land. Det begynner en i början långsamt fortskridande differentiering med arbetsdelning och yrkesklassificering även på landsbygden⁶. Hela den gamla rättsordningens rätliniga förlopp blir därunder brutet, snedvridet och komplicerat. Städernas hantverkerier, utflyttade på landsbygden för

¹ Jfr v. Engeström a. a. s. 19.

² 5-årsber. för länet 1861—65 sid. 17 f. Jfr Nord. familjebok II 1904 spalt 1496.

³ M. Höjer a. a. Norrland s. 194—200 m. fl. st. Engeström a. a. s. 19.

⁴ Jfr Tullkom. 1882 s. 25 f. Se förövr. härom nedan.

⁵ Tullkom. 1882 s. 29.

⁶ I viss mån saknades där redan förut ej yrkesutövare — de s. k. gärningsmännen, om vilka nedan.

att undandraga sig självförsörjarens »illojala» konkurrens¹ inom de gamla råmärkena, mötas därute av en lika konkurrens från den avsedda kundkretsens eget läger. Den gamla striden mellan stad och land lågar upp i nya former, tills den omsider upphör av sig själv under trycket av storindustrien, som skulle komma att hota lika mycket landsbygdens och stadens smådrift.

Det är av intresse att följa de olika förvärvsbanor bonden i Norrland under nya ekonomiska förhållandens tryck stundom slagit in på. Till en början var han producent-konsument utan vidare tanke på yttervärlden. *Han anskaffar då råmaterialet, han garvar hudarne², han blåser tackjärnet³, han förfärdigar sina verktyg och framställer själv med deras tillhjälp de önskade föremålen.* Med ökad skicklighet vinner han rykte, han åtar sig att utföra beställningar av *kunder* eller han producerar på lager, t. ex. vissa smiden eller snickerivaror, vilka han själv torgför under marknaderna. Medan han ännu blott producerar med nyttjande av *egent material* och *egna verktyg*, fortfar han att vara bonde i första rummet och hantverkare i andra; d. v. s. han idkar näringslöjd inom familjedriftens ram. Försummar han jordbruket⁴, i det hans största uppmärksamhet är riktad på den lokala marknadens eller kundkretsens efterfrågan på hans specialtillverkning, är hans huvudintresse redan väsentligen hantverkarens-företagarens. Endast nödd och tvungen blir han dock hantverkare i egentlig mening d. v. s. en yrkesarbetare, som själv producerar och avyttrar sina varor i syfte att endast därigenom vinna ståndsmissig utkomst och ekonomisk självständighet.⁵ Bonden-hantverkarens näringslöjd kunde stundom

¹ *Tullkom.* (1882 s. 65) meddelar, att som svar på enquêten rörande det ekon. läget inom industri och hantverk dessas representanter i städerna som anledning till depressionen bl. a. angivit en dubbelkonkurrens, näml. dels från självförsörjarens sida och dels från lantantverkarnes. Botemedel: nytt skråtvång!

² Så ännu »i fjällbyar».

³ *K. Bfhdes i G. 5-årsber. 1861—65* s. 17. Detta isynnerhet före 1859. *Nord. familjebok II 1904* spalt 1496.

⁴ Såsom exempelvis i Anundsjö, Sidensjö och Nätra, där böndernas textilindustri absorberade deras mesta tid. *Agardh IV: 210; 5-årsber. för Väster-norrlands län 1838—42 och 1843—47*, cit. av Agardh.

⁵ Jfr W. Sombart a. a. s. 60 f. »Bonde» tages här i vidsträckt bemärkelse, såsom innefattande alla slags medlemmar av den jordbrukande allmogeklassen i Norrland — vanl. är det en »*storpåre*» (ej dagsverkstorpåre) eller »*mindre*»

antaga formen av hemverk. I varje fall är företaget ej grundat på något större kapital.¹

Den sålunda uppkomna näringslöjden utbredde sig i allmänhet ej över några större områden, utan uppträdde vanligen på sin höjd som sockenyrken. Undantag från denna regel utgjorde denna tid möjligen *textilbranschen* — för övrigt en gammal av staten premierad näringslöjd, ehuru även den ursprungligen varit tämligen skarpt lokaliserad² — vilken utbredd sig inom åtskilliga socknar, såsom Anundsjö, Sidensjö, Nätra och Arnäs. Där liksom i Hälsingland (Arbrå o. a.) och sporadiskt även i andra län bedrevs under århundradets mitt en betydande tillverkning av linnevävnader. Denna produktionsgren var ett exempel på en långt genomförd produktionsförening: finalprodukten var här i egentligaste mening resultatet av en långvarig serie arbetsprocesser, som alla utfördes av samma producent eller företag — alltifrån *linets odling*, sortering, rötning och beredning till själva vävens framställning.

Linkulturens betydenhet se vi av följande tablå:

Geuleborgs läns tillverkning av grövre linnevävnader:

År 1845	653,180 meter ³
Åren 1854—58: 5,479,000 m.; årl. medeltal	1,095,800 »
» 1861—65: 4,601,000 » ; » »	920,000 »

Västernorrlands läns tillverkning av grövre och finare lärft:

År 1845	79,977 meter ³
Åren 1854—58: 1,270,000; årl. medeltal	254,000 »
» 1861—65: 1,870,000; » »	374,000 »

hemmansägare, som utövar något yrke som binäring. Ännu i dag uppträder han ej sällan exempelvis som slaktare eller snickare.

¹ »Hemverk» förekommer ej sällan ännu i dag. Handsågning förekom tämligen långt fram i tiden, särsk. i Vb. o. Nb. Se *Skogskom. 1871* s. 117. *Agardh* omtalar (a. a. IV s. 213) planksågning i Hamrånge i Gestrikland under rubriken *hemslöjd*.

² Första början i Ångermanland att framställa finare lärft gjordes i Nätra. *Agardh* IV: 207.

³ Jfr: *Agardh* IV: 206; övriga uppgifter äro hämtade från *D) 1858* s. 10 samt *D) 1861—65* passim.

Även i Jämtlands län förekom under 1850-talet en rätt betydande vävnadsslöjd, omfattande tillverkningar av flerehanda slag.¹ Åren 1854—58 tillverkades 1,129,000 m., i årligt medeltal 225,800 met. Av övriga allmogeindustrier intogo *smiden* av olika slag, *vagnmakeri* samt båtbyggeri ännu ett bemärkt rum. Vissa socknar omtalas särskilt såsom härdar för dylik allmogeindustri, nämligen Lövånger och Skellefteå för båtbyggeri², Berg och Sunne för *grov- och klensmide*, *gevärs-tillverkning*, *urmakeri*, *hjulmakeri*, tillverkning av *mässingsdosor*, *järnpipor* och *kardor*³; Sunne och Oviken för *sämskmakeri* och *skinnberedning*; Lit, Marieby, Brunflo, Ström för *snickeri*; Offerdal för *korg-tillverkning*.² *Plogar*, *liar*, *lås*, *hästskor* hava i Västernorrlands län² ännu ej helt undanträngts av fabrikmässiga tillverkningar.

5. Hantverket, hantverkare, gärningsmän och självförsörjare.

Vid sidan av den nu nämnda allmogeindustrien stod ett konglomerat av övergångsformer för yrkesmässig smådrift i mer eller mindre nära anslutning till den norrländska allmogehushållningen. Vi hava härvid närmast att tänka på den *blandning av gammalt och nytt*, som kännetecknade *hantverkets organisation mellan åren 1846 och 1864*, då den enskildes frihet att grunda och driva industriella företag erhöi nya lagstadgade former.⁴ Under denna period möta nämligen inom hantverkets gebit tre species av hantverkare i vidsträckt bemärkelse, vilka var för sig utgöra olika modifikationer av den industriella rättsordningens frihetsbegrepp.

Det nya enligt 1846 års författning är begreppet *självförsörjare*, varmed förstås varje person, som söker vinna uppehälle för sig och sin familj genom att med egna händer och eventuellt med biträde av familjens »åstadkomma hantverksarbeten eller andra tillverkningar» till *avsalu*. Lagen tillförsäkrar en var rätt att öva sådan verksamhet *utan*

¹ Mest yllevävnader. Jfr *Historiskt, Geograf. o. Statistiskt lexikon* över Sverige 1865 s. 84.

² H) 1861—65 s. 100 f.

³ K. *Bjhdcs i Jämtl:ds l. 5-årsber.* 1861—65 s. 26.

⁴ Se *Fabriks- och hantverksordningen* av 22/12 1846 och förordn. om utvidgad näringsfrihet 18/6 1864. Jfr Sv. författn:s saml. för år 1846 n:o 39 o. för år 1864 n:o 41. Vidare *Handelsordningen* 22/12 1846 i Sv. författn:s saml. för 1846 n:o 40.

avlagt kompetensprov och utan skyldighet att för sådan rättighets vinnande erlægga licensavgifter.¹ Självförsörjaren äger att driva sitt fritt valda yrke var som helst, i stad såväl som på landsbygd, men däremot icke i vilken omfattning som helst.

Han får ej använda främmande arbetare eller gesäller som biträden och således ej hålla öppen verkstad och än mindre salubod.² Självförsörjaren kan följaktligen uppträda som konkurrent till den »lärde» hantverkaren av den gamla ortodoxa skråtypen.³

I och med självförsörjarebegreppets införande i det legala näringsfrihetssystemet var det förnämsta hindret för näringsfrihet i modern mening undanröjt. Emellertid existerade ännu begreppet hantverkare i äldre bemärkelse ej blott i allmänna meningen utan ock i lagboken (intill 1864). Det betecknade således en i de flesta fall tekniskt kvalificerad och inför offentlig myndighet approberad yrkesutövare, som i stad vunnit burskap genom att betala en viss licensavgift. Skråämberetet var avskaffat, men den fria hantverksföreningen kunde träda i stället. I likhet med självförsörjaren kunde hantverkaren under tiden driva sitt yrke ej blott i stad utan ock på landsbygden, men därjämte ägde han rätt att hålla verkstad och anställa gesäller, lärlingar eller andra arbetare samt i salubod avyttra sina arbetsprodukter.⁴

Hantverkaren såväl som självförsörjaren voro således befogade att i sin verksamhetsfär innesluta både stad och landsbygd. Icke desto mindre kvarstod ännu på landsbygden den gamla gärningsmannainstitutionen, som en representant för en fullt laglig och ganska talrik yrkesgrupp. I olikhet med de övriga hantverkstyperna var gärningsmannens verksamhetsfält lokalt begränsat, men i ersättning för denna inskränkning i hans arbetsfrihet ägde han fritt yrkesval utan kompetensprov liksom självförsörjaren men i olikhet med hantverkaren. Då plikten att förvärva mästerskap ännu ålåg hantverkaren i trängre bemärkelse bl. a. i skomakeri-, skrädderi-, smides- och snickeribranscherna⁵, förstås av sig självt, att gärningsmannens monopolställning gent-

¹ A. st. § 12 mom. 1.

² A. st. mom. 5 samt *Handelsordn. 1846* § 3 mom. 1.

³ De »egentliga» hantverkarnas och industriidkarnas avvoghet mot denna nya typ betonas i *Tullkom. 1882* s. 65.

⁴ *Fabriks- och hantverksordn. 1846* Art. I §§ 1—3; *Handelsordn. s. å.* § 3 mom. 1.

⁵ *Fabriks- och hantverksordn. § 3* mom. b).

emot det lärda mästarhantverket var ganska starkt befästad inom de socknar, där han vunnit inträde. Somliga socknar gjorde ett vidsträckt bruk av sin i lagen erkända rätt att antaga gärningsmän för vilket hantverk som helst.¹ I likhet med hantverkarna *ägde gärningsmännen rätt att anställa arbetare* såsom biträden.² — Först när mästerprovet helt och hållet avskaffades (1864), upphörde gärningsmannens raison d'être, och han försvinner ur statistiken som bildande en särskild yrkesgrupp. Hantverket utbreder sig — såsom man kunde vänta sig — i starkare progression på landsbygden än i städerna. *Antalet hantverkare* och i hantverk anställda personer utgjorde:

	1858	1864	1865
I Norrlands städer o. köpingar	1,315	1,789	1,489
På » landsbygden.....	114	481	811

Under närmast följande 5-årsperiod stiger antalet stadshantverkare aldrig till 1864 års nivå, medan lanthantverkarnas antal 2 gånger, nämligen åren 1867 och 1868 betydligt stegras över den höga nivån år 1865.³

Antalet *självförsörjare* visar motsvarande tendenser. Det utgjorde:

	1858	1864
I städer och köpingar	518	706
på landsbygden.....	29	261

Gärningsmännen verka isynnerhet genom sin massa. De utgjorde:

1858	1861	1864
1,991	2,100	1,938

I trakter med mindre differentierat näringsliv förekomma hantverkarna⁴ i ringare antal än i de övriga. I Norrbotten och Västerbotten utgjorde år 1858 hela antalet gärningsmän 153. Självförsörjare saknas detta år helt och hållet på nämnda provinser landsbygd⁵; förhållandet ändras ej synnerligen anmärkningsvärt ens under periodens senare år. Självförsörjare upptagas år 1864 till 60 i vartdera

¹ Så t. ex. för tjärbränning enl. en sockentradition i Alanäs.

² Fabr:s- och *hantverksordn.* § 11.

³ Se D) resp. år!

⁴ I vidstr. bem.

⁵ D) 1858 s. 20—27.

av de två nordligaste länens landsbygd. Talrikast förekomma gärningsmännen i Gävleborgs, Västernorrlands och Jämtlands län.¹ Lant-hantverkare åter saknas i allmänhet i Jämtland utom i periodens sista år. När mästerprovet ej längre avfordrades hantverkaren och sockenmonopol ej längre förekom till förmån för enskilde yrkesutövare, var gärdet helt uppgivet för det moderna förvärvslivets konkurrens. Även på allmogehushållningens grund byggda småindustrier stodo därmed inför en radikal metamorfosering.

6. Penningar och kredit under allmogehushållningen.

Det var i avvitringsförfattningarnas anda, som bonden förenade jordbruk såsom i första hand en sluten egenhushållning med förvärvsföretag i hantverksmässig stil — de senare avseende en produktion ej för vinstens egen skull utan som stöd för jordbruket så länge detta kunde vara i behov därav.² *Betydelsen av kapital och kapitalränta* ingick i allmänhet icke tydligt i bondens medvetande, förrän han efter bittra missräkningar av oförstånd gått miste om större delen av den behållning, som enligt avvitringsstadgans mening bort tillfalla honom som hjälp till fortsatt, av penningeförvärvet understödd agrarisk verksamhet. Bonden var i saknad av överblick över marknaden och en klar uppfattning av penningehushållningens grundsatser, ja, om penningevärde överhuvud;³ *han ägde inga djupare insikter i sitt egentliga yrke, en brist, som genom jordbruksskolor ej ännu hunnit att i någon mån fyllas* — allt omständigheter, som bidrogo till att kvarhålla jordbruket och dess utövare på ett primitivt empiriskt stadium.

Egentligen var endast ett speciellt fall av kapitalkredit känt för den genuina skogsbonden, nämligen *födorådet*. Här klädde sig krediten i form av köp, i det borgenären avstod från sin förmögenhet⁴ — hemmanet — mot en natural ränta, s. k. *födoråd*. Men räntefonden är bunden vid jorden, är orörligt kapital.

¹ År 1861 var antalet mästare 791, 564 och 259 resp. *D) 1861* s. 23—26.

² Man hyste även å myndigheternas sida de största förhoppningar om jordbrukets framtid i Norrland. Jfr *H) 1856—60* s. 7.

³ Låneränta betraktades av honom ofta som synd. *Högbom: Norrlandsfrågan* (Heimdals föreläsningar) 1906 s. 8.

⁴ Eller en del därav; vanligen erlägges en köpeskilling plus löfte om *födoråd*.

Under penningehushållningen mobiliseras emellertid småningom även det förr orörliga kapitalet.¹ En övergångsform härför är det s. k. *skogsköpet* eller *skogsavverkningsrätt för viss tid*, intill 1889 i allmänhet 50 år.² Vid de spekulativa *hemmansköpen* åter, vilkas fortgång i förstörad skala påskyndades³, när skogsavverkningskontrakternas giltighetstid legalt begränsades, togs steget till fastighetens ekonomiska mobilisering fullt ut. Men liksom vid födorådsavtalet kunde kvarlevor av naturalhushållningens kreditköp existera även vid skogsköp. Med den utfästa köpesumman för avverkningsrätten är i en del avtal rättighet förbehållen hemmansägaren att uppbära en viss årlig avgäld, som kan utgå i penningar men ock in natura, såsom spannmål, salt, järn, bräder eller annan räntepersedel.⁴ Detta har emellertid från början icke varit regel. Mellan åren 1858/68 avslötos 2,144 avverkningsavtal; av dessa innehöllo endast 326 någon överenskommelse om årlig avgäld.⁵

---

¹ Såsom exempel på denna ekonomiska mobilisering av fastigheter må för jämförelsens skull erinras om den bekanta historien om *försäljningarna av hemmanet Grubben N:o 1 i Ytterhogdal*. Så länge försäljningarna ägde rum mellan fäder och söner och med födoråd betingade det ytterligt låga priser. Ännu 1840, då den sista bonden förvärvade det, erlades 1,100 rdr rgds. Skogsspekulanter köpte det 1864 för 40,000 rdr; Ljusne-Woxna bolag 1872 för 300,000. Hemmanet hade genom avvittring tilldelats 5,500 tld skog, som efter gängse priset värderades år 1874 till 2.5 mill. kr. Se *Nat-ekon-fören:s Förhållgr 1904* s. 52 f.

² Jfr *Skogskom. 1871* Tab. bil. s. 12 Litt. M.

³ Jfr *N. K. 1904* I s. 32 f.

⁴ *Skogskom. 1871* s. 130.

⁵ *Skogskom. 1871* Tab. bil. s. 13 Litt. M.

KAP. 4.

Allmogeindustriens tillbakagång och begynnande kapitalistisk storindustri.

1. Allmogeindustriens tillbakagång.

Den överhandtagande penningehushållningen mobiliserade snart all egendom och kom sålunda den gamla ekonomiska samhällsordningen att svikta. Allmogen, som sedan århundraden levat sig in i familjedriftens lokala och ekonomiska begränsning, förstod till en början föga att draga fördel av tingens nya ordning. Tvärtom förlorade den alltför lätt sitt säkraste ekonomiska fäste, den egna torvan. När det ej gick så långt, mistade den likväl snart en annan av de säkra grundvalar, varpå dess kultur i väsentlig grad vilade, nämligen husslöjden. Då skogen på hemmanet fallit och penningen kommit i stället, syntes den förut oundgängliga egenproduktionen ofta oekonomisk. De lätta förtjänsterna kommo ock bonden i många fall att förlora lusten för den omständliga och mödosamma lantushållningen; i stället vandade han sig lätt nog vid en falsk levnadsstandard¹, vid vilken en personlig handläggning av arbetet mången gång var motbjudande. Ej blott konkurrens från de snart även i avlägsna bygder uppväxande handelsbodarna rubbade arbetets vanliga gång. Härtill kom att det personliga handarbetet stod inför en övermäktig konkurrent, ett nytt produktionssätt med opersonlig maskinell teknik och billig massproduktion. Nya råstoffer trängde in från världsmarknaden, såsom bomullen, vilken snart undergrävde lantkulturen. De lantliga hantverkarna kunde överhuvud ej längre bestå i konkurrensen. I det personliga individualistiska arbetets ställe spårar man mer och mer det opersonligt och automatiskt verkande *kapitalet*. Dess profithunger kräver för att tillfredsställas mångas samverkan. Det attraherar människorna från deras spridda isolerade verksamhetsområden, det uppstår *samhälleligt*

¹ *Nk* 1904 I s. 71.

*arbete*¹, beräknat på många framtida behovstillfredsställelse, d. v. s. ett för allmogekulturens övervägande omedelbara behovshushållning främmande spekulativt drag gör sig gällande i industrien med obehagligt krav på alla mera kortsynta produktionsmetoders bortläggande. I det nya produktionssättet låg ock något särskilt lockande för allmogen, nämligen dess spontana uppskattning av varje arbete i penningvärde.² Det kunde ännu ej så mycket vara frågan om, vilken måttstocken var för denna uppskattning, ty för ett dittills i regel föga beaktat arbete, som ej ägde någon förutsättning att taxera sig självt, beredde själva uppmärksammandet utan tvivel en viss stegring av självkänslan — ända tills densamma blev mäktig av kritisk motvärdering. *Det var naturligt, att den autonoma allmogehushållningen skulle falla till föga, när arbetslönerna flerfaldigt³ överträffade de markegångssättningar, bonden själv varit med om att fastställa.* Denna höga taxering av hans arbete var utan allt tvivel en väsentligt bidragande orsak till såväl allmogeindustriens som jordbruksarbetets tillbakagång.⁴

2. Början till kapitalistisk företagsamhet.

En begynnande vinsthushållning möter oss redan i periodens början ej blott inom allmogehushållningens utvecklade förvärvsdrift utan ock som en kapitalistiskt betonad stordrift särskilt inom trävarubranschen — till att börja med i övervägande experimentell anda. Först sedan skogsindustriens, resp. sågverksrörelsens målsmän funnit sin industri äga förutsättningar för en betryggad framtid, antar den stadgade former. Fullständigt utbildas dessa under nästa period. *Mellan åren 1840/70 infaller trävarurörelsens första skede inom stordriftens*

¹ In diesem Angewiesensein auf die unausgesetzte Verknüpfung von Menschen untereinander liegt die spezifische gesellschaftsbildende Kraft der kapitalistischer Unternehmung. *Sombart, Die deutsche Volkswirtschaft im XIX Jahrh.* s. 79.

² Jfr *W. Sombart* a. st.

³ *H)* 1856—60 s. 32.

⁴ *Tullkom.* (1882 s. 29) anför, att de höga arbetslönerna ansetts speciellt bidra till den manliga slöjdens upphörande. Orsakerna äro naturligtvis här såsom alltid av flera olika slag. Det ovan sagda avser närmast att framhålla den psykologiska faktorns betydelse på detta område — en faktor, som måhända brukar mindre uppmärksammas, än den förtjänar.

ram, och det kännetecknas därigenom, att böndernas skogsmarker belastas med avverkningsavtal¹, och genom industriens empiriska arbetsteknik och organisation. *I köpeskilling för skogsköpen åren 1858—68 erlades 5.76 mill. rdr*² — ett uttryck för en kapitalistiskt betonad sågverksdrift. Med bönderna var det i goda skördeår svårt att träffa överenskommelse om stabil tillförsel av timmer från deras sida. Men då stordriftens förutsättning är jämn oavbruten rörelse i produktionsförloppet, voro skogsköpen ett, som det syntes, nödvändigt led i trävaruindustriens organisation efter storkapitalistisk måttstock. Till en början lades grundvalarna för stordrift i denna bransch av enskilda personer eller handelsfirmor.³ Dessa voro hänvisade till egna kapital eller egen kapitalkredit och anlade givetvis sågverken, där billig drivkraft stod till buds d. v. s. i regel inne i landet vid vattenfallen. *Genom 1848 års lag om aktiebolag med begränsad ansvarighet* kunde det personligt bestämda och begränsade kapitalet utvidgas och hela driften omläggas på opersonlig rent kapitalistisk grund. Men denna utväg begagnades, såsom vi skola finna, i själva verket föga under denna period. Man åtnöjde sig med mera preliminära åtgärder till driftens uppehållande och vidare utveckling, ehuru de principiella hindren för dess modernisering redan voro undanröjda.

3. Kreditväsen och kapitalinvestering.

Den ekonomiska expansion, Norrland visade sig vara mäktigt av under denna period, och som så tydligt framträder i trävaruindustrien, vilade icke på ett modernt utvecklat kreditväsen. Detta framstår med synnerlig skärpa, om man tar i betraktande å ena sidan realkapitalets utveckling och å andra penninge- och kreditväsendets. *Det fasta industriella kapitalets uppskattade värde utgjorde år 1858 (i tusental rdr):*⁴

¹ *Nk.* I s. 71. Enl. *Skogskom. 1871* ingingos mellan åren 1858—68 2,144 avverkningsavtal, innefattande nära 1,180 mantal. Se bil. s. 12—13 Litt. M.

² *Skogskom.* a. st.

³ Dickson (Matfors, Svartvik), Wikström (Nordmaling), Bünsow (Skönvik), Kjellberg (Lo-Kramfors), Gawelius (Granninge) o. s. v. *Skogstekn. handbok av V. Ekman* 1908 s. 154 f.; *Sveriges Handel och Industri* Vn. III h 1 s. 3; h. 3 s. 17 o. s. v.

⁴ Jfr *Finanskom. 1863* s. XLII ff.

Sågverk	6,223	Stångjärns-, stål- o. grövre järn-	
Konstverk vid gruvor	136	förädlingsverk	2,528
Masugnar	1,551	Kopparverk	35
Gjuterier o. mek. verkstäder	130		

Inalles 10,003 mill. — pr inb. 23,6 rdr — varav 2,56 mill. tillkommit mellan åren 1834/58 oavsett det kapital, sågverken representera, och som till största delen tillförts under samma tid. Härtill kommer, att ej obetydliga summor nedlagts i strömrensningföretag — minst 1,5 mill.¹ — alltså tillsammanlagt 12 mill., vilka ej voro avsedda för produktion av »nutidsnyttigheter», och som med den tidens kreditväsen betydde ej ringa offer. Emellertid är detta kapitals värde en obetydlig het vid sidan av det övriga realkapitalets. Det rörliga kapitalet här — framför allt trävirket — är det värdefullaste, *endast ett års exportvärde övergår många gånger det fasta kapitalets marknadsvärde.* Och dock var det ännu förenat med svårigheter att inom landet finna nödigt driftskapital även för lukrativa företag.² Bankernas organisation var ännu företrädesvis baserad på tillfälliga transaktioner; fondbildande depositionsrörelse var nästan betydelslös. Personer, som sökte försträckningar, måste därför ofta vänta i veckor, innan besked erhöles, och även sedan ett lån beviljats, måste kunden ofta vänta längre eller kortare tid, innan bankens kassaställning medgav lånets utbetalande.³ En naturligt följd härav var, att affärsvärlden i stor utsträckning måste förskaffa sig förlag genom att anlita *utländsk kredit*, vanligen i *Hamburg*. 1857 års kris, som var särskilt svårartad i denna stad, återverkade också menligt på den svenska affärsvärlden⁴, och det måste bliva alltmera klart för denna, att det krävdes en radikal omorganisation av bank- och kreditväsendet å ena sidan och å andra ett systematiskt utvecklat aktiebolagsväsende för att kunna trygga industriens självständiga fortvaro.⁵ Utan tvivel var det ock ej minst bolagsväsendets

¹ *Finanskom. 1863* s. XLII not. 2.

² Jfr Svanö aktiebolagsstämmoprotokoll, se *Sveriges handel och industri: Härnösand*, avd. III, h. 1 s. 4.

³ *Stockholms Ensk. bank 1856—1906* s. 6.

⁴ *Stockholms Ensk. Bank 1856—1906* s. 15.

⁵ Mellan åren 1852/62 upprättades sammanlagt 10 filialbanker i Norrland (*H 1861—65* s. 142 och *Finanskom. 1863* s. 89 f.). Ingen bank med sedelutgivningsrätt fanns där ännu under 1850-talets mitt, ehuru väl Mälareprovinsernas Ensk. Bank hade 3 kommissionskontor där — i Härnösand, Gevle o. Söderhamn.

starka uppblomstring under den följande perioden, som i hög grad bidrog till ej blott trävaruindustriens utan överhuvud all industris utveckling. Innan denna rätt kunde taga fart, behövdes emellertid en övergångsperiod med förrådsbildande förarbeten — i dessa hänseenden var vår första period ett grundläggande skede — under vilken man fick åtnöja sig med enklare företagsanordningar och mindre tidsödande produktions sätt. Men såsom nedan visas, var likväl ej ens denna tid helt främmande för aktiebolagsbildning.

*Kapitalinvesteringar (i tusental rdr).
Åren 1849—1865.*

	Antal aktiebolag	Tecknings- summa	
<i>Trä</i> ¹			
(Halvfabrikat).....	9	4,370	
<i>Metall</i> ²			
(Råvara, hel- och halvfabr.) ..	4	4,075	
<i>Textilindustri</i>			
(Råvara och halvfabrikat)	2	1,020	
<i>Konsumtionsnyttigheter</i>			
(av första ordningen)	5	358	
<i>Samfärdsmedel</i>	1	200	
		10,023	pr inb. av medelfolkm. 20 rdr. ³

4. Sågverksindustriens utveckling under övergångsperioden.

Den sågverksstatistik, som föreligger från denna tid, är tämligen svävande och heterogen men giver oss otvivelaktigt ett medel att i huvudsak följa utvecklingens förlopp. *Ända till år 1848 begagnades*

Först vid 1860-talets mitt oktrojerades ensk. sedelutgivande banker även för Norrland, näml. Sundsvalls o. Gevleborgs år 1864 och i Västerbottens år 1865. År 1869 erhöill Härnösands Ensk. bank sin första oktroj. Jfr *Förber. Skattejämningskom. 1877* s. CXII.

¹ Häri ingå dock driftskombinationer såsom sågverk och glastillverkning (Skönvik).

² Incl. driftskombinationer ss. järnverk och sågverk (Gellivare); kopparverk o. sågv. (Huså); gjuteri o. sågv. (Rönnöfors).

³ Huruvida samtliga bolag verkligen trätt i verksamhet är dock ovisst. Jfr *H) 1856—60* s. 48 f. o. *H) 1861—65* s. 97 f.

*uteslutande vattensågar.*¹ För driftens kontinuerliga fortgång voro dessa ganska hinderliga, enär vattenmassan betydligt växlar i de norrländska älvarna under olika årstider och i följd därav periodvis kan bliva otillräcklig. I och med *ångsågen* var därför ett fundamentalt steg taget till modern stordrift. Ångsågen möjliggör ej blott en *kontinuerlig drift*, för så vitt maskinarbetaren förstår sin uppgift², utan ock den *massproduktion*, som allena är i stånd att trots det jämförelsevis stora anläggnings- och driftskapitalet göra produktionen relativt billig och sålunda profiten — det åsyftade privatekonomiska ändamålet — långt högre, än fallet är med vattensågen. Den kontinuerliga massproduktionen åter medför nödvändigtvis förr eller senare behovet av driftskoncentration samt billigare och bättre transport ej blott av råmaterialen utan ock av den sågade varan. Från de äldre uppe i landet belägna verken nödgades man ofta av kostnadsskäl att flotta ned till kusten det sågade virket, som därunder tog skada.³ Även om detta kunde undvikas, innebar transporten till utskeppningsorten ett avsevärt plus i tid och penningar, vilket efter *ångsågarnas anläggning vid själva älvmynningen* helt och hållet kunde undvikas. Värdet härav framträdde tydligt nog i ökad produktivitet som ersättning för den genom produktionsomvägen åsamkade tidsförlusten och i den tidsvinst, som uppstod genom snabbare överföring av varan till marknaden. På denna dubbla väg uppkommer ökad företags- och kapitalvinst. I sin ordning medgiver denna vinst nya omkostnader för en fortgående fullkomning av det fasta kapitalet och underlättar uppkomsten av hjälpindustrier samt förberedande effektiva kapitalplaceringar, såsom t. ex. i kolnings- och strömrensningsföretag.⁴ Privatekonomiskt sett leder denna tendens med nödvändighet till driftskoncentration. De

¹ V. Ekman, a. a. s. 153.

² Näml. att hålla arbetsautomaten i gång, att tillföra den arbetsmaterial och att befria den från arbetsprodukter och arbetsavfall. Jfr G. Steffen, *Studier över lönsystemets hist.* i *Engl. II*: 1 s. 115.

³ V. Ekman a. a. s. 153.

⁴ Utom många av sågverken bekostade strömrensningsföretag omtalas, att t. ex. i Indalsälvens och Ljungans flodområden *rullbanor* för rännvirket utlagts över 5 särskilda bergåsar. K. Bfhd's i Vn. 5-årsber. 1856—60 s. 18. Om hästbanan Österström—Indalsälven, under nästa skede förvandlad till järnväg se 5-årsber. 1871—75 s. 28.

många små sågarna utbytas mot ett mindre antal större, och vattensågarnas antal minskas, i det ångsågarna ökas.¹

*Antal sågar och rammar i Västernorrland 1860 och 1870.*²

År	Ångsågar	Salu-vatten- sågar	Husbehovs- sågar	Summa	Ramar
	Antal	Antal	Antal	Antal	Antal
1860.....	10	406	57	473	634
1870.....	30	195	3)	225	427

År 1865 funnos i länet 20 ångsågar.⁴ Två nya ångsågar per år under ett årtionde är ingen obetydlighet. En viss motsvarighet synes i detta hänseende ha ägt rum även i de övriga länen undantagandes Jämtlands. En stark ökning i exportförmågan är den naturliga följden härav. Inemot periodens slut förbrukades för industriella ändamål vid de norrländska sågarna.⁵

	År 1863 omkring	3,88	mill. träd
» 1865	»	4,63	»
varav i Västernorrl.	» 1863	»	1,84
» 1865	»	2,03	»

Exporten utvidgar sig år från år till allt flera hamnar. År 1852 inträder Luleå som exportplats, 1854 Söderhamn, Haparanda, Ratan.⁶ Redan 1850-talets förra hälft visar en stark stegring av exportkvantiteten. *Bräder och plank exporterades från norrl. hamnar (i tolfter)*⁷

år	1850	1852	1853	1854
	194,461	300,368	347,110	503,090

¹ En hela Norrland omfattande fullständig statistik över resp. sågverk denna tid saknas. Jfr H) 1861—65 s. 84 o. 90. Jag inskränker mig därför här att meddela några data från Vn.

² K. Bfhds i Vn. 5-årsber. 1851—60 s. 18; *Skogskom.* 1871 Bil. Litt. K.

³ Antalet 195 innefattar salu- och husbehovssägar. *Skogskom.* a. st.

⁴ H) 1861—65 s. 84.

⁵ *Skogskom.* 1871 Bil. Litt. F.

⁶ *Agardh III:* 1 s. 61.

⁷ *Agardh III:* 1 s. 60. *Hans Forsell* anmärker, att »någon viktig plats intog — skogsbruket icke bland »näringarna» i 5-årsberättelserna förrän inemot 1850-talet». (Norrland 1571—1870 s. 532). Detta faktum får dock ej förleda till uppfattningen, att först under 1850-talet exporten fick någorlunda stor omfattning. Den var i verkligheten under 1840-talets mitt större än de officiella siffrorna för 1850-talets mitt giva vid handen. Enl. Dickson exporterades år 1845 fr. Norrland 725,593 tolfter pl. o. br. Jfr *Agardh II:* 2 s. 389 not.

Norrlands utskeppning år 1854 är redan större än hela vår export till England detta år. *Redan 1856 var vår trävaruexport till England större än något annat europeiskt lands*, och alla tecken tyda på att en »överproduktion»¹ — ett modernt »kapitalistiskt» krisfenomen således — ägde rum under de rådande tryckta konjunkturerna.

5. Företagsvinst och arbetslöner.

Under ifrågavarande period spelar *jordvärdet* i allmänhet en obetydlig roll. Priserna på *arbete* och *kapital* åter kunna ansenligt växla. Vinterdagsverken med bjälkhuggning och utdrivning betingade under 1850-talets senare år i Jämtland 8 à 10 rdr.² Timmerpriset varierade pr olika dimensioner år 1860 mellan 0,30 och 1,25³ vid Indalsälven (Stugun-Ragunda). Sedan dess har arbetspriset tidtals nedgått, om ock medelprisenivån i stort sett visar en uppåtgående kurva⁴; arbetskostnaderna variera förövrigt betydligt alltefter olika arbeten. Skogsdriften kräver vanligen inga yrkesskolade arbetare, men en rutinerad fast arbetarestam äger givetvis även rent tekniskt sett företräden framför tillfälliga säsongarbetare och måste därför betinga högre priser. Inom sågverkens arbetsgebit ställer arbetsdelningen olika anspråk på arbetsduglighet och anpassning, varför löneskalan där måste växla efter de olika arbetsuppgifternas art. *Medelavlönningen per vecka vid sågverk utgjorde*.⁵ åren 1860—64 1865—69

för försågare	12,90	14,70
» stabbläggare	19,62	20,10
» brädgårdsarbetare . .	13,14	13,44
» dagsverkare	7,86	8,28

¹ *Agardh* IV: 314 o. II: 2 s. 389. Rikets export av br. o. pl. till England steg åren 1854/55 på en gång från 496 till 893 tusen tolfter. *Agardh* (IV: 313) tillskriver detta den engelska differentialtullens upphävande.

² *K. Bfhdes i Jämtl. 5-årsber. 1856—60* s. 19.

³ *V. Ekman* a. a. s. 91. Samma dimensioner betingade år 1870 1,20 o. 2, —, år 1874 3,50 o. 4,50; 1880 2,20 o. 3,20 1890 2,95 o. 3,90; 1900 3,60 o. 6,30; år 1905 4,20 o. 6,50; dimensionerna voro i dessa ex. 10" o. 12" diameter på 21' längd (eng. mått).

⁴ Jfr *Finanskom. 1863* s. XXXVI f. *Förbered. Skattejämkn.-kom. 1876* s. LXXVIII f; *Tullkom. 1882* s. 264; *Nj resp. års* upplysningar till jordbruksstatistiken. Markegångspriserna äro dock ej kommensurabla med industriens säsongpriser.

⁵ *Tullkem. 1882* s. 264. Uppgifterna avse dock hela riket.

Den totala arbetskostnadsberäkningen vid sågverksindustrien omfattar väsentligen *huggning, barkning och framforsling till vattendrag, flottningskostnader, försågning jämte övriga arbeten* å tillverkningsplatsen, betingade särskilt av den maskinella driften, samt varans *ombordförande*.¹ Den minskning, som emkostnaderna härför utgöra i företagets pekuniära vinst, kommer folkhushållet tillgodo, i det att den tillför samhället ett antal nya levebröd. Dessas nationalekonomiska värde åter beror helt och hållet på huruvida de äro i stånd att bereda sina innehavare tillräcklig² fysisk och andlig behovstillfredsställelse.

Av de i skogs- och trävaruindustrien placerade kapitalen kommer själva virkesförrådet att i första rummet inverka på företagets pekuniära vinst. I skogshushållning är timmerförrådet ett för lång tid i hushållningen bundet kapital och utgör en väsentlig del av hela skogsvärdet. Härav följer, att *hemmansköp i regel ej kunna företagas i stor skala under sågverksindustriens grundläggningsperiod*, under vilken det gäller att på kortaste tid och på billigaste sätt samla största möjliga anläggnings- och driftkapital. Därvid ställer det sig fördelaktigt att *köpa avverkningsrätt på viss tid* — ju längre desto bättre. Först sedan behöfligt kapital på denna väg åstadkommits genom årliga avsättningar av företagsvinsten, synes det fördelaktigare att inslå på mer kapitalintensiva produktionsomvägar. Det egna jordförvärvets starka kapitalintensitet *förutsätter således en högt utvecklad trävaruindustri* och utgör en av de karaktäristiska kännetecknen på den norrländska sågverksrörelsen under nästa skede. I jämförelse med värdet av dess rörliga kapital, främst timmerförrådet, är visserligen det fasta kapitalet, såsom kommunikationer och transportmedel, byggnader, verktyg och maskiner av tämligen ringa värde. Men icke desto mindre är varje tekniskt framsteg av största betydelse såväl i nationalekonomiskt som privatekonomiskt hänseende. Förut har redan framhållits betydelsen av ångmaskindriften för sågverkets ekonomiska produktivitet. I detta sammanhang må dessutom särskilt erinras om, att möjlighet till en kapitalintensiv skogshushållning på det närmaste är förknippad med billigare transportkostnader för sågtimret. Under denna period framfördes för det mesta ännu blott stockar av synner-

¹ Jfr *Skogskom. 1899* s. 410, *Endres Forstpolitik* s. 80.

² Tillräckligheten mätes i varje fall efter de faktiska behoven. Varje nytt kulturframsteg betyder ett nytt andligt behov.

ligen grov kaliber — 18 sågstockar per standard mot 30—50 i nuvarande tid — eller 10 eng. tum minimidimension¹; men småningom har det utbildat sig en rationellare flottningsomkostnadsberäkning, varigenom det lönar sig att framföra även småvirke², och framför allt en fullkomligare *flottningsteknik*, som ansenligt nedbringat hithörande andel av totala arbetskostnaden.³

*

Som man finner, saknades ej ens under den nu i korthet tecknade övergångstiden de ekonomiska och tekniska problem, på vars lyckliga lösning storleken av ett företags ekonomiska vinst slutligen beror. Utan tvivel grundlades under denna period i Norrland betydande förmögenheter, tack vare förutseende, initiativkraft, organisationsförmåga och lyckliga konjunkturer. Men för vidmakthållande och ytterligare utveckling av den storindustri, som nu börjat skapas i Norrland, voro utan tvivel de personliga företagsledareegenskaper och de ekonomisk-tekniska erfarenheter, vunna under övergångstidens pionjärarbete, av ännu större betydelse än själva den samlade företagsvinsten.

Vår korta överblick av tiden före år 1870 visar oss emellertid, att de avgörande förutsättningarna för en norrländsk världsindustri numera voro för handen: levande arbetskraft, attraherad genom betydande arbetslöner, personlig företagsledning av prövad kapacitet, en betydande teknik och oerhörda naturtillgångar i förening med billiga transportmedel. Med dessa förutsättningar för ögonen vilja vi i det följande närmare skildra Norrlands ekonomiska utveckling fram till närvarande tid.

¹ G. Schotte *Sv. skogarnas ekon. historia 1905 s. 28.*

² V. Ekman *a. a. s. 142 f.* Till grund för kostnadsberäkningen lägges antingen stockarnas verkliga kubikinnehåll (man uppger näml. stockarnas längd och toppdiameter, varefter man genom en gång för alla bestämda reduktionstal sluter sig till stockarnas verkliga kubikinnehåll) eller stycketalsberäkning med eller utan nedsättning för kortare längder (olika klasser); stycketalsberäkning efter olika system tillämpas mest i Norrland.

³ V. Ekman *a. a. s. 146* meddelar, att flottningskostnaden pr mil och pr reducerat timmer å en 25 mil lång sträcka i Ljusnan utgjorde år 1865 pr mil 0,99 öre, pr red. timmer 24.5 öre; år 1905 resp. 0,28 öre och 7.1 öre.

II

Industrikapitalismens period (1870—närv. tid).

- A) (1870—1890). Det oorganiserade konkurrens-
samhällets tid.
- B) (1890—närv. tid). Organisationssträvandenas
skede.

KAP. 1.

Allmän överblick över prisrörelsen.

Vi skulle från en viss synpunkt kunnat kalla den i det föregående behandlade tiden för vinsthushållningens »storm- u. drangperiod». En ny tid är i antågande *efter 1870*: Norrlands i ekonomiskt hänseende nyare tid. Mot bakgrunden av den förra ter den sig visserligen med en hög reliefs skarpt framträdande konturer. Men man må blott vakta sig för att låta syntesen av allt det nya, som skarpast faller i ögonen, skapa sig en felaktig helhetsbild genom att göra olikheten mellan nu och förr till en artskillnad. Liksom vi veta, att det ekonomiska samhällslivets företeelser utgöra en mångfald av krafter, som sträva att hålla varandra i jämvikt, och att sålunda de olika »periodernas» gränser med nödvändighet flyta över i varandra, så följer därav, att vi endast av bekvämlighetsskäl tala om enstaka år såsom gränser för att skilja mellan »gammal» och »ny» tid. Vi kunde ju eljest ej utan skäl t. ex. tala om 1860-talets sista 5-årsperiod såsom »gränsvinkvennet» mellan »storm- u. drangtiden» och den »nya tiden», industrikapitalismens tid.

Ur vissa synpunkter kunde man benämna denna sista period av Norrlands ekonomiska utveckling den extremt konjunkturala vinsthushållningens period. Vi ha sett att de gamla bålverken mot fri konkurrens småningom fallit. Det område, där denna omedelbart ger sig till känna, är prisbildningens, och vi begynna därför skildringen av denna period med en kort översikt av prisrörelsens utveckling. En blick på denna skall genast visa, att växlingarna komma tätare ju längre vinsthushållningssystemet framskrider i sin ensidigt individualistiska utveckling. I *slutet på 1870-talet* framträder dess extremt konjunkturala karaktär i synnerhet på *arbetsmarknaden*, och det blir därför också lämpligt att söka uträkna systemets socialekonomiska facit med ledning av de fakta, som vid denna tidpunkt skola hava mött oss.

* * *

Man kan i syfte att vinna översiktlighet och sammanhang mellan prisvariationerna betrakta dem antingen ur synpunkten av industriens ekonomiska läge eller av folkmängdens tillväxt eller snarare ur dessa båda synpunkter tillsammans — en metod, som synes lämplig på grund av den empiriska regelmässighet, med vilken dels industriens ekonomiska situation plägar återverka på priser i allmänhet och dels konsumtionsbehovets tillväxt plägar inverka stimulerande på produktionen.

Det visar sig då, att en stegring av livsmedelspriset gärna inträffar samtidigt därmed, att, såsom fallet varit i Norrland, landets industrialster rönt ökad efterfrågan och avsättning i utlandet. Så voro ju några år i början på 1870-talet särskilt kännetecknade av en allmän prisstegring på agrariska produkter — trots goda skördar. Om vi bortse från tillfälliga¹ prisstegringar under undersökningsperioden, kunna vi utan att göra oss skyldiga till falsk generalisering sätta denna 1870-talets uppåtgående prisrörelse i nära sammanhang med dess industriella uppsving. Trots jordröntans betydliga höjd under en stor del av 1870-talet ägde, som vi skola finna, *ej några nyodlingar* rum i större skala denna tid. Under för övrigt lika omständigheter skulle arbetspriserna härvidlag hava spelat en avgörande roll.² Och vi finna i själva verket, att dessa i allmänhet ökats i starkare progression än priserna å agrariska produkter. 1870-talets karaktär i detta hänseende framträder så mycket tydligare mot bakgrunden av t. ex. 1850-talets förövr. ganska analoga förhållanden.

Procentisk ökning av priser å säd, spannmål och dagsverken.³

	Råg i Norrland	Korn i Vn.	Smör i Vn.	Årligt dagsverke i Vn.
1851/55—1856/60 ..	6,4	17,2	29,7	20,5
1852—56	35,7	61,9	41,9	57,9
1870—74	21,0	27,6	28,6	101,7

Under 1870-talets förra hälft framträder dagsverksprisets ofantliga stegring i Västernorrland, och denna uppväges ej av de närmast följande årens *prisreduktioner*, vilka ställde sig sålunda:

¹ Särskilt i trakter med mindre utvecklat kommunikationsväsen kan t. ex. en felslagen skörd ensamt förklara prisstegringen på spannmål.

² Jfr s. 144 ff.

³ Se bil. 2.

	Råg i Norrland	Korn i Vn.	Smör i Vn.	Årligt dagsverke i Vn.
	%	%	%	%
1874—79	19.7	9.8	33.9	33.9

Trots tillfälliga reduktioner försiggår dock en långsam höjning av arbetsprisivån. Priset å mansdagsverken under sommaren utgjorde nämligen i medeltal för Norrland under 5-årsperioden 1876—80 kronor 2: 10; 1881—85 kronor 1: 91; 1886—90 kronor 2: 15.¹

De industriella arbetslönerna, för vilka ingen fortlöpande statistik finnes, kunna ej undgå att reflekteras i jordbruksarbetarnes arbetspriser, enär en ökad absorbering av arbetskraft på den ena arbetsmarknaden i regel medför en motsvarande minskning av tillgången å den andra.

Det kan därför hava sitt intresse att redan i detta sammanhang erinra om arbetslönernas ökning i jordbruksarbetarnes krets efter 80-talets låga arbetspriser. Nedanstående siffror² illustrera tydligt nog det allmänna ekonomiska läget i Norrland under vinsthushållningen.

Årslöner i kronor för dräng i husbondes kost (1872—1890).

	År 1872—75	1876—80	1881—85	1886—90
Norrland	203	193	188	183

Som vi finna, är nedgången absolut genomgående mellan åren 1876—1890, men överskrida vi gränsen till nästa årtionde, kunna vi iakttaga en fortgående stegring:

	År 1891—95	1896—1900	1901—05
Norrland	208	251	279

Denna överblick visar, att arbetslönerna på jordbrukets gebit stodo på en från arbetsgivarnas synpunkt gynnsam nivå under 1880-talet. Detta möjliggjorde en relat. gynnsam jordränta trots fallande priser på jordbrukets alster.

Betrakta vi utvecklingen åter väsentligen ur populationistisk synpunkt, visa sig motsvarande resultat. När folkmängden ökas och därmed efterfrågan på jordbrukets produkter, inställer sig förr eller senare behovet att odla sämre eller sämre belägen jord. Alternativt

¹ Siffrorna äro uträknade med ledning av uppgifterna i *N*) resp. år och län.

² Jfr föreg. sida not. 3.

stegras då spannmålspriset eller ock sänkes priset på kapital och arbete. Priset på dessa storheter bestämmes nämligen av det sämst anlagda kapitalets och arbetets avkastning. Tillgången på arbetskraft resp. arbetets gränsnytta kan ej annat än öva inflytande på omfånget av jordbrukets såväl som på industriens utveckling; huru kapitalet löser sin nationalekonomiska uppgift att skapa arbetstillfällen teckna i stora drag för riket i dess helhet kurvorna för *riksbankens växeldiskonto*¹; till hela det system av förhållanden, som bestämma prisrörelsens riktning, finner man därför grundlinjerna givna i några få siffror, såsom t. ex. följande:

*Indexnummer för riksbanksdiskontot.*²

1856-60	61-65	66-70	71-75	76-80	81-85	86-90	91-95	96-1900
137	146	131	120	136	114	100	112	129

Hålla vi oss till periodens två första årtionden, finna vi *höga diskontosatser* under 1870-talet³ och relativt låga under 1880-talet. Det förra decenniet utmärktes, såsom dessa sifferförhållanden antyda, och som vi i ett annat sammanhang få bevitna, av en *livlig industriell företagsamhet* och export, medan de låga räntesatserna under 1880-talet bära vittne om detta decenniums återhållna affärsliv. De rikliga arbetstillfällen, som 1870-talet sålunda förde med sig, återspeglas ju i ett immigrationsland, som Norrland var under periodens äldre skede, uti *folkmängdstillväxten*; denna är i själva verket ojämförligt mycket lägre under 1880-talet än under 1870-talet. M. a. o. *tillgången på arbetskraft* står, vad Norrland beträffar, denna tid i en bestämd relation till den industriella och kommersiella företagsamheten, och arbetspriset är ett uttryck för detta förhållande.

År 1871—75   1876—80   1881—85   1886—90

Arbetspriser:

årslöner, indices	111	105	103	100
Folkökningindices för G.	130	116	84	100
» Vn.	90	98	72	100

¹ *G. Cassel: Om kriser och dåliga tider* Ekon. Tidskr. VI. 1904 s. 63.

² Jfr *Statist. tidskr. 1903* s. 415. Emigrationen 1891—95 omfattade 20,651 pers. eller i medeltal pr år 4,130 mot 14,792 pers. eller i medeltal 2,958 under 5-årsperioden 1881—85. Jfr *H) 1891—95* tab, F. s. 12 och *A) 1890* tab. P. s. XXXVII.

³ Medeltalet för åren 1871—75 = 4.68; 1876—80 = 5.28 *Statist. Tidskr. a. st.*

1880-talets sänkning av arbetets gränsnytta lockade givetvis ej till någon invandring, snarare utvandring, ända tills jämviktsläget mellan tillgång och efterfrågan på arbete återställdes. Utförselvärderna och priserna å trävaror¹ åren 1878—88 bilda också — såsom man väntar sig — en vågdal i prisrörelsen och nedbringade arbetets kommersiella gränsnytta under 1870-talets nivå — trots den relativa minskning i arbetskrafter, som 1880-talets första 5 årsperiod utvisar.

Som vi funnit, spela de ekonomiska *konjunkturerna* en avgörande roll vid prisbildningen under denna period. Det är dessa som bestämma omfattningen av den ekonomiska företagsamheten, den må nu vara riktad på *industriell eller agrarisk verksamhet*. Vi ha sett, att, när det industriella arbetsbidragets gränsnytta för den industriella produktionsverksamheten avtagit, sjunka arbetspriserna såväl som folkökningensprocentsiffrorna. Höjningarna eller sänkningarna i de kurvor, som angiva växlingarna i det sociala välståndet, inträffa samtidigt inom vitt skilda områden. Även spannmåls- och smörpriserna uppvisa, såsom vi veta, kongruenta kurvor — en olägenhet för den jordbrukande producentklassen. Emellertid hindrar detta icke, som vi skola finna, och som vi för övrigt redan antytt, en stark tillväxt i nyodlingen under samma tid.

*   *   *

I avlägsnare landsändar få de ekonomiska konjunkturerna mindre betydelse än i övriga. En mindre utvecklade penninghushållning och penningens ringa omloppshastighet sätta sin prägel på förvärvslivet. I jordbruket framträder förhållandet särdeles tydligt i priserna å agrarprodukter. I det norrländska *inlandet*, såsom i Jämtland, och framför allt i Härjedalen äro priserna ofta flera procent under priserna

¹ *Sveriges Land och Folk* s. 597 och 603. *K. Bfhd*s i Västernorrlands län femårsberättelse för 1876—80 s. 16. Enligt sistnämnda källa varierade *exportpriset* å en del utskeppad *plank* pr standard sålunda:

år 1876	Kr. 132. —
» 1877	» 145. 20
» 1878	» 115. 50
» 1879	» 92. 40
» 1880	» 123. 75

i övriga län.¹ Men detta gäller företrädesvis övergångsperioder. Först under 1880-talet sjunka priserna åter, endast ifråga om korn visar Gevleborgs län några år jämförliga eller lägre priser.

I ovan antydda allmänna tendens kunde man möjligen vilja se ett stöd för den komparativa kostnadsteorien för penningvärdet — den höga transportkostnaden nedbringa varupriset — om det icke gäves en direktare förklaringsgrund, nämligen att de förbättrade samfärdsmedlen (landsvägsnätet, Jämtlands kommunikationsled) till en början framkallade ökad efterfrågan och prisstegring; men när sedan järnvägen drogs fram genom samma trakter, övade den en prisned-sättande inverkan.²

Ett förhållande för sig är det, att t. ex. priset på råg, som i endast ringa grad produceras inom dessa provinser, genomgående betingar högre handelspris i Härjedalen än i Jämtland.

---

¹ Under åren 1834—56 stå rågpriser och kornpriser i regel flera procent under priserna i övriga län; i allmänhet råder samma förhållande med hänsyn till priserna å havre, ärtor och smör. Under större delen av 1860-talet gäller förhållandet särskilt för råg i Härjedalen samt för korn och havre i Jämtlands län.

² Jfr *K. Wicksell Föreläsningar* II 141 o. 149. Vad priserna angår, hänvisas till *Finanskom. 1863, Förberedande skattejämningskommittén 1877, Ekonom. kom. 1887.*

KAP. 2.

Om industrikapitalismen i Norrland efter år 1870.

1. Allmän karaktäristik.

Mot bakgrunden av det outvecklade ekonomiska samhällsliv, vi i föregående avdelning skildrat, framstår denna andra period som en i vissa avseenden fullt modern epok, nämligen därutinnan att *den industriella revolutionen under denna fullständigt bragtes till seger i Norrlands standardindustri*. De mekanisk-tekniska förbättringar, som redan under övergångsperioden kommit till användning inom sågverksindustrien, kunde först nu bliva fullt effektiva, sedan företagsamheten ej längre hämmades av några rester av skrämmässiga regler eller av tullpolitik och primitivt kreditväsen. I stället underlättades densamma genom en ny organisation av arbetet, vars mest framträdande drag är bolagsväsendet och en allt avgjordare övergång från den äldre tidens empirisk-organiska till modern rationell och oorganisk kraftanvändning. Vi få emellertid ej tänka oss en alltför radikal förändring av det gamla produktionssättet genomförd på en gång ens nu. Och vad industrien för övrigt angår, finnes det naturligen områden, där hantverket ännu alltjämt med framgång framhärdar i kampen för tillvaron. Helt naturligt för övrigt i ett i det stora hela så ytterst glest befolkat land som Norrland. *Bortse vi från dess standardindustri och några andra undantag, råder det intet tvivel därom, att hantverksmässig drift dominerar*. I några fall antar det karaktären, om man så vill, av »manufaktur», d. v. s. en samhällelig stordrift av för övrigt rätt blygsamma dimensioner, där väsentliga delar av produktionsprocessen utföras genom handarbete.¹

Fästa vi oss nu emellertid först vid det verkligt revolutionerande elementet i dess näringsliv, vid dess till kapitalistisk stordrift fullt utvecklade företagsverksamhet, så finna vi, att den åstadkom en

¹ *Sombart* a. a. s. 352. Här är givetvis konstantverket alldeles lämnat ur räkningen.

fullständig förändring i det sociala livets villkor, varhelst den utbredde sig och småningom verkade omgestaltande på den övriga produktionsverksamheten, ja t. o. m. på det agrikulturella området — låt vara mera indirekt och stundom i rent negativ riktning.

En naturlig följd av den nya tingens ordning, som inträdde i och med den kapitalistiska vinsthushållningen, var uppkomsten av *konkurrenssamhället* i Norrland. Dess ekonomiska samhällsliv fick däri- genom en prägel, som väsentligt avvek från den äldre tidens slutna familjedrift och egenhushållning. Ett spekulativt drag kom in uti den ekonomiska samfärdseln, vidgade det ekonomiska perspektivet och stimulerade företagsamheten. Men å andra sidan lämnade konkurren- sen mångenstädes fritt spelrum åt en osund spekulation, skapande företag av tvivelaktigt värde, ökade antalet av osäkra existenser och ödelade genom rovdrift i stor skala och överproduktion naturtillgångar, som eljes under normala förhållanden kunnat erbjuda samhället säkra, mera varaktiga levebröd. Därför var det naturligt, att den oorgani- serade konkurrensen genom sina egna överdrifter framkallade ett bak- slag, skönjbart dels genom ekonomisk stagnation och tilltagande emi- gration och dels genom strävanden att på organisatorisk väg reglera kon- kurrensen. I varje fall ha vi här att i främsta rummet göra med det speciellt norrländska storkapitalistiska industrisamhället, vars bärare framför allt sågverksrörelsen är.

2. Storkapitalet i Norrlands standardindustri.

Den äldsta formen av kapitalistiska företag var i Norrland liksom annorstädes privatfirman.¹ Men som redan anmärkts, visar denna rent personligt bestämda kapitalism tidigt tendenser att försvinna och övergår småningom i opersonligt aktiebolagsväsende. Redan 1870- talet kännetecknas genom ett storartat uppsving av detta² — och na- turligt nog. Genom den aktiva handelsbalansen stimulerades den ekonomiska företagsamheten. Hela förra hälften av 1870-talet visade lysande ekonomiska konjunkturen. Årliga medeltillverkningen vid de större sågverken i Västernorrland under 5-årsperioden 1871—75 vär-

¹ Se t. ex. *Sveriges handel och industri: Väster-Norrland*, avd. III Industri h. 1 s. 3 o. s. v.

² Jfr bil. 1.

deras av länsstyrelsen till 15,8 mill. kr. och utskeppningspriset till 23,4 mill. brutto; årliga företagsvinsten, 7 à 8 mill. kr., understeg endast med ett par millioner det beräknade nettovärdet av länets skörd år 1875.¹ Den stora kontanta penningevinsten måste naturligen också verka eggande på aktieomsättningen. Framgången av aktieemission beror nämligen i väsentlig mån dels på tecknarnas förhoppningar om vinst och dels på bolagets kredit. Det är häri, som vinsthushållningssystemets konjunkturella karaktär speciellt uppenbarar sig, och häri ligger fara för ovälkomna fluktuationer i såväl lönarbetarens som de kapitalistiska aktionärernas ekonomiska situation. Frestelsen att anstränga krediten över kapitaltillgången ligger nära till hands under »livliga tider», då produktionen alltjämt synes vara ur stånd att tillgodose efterfrågan.²

Tablå, utvisande aktiebolagsväsendets utveckling i Norrland.³

I verksamhet varande aktiebolag med begränsad ansvarighet åren 1874, 1881, 1888 (och 1907).

1874					1881				
Antal		Tecknat minimikapital Millioner Kronor			Antal		Inbetalt aktiekapital Millioner Kronor		
Alla slag	Trä- varu- A.-B.	Därav i trävaru- industrien		Alla slag	Trä- varu- A.-B.	Därav i trävaru- industrien			
		In s:a	Pr A.-B.			In s:a	Pr A.-B.		
237	46	48,292	17,562	0,382	278	66	70,162	38,743	0,587
1888					1907				
Antal		Inbetalt aktiekapital Millioner Kronor			Antal		Inbetalt aktiekapital Millioner Kronor		
Alla slag	Trä- varu- A.-B.	Därav i trävaru- industrien		Alla slag	Trä- varu- A.-B.	Därav i trävaru- industrien			
		In s:a	Pr A.-B.			In s:a	Pr A.-B.		
386	84	87,709	51,420	0,612	281	93	286,330	109,0	1,172

¹ 5-årsber. 871—75 sid. 26—31.

² Att en överansträngning av krediten i förening med en överdriven fast kapitalbildning ägt rum, yppade sig emellertid först vid 1870-talets slut, då exportvärdena plötsligt sjönko, näml. å trävaror med 56½ % av föreg. års. *Sthlms Ensk. bank 1856—1906* s. 50. Jfr f. ö. föreg. sida 44, not. 2.

³ Jfr *Hagen-Cederschiöld: Svenska aktiebolag 1875 o. 1882; W. Koërsner: Svenska aktiebolag. 1890; K. Key-Åberg: Svenska aktiebolag o. ensk. banker. 1907.*

Emellertid är aktieväsendet framför allt bärare av periodens industrikapitalism. Det är detta, som tillför de stora företagen behövt kapital.

Redan under 60-talets sista 5-årsperiod startades 13 sågverksaktiebolag med ett aktiekapital av 3,301 mill. kr. eller 0.254 mill. pr bolag.¹

År 1874 drevo 46 aktiebolag sågverksrörelse med ett tecknat minimikapital om över 17 mill. kr.; år 1881 hade antalet uppgått till 66 med mer än 38 mill. inbetalt kapital och slutligen utgjorde år 1907 antalet av sådana bolag, vilkas inbetalade aktiekapital ej understeg 100,000 kr., 93, representerande ej mindre än 109 mill. kronor.

De stora kapital, som under tiden 1874—81 investerades i trävaruindustrien, skulle möjligen kunna förefalla delvis omotiverad, då man utan vidare jämför exportvärdesiffrorna under 1870- och 1880-talet.² Trots enstaka upplammanden befann sig affärslivet under 1880-talet i allmänhet i stiltje. Men just under denna »stilla» tid ägde det mest betydelsefulla *konsoliderings- och organisationsarbete* rum inom sågverk-
industrien, och för dess genomförande var nytt kapitaltillflöde all-
jämt erforderligt. Detta arbetes förnämsta medel var *övergången från skogsköp till hemmansköp*, varigenom bolagen kunde tillförsäkra sig *stabil timmertillförsel* och trygga sin ekonomiska existens och en i längden större och säkrare vinst än förr. Men genom detta uppgivande av ett kortvarigare produktionssystem tillfälliga avkastning för att på omvägen av egen forstlig hushållning ernå större profit kom denna industri fram till det ekonomiska kulmen, som överhuvud står att vinna inom gränserna för konjunktural och individualistisk vinsthushållning på detta område. Detta kulmen förutsatte nämligen en besittning av de tre produktionsfaktorerna, jord resp. skog såväl som kapital och arbete. Först genom denna besittning stodo vinsthushållningens målsmän fullt rustade att tillgodogöra sig alla fördelarna av konjunkturernas spel.

¹ H) 1866—70 s. 48 f. Bland dessa ingå med 600,000 kr. Husåverken, vilka voro en kombination av koppar- och sågverk. Ibm.

² Jfr S:es L. o. F. s. 597.

3. Om trävaruindustriens fastighetsförvärv.

I stort sett kröntes ovannämnda strävanden efter jordköp med stor framgång redan under det äldre skedet (1870—90). Vi stå således här samtidigt inför tvenne fakta, i sig skenbart nästan oförenliga: *nyodlingarnas* ovanligt starka *tillväxt*, särskilt i Norr- och Västerbotten samt i Jämtlands län jämte en tilltagande procent av jordbruksidkare under 1880-talet¹ å ena och å andra sidan en på industriell väg framgångsrikt bedriven *latifundiebildning*.

Men förklaringen till denna skenbara motsägelse ligger otvivelaktigt däri, att nyodlingsverksamheten och latifundiebildningen för siggingo samtidigt på skilda områden. Medan ett livligt nyodlingsarbete ägde rum i Jämtlands, Norrbottens och Västerbottens län, förvärvades stora områden av bolagen uti de båda södra kustlänen. Redan år 1885 tillhörde 31,8 % av de sistnämndas hela mantal bolagsdomänerna. Medelsiffran för Norrland samma år utgjorde 13,5.²

Redan på 1870-talet voro sådana jordförvärv betydande ej minst i Västernorrlands län. Man kan se detta bl. a. därav, att i detta län minskades jordägarnas antal och ökades arrendatorernas i långt större skala än annorstädes i Norrland.

Antal jordägare på landsbygden (»huvudpersoner»):³

	1870	1880	1890
Norrland utom Vn.	24,569	28,308	33,046
Västernorrland	7,185	5,356	8,036

Antal arrendatorer på landsbygden (»huvudpersoner»):³

	1870	1880	1890
Norrland utom Vn.	1,385	2,415	2,911
Västernorrland	389	2,669	907

Som vi se, var den profitomväg, som fastighetsförvärven inneburo, ett ur folkhushållets synpunkt tveeggat svärd: den banade å ena

¹ Såsom en legal betingelse av vikt för antalets ökande framstår *besuttenhetsbandets upplösande*. Se härom sid. 15.

² Jfr *Nk.* I s. 32 f. Procentmedeltalet för Norrland år 1895 var 18,2 och år 1900 22,1 %. *Ibm.*

³ A) 1870 III s. 58 f.; 1880 III s. 31 f.; 1890 III s. 93.

sidan väg för en *industrikapitalistisk feodalmakt*, som från industriens synpunkt möjligen kunde te sig såsom önskelig, men å andra sidan utbröts därigenom en ny, *industriunderdånig samhällsklass* vid sidan av lönarbetareklassen, nämligen *arrendatorernas*.

Att märka är emellertid att antalet sådana i Västernorrland år 1890 betydligt smält tillsammans, under det att antalet *jordägare* under 1880-talet *stegras* med omkr. 50 %, utan att därför nyodlingarna i det stora hela särdeles ökas. Båda företeelserna stå i sammanhang med industrispekulativa jordbruksanläggningar särskilt i skogssocknar och sammanslagning av brukningsdelar till större enheter under ett bruk. Uppkomsten av illusoriska jordbruk å ena sidan, minskat antal jordlägenheter å andra äro följd företeelser, vilka kunna spåras i en mängd socknar under industrifeodalt inflytande.¹ Även dessa företeelser ställa oss ansikte mot ansikte med det ur ett nytt industrisamhälle *uppväxande nya klassamhället*, nämligen med dess sociala och ekonomiska *nivelleringstendens* beträffande det stora flertalet samhällsmedlemmar, uppenbar i och genom *borteliminering av sociala övergångsformer*.

4. Standardindustriens ekonomisk-politiska ställning efter år 1890.

Ännu år 1874 utgjorde det i trävaruindustrien tecknade minimikapitalet endast 37 % av allt tecknat minimikapital i Norrland; år 1881 utgjorde det i trävarurörelsen investerade beloppet 55 % och år 1888 ungefär 59 % av allt i norrländsk industri investerat kapital. År 1907 hade procentsiffran däremot sjunkit till nära 40 %² — förklarligt nog redan genom den naturliga utveckling övrig företagsverksamhet med tiden måste vinna i en landsdel med så stark folkmängdstillväxt och genom den värdeökning, det rent tekniska kapitalets förbättring inom fabriker och manufakturer innebar. Men denna ök-

¹ Antalet »jordtorpare» har ökats, statorpare och lägenhetsinnehavare däremot minskats, synes det. Jfr *Emigrationsutr. bil. IX*, s. 269, 277, 284, 295, 287, 297, 276, 286, 294. Att jordttorparnes antal ökats beror därpå, att avsöndringar å bondejord ägt rum. Jfr Nk. I s. 66. Jfr f. ö. *A) 1880 III s. 33* och *A) 1890 III s. 95*. Yrkesstatistikens tillförlitlighet är vad jordbruksnäringen angår diskutabel, särskilt på grund av svårigheten i många fall att konsekvent tillämpa den gjorda uppdelningen av yrkets olika kategorier.

² Jfr tablan sid. 57. Här äro dock ej de i aktiebolag med mindre än 100,000 kronors inbet. aktiekapital möjligen investerade beloppen, inräknade.

ning i form av kapitalintensivare produktionsätt är — vad annan industri beträffar — under 1870- och 1880-talen ännu för obetydlig för att med framgång kunna uthärda en jämförelse med sågverksindustrien i detta hänseende. Vi kunna därför utan olägenhet tillsvidare uppskjuta den närmare redogörelsen för utvecklingen av den norrländska industrien i övrigt, sedan vi påpekat, att tyngdpunkten av Norrlands ekonomiska utveckling utan all fråga fortfarande och trots allt även efter 1890-talets ingång ligger inom trävaruindustrien.

Ett särskilt intresse har dess historia efter denna tid onekligen däri, att, medan nya industrier *inom landet* begynna konkurrera om kapitalet och delvis även om råvaran, konkurrenter om själva avsättningsområdena begynna uppstå *ute på världsmarknaden* samtidigt med att produktionskostnaderna tendera att stiga — omständigheter, som göra det nödvändigt att vidtaga särskilda åtgärder för att fortfarande kunna behärska situationen. Läget tillspetsas i själva verket därigenom, att trävaruindustriens nationalekonomiska existensberättigande allt högljuddare göras till föremål för debatt, framkallad av graverande anmärkningar rörande det sätt, varpå driften hushållat med skogskapitalet och s. a. s. med dess forna ägare, hemmansägarna. Sålunda blir denna speciellt norrländska industri omsider ett stort statsintresse, som får sitt uttryck i skärpta lagbestämmelser till skogens skydd mot alltför ensidigt tillgodosedda privatekonomiska intressen.

Ännu under 1890-talets förra hälft var f. ö. rent finansiellt sett den närmaste frågan för mer än ett verk huru kunna *rädda* situationen inåt och utåt. Sedermera inträdde goda konjunkturer, som industriens målsmän ej försummade att draga fördel av för att genom fortsatta hemmansköp stärka ställningen. Sitt förnämsta intresse vinna dylika åtgärder emellertid under synpunkten av de ovan antydda förändrade ekonomiska förhållandena såsom yttringar av en planmässigt bedriven konkurrenspolitik.

KAP. 3.

Om konkurrenssamhället.

1. Nya tendenser.

Med 1890-talets ingång begynner en *ny period* av den norrländska trävarurörelsen, vars mest i ögonen fallande kännemärke är en *avtagande kvantitativ omfattning av sågverksindustrien*. I samband därmed har, såsom vi skola finna, folkökningen i sågverksdistrikten blivit långsammare än förr och emigrationen vunnit fäste även där. Men vid sidan av den gamla standardindustrien uppväxer emellertid en *dotterindustri med alltjämt ökad produktion*, nämligen *trämassetillverkningen* med alla en modern storindustris kapitalistiska attributer. Vid sidan härav framträder på konkurrensfältet en strävan till en organisering av själva konkurrensen, en *industrikapitalismens antiindividualistiska tendens*.

Företagarnes kommersiella blick har blivit allt mera skärpt genom de inhöstade erfarenheterna under kampen med de konjunkturella krafterna på konkurrensfältet. De ha därunder småningom lärt sig *nya metoder vid tillämpningen av den ekonomiska principen*. Det rationella betraktelsesätt, som under 1870- och 1880-talen trädde oss till mötes i den åsikt, som först då började tränga igenom, nämligen de längre produktionsomvägarnas större ekonomiska produktivitet, blir nu alltmera utvecklat och fördjupat genom att nå fram till även *antiindividualistiska perspektiv*. Det socialpolitiska intresse, som över allt ger sig till känna under århundradets sista år, och som framträder uti det socialpolitiska lagstiftningsarbetet, äger därför en viss motsvarighet uti en på liberal-individualistisk grund fotad strävan att leda de privatekonomiska intressena in uti en gemensam ekonomisk politik, vars *subjektivt psykologiska förutsättning* är ett *frivilligt uppgivande* i större eller mindre grad av den *individuella ekonomiska handlings- och rörelsefriheten*.

Ett sådant uppgivande av ekonomisk självbestämning kommer ej till stånd på en gång och utan opposition. Orsakerna härtill äro givetvis flera. Svårigheten ligger tvivelsutan väsentligen dels i företagens stora antal och dels i den gynnsamma undantagsställning, det nordiska, incl. norrländska träet från början intagit såsom handelsvara på världsmarknaden, och dels i personliga, starkt individualistiskt färgade egenskaper hos den norrländska trävaruindustriens målsmän. Det är egentligen först från 1890-talets senare år den norrländska trävaruexporten har att möta någon farligare konkurrens, såsom exempelvis från Nordryssland, och så länge exportörerna i det stora hela behärskade trävarumarknaden, förelåg heller ingen anledning till sammanslutning mot konkurrens. Det är ju tillvaron av en vinstutplånande resp. vinstreducerande konkurrens, som utgör det nuvarande hushållningssystemets *ekonomiska förutsättning* för kartell- och trustväsende.¹

2. Den domaniale trusten.

Vad Norrland angår, är det till sin spets drivna kartellväsendet, nämligen trusten, visserligen en faktor att räkna med även där, trots den skenbara frånvaron av de typiska trustformationer, vi annorstädes kunna lära känna. Mera sällan förekommer nämligen här en i horisontalplanet öppet gjord sammanslutning av ett flertal dominerande storindustriella verk inom samma produktionsgren under en enhetlig ledning. Däremot möter oss en för Norrland rätt karaktäristisk trustformation, utmärkt genom betydande konstruktiva avvikelser från den nyssnämnda typen. Det är den stora organiskt samhöriga driftskombinationen mellan de komplementära produktionsstadierna

¹ Kartell tages här såsom det överordnade begreppet. Det gemensamma för kartellen och trusten är sammanslutningen mellan företagare i syfte att inskränka eller upphäva konkurrensen. Den färdigbildade trusten uppträder som ett företag med kartelländamål d. v. s. med syfte att inskränka eller upphäva konkurrensen även den men upphäver därjämte fullständigt det enskilda oberoendet genom att sammanfatta de sammanslutna företagens hela produktion i en enda ekonomiskt enhetlig organisation. Kartellen däremot bibehåller medlemmarnas självständighet rörande produktionens ekonomiska förlopp. *F. Baumgarten—A. Meszlény. Kartelle u. Trusts. 1906. S. 43—45.*

i en tekniskt eller åtminstone lokalt avslutad produktionsprocess. I och med att virkesleverantörerna åt sågverket överlämnar avverkningen av skogen antingen en gång för alla (fastighets- resp. hemmansköpet) eller under vissa perioder (skogsköpet) och leverantörerna sålunda helt uppgivit sin ekonomiska rörelsefrihet till förmån för sågverksägaren, har en låt vara primitiv art av vertikal trustbildning ägt rum. Sågverkslatifundiet är utan all fråga till sina verkningar inom vissa gränser en betydelsefull trustformation, anpassad efter de lokala förhållandena. Som vi veta, är det periodiska köpet av avverkningsrättigheter, det s. k. skogsköpet, den äldsta formen för avtal mellan köpare och säljare av virke, och därför kan också skogsköpet betraktas som den primitivaste formen för vertikal trustbildning i Norrland. Naturligtvis är icke varje litet köpeavtal att betrakta som utslag av trustbildning, utan vi måste fasthålla trustens ovan angivna karaktär av stora omfattande förslag, i stånd att inom sin verksamhetsfär väsentligen hävda sin oavhängighet av konkurrensen om råvaran. Sågverkslatifundiet är sålunda en egendomlig trustformation med syfte att sammanslå största möjliga antal skogsbruksfastigheter under en ekonomiskt enhetlig organisation, bolags- resp. sågverksdomänen, i syfte att bereda verket en konstant och fri tillförsel av råvara på områden, där förut rått fri konkurrens om densamma.

Sålunda är Gevleborgs län för att taga ett i ögonen fallande exempel uppdelat mellan de 4 bolagen Bergvik-Ala (huvuddomäner i Ramsjö-Ljusdal), Kopparberg-Hofors (huvuddomän i Ockelbo), Ljusne-Woxna (huvuddomän i Loos) och Hudiksvalls trävaruaktiebolag (huvuddomän i Delsbo).¹

Fastighetstrusten² är av genomgripande betydelse ej blott för Norrlands ekonomiska samhällsliv utan ock för den norrländska trä-

¹ År 1902 ägde dessa bolag över 414 hemman eller skogslotter i länet (jfr Gevleborgs läns kalender 1902 s. 231—373). Härtill kommo betydande områden av ej i mantal satt jord.

² I avseende å uppkomstsättet har latifundiet i Norrland, betraktat som trustfenomen ingenting gemensamt med det moderna trustbegreppet. Enligt detta har trusten för sin uppkomst att tacka vanligen en »gründer», »promoter», vilken genom aktieöverflyttning förenar under en och samma ledning ett antal förut skilda konkurrerande storindustriella företag. — Rörande de norrländska fastighetstrusternas omfattning och social-ekonomiska betydelse ha vi som bekant i *Norrlandskommitténs betänkande* ett systematiskt ordnat material. Se bl. a. a. I s. 32—37.

varuindustriens ställning på världsmarknaden. Den har å ena sidan under ett par tre årtionden i sin mån möjliggjort den norrländska sågverksindustriens säkra position på världsmarknaden utan all fast organisation för gemensamt uppträdande utåt och trots stora brister i avseende på driftens ekonomiska handhavande i övrigt. Å andra sidan har den i hög grad bidragit till uppkomsten av en utpräglat individualistisk hållning i de särskilda verkens merkantila skötsel och sålunda försvårat den sammanhållning, som blivit allt mera behöfvig, sedan konkurrens från nya exportområden samt avnämarnas kartellpolitik väsentligen försvårat konjunkturerna. — Dessa förhållanden måste emellertid från den allmänna betraktelsen föra oss över till en speciell framställning av periodens ur olika synpunkter ledda ekonomiska organisationssträvanden, särskilt inom Norrlands standardindustri.

3. Den kommersiella kartellrörelsen.

Historiskt sett är kartellrörelsen till en början en akt av självuppehållsedrift, ett värn¹ mot ogynnsamma konjunkturer i det oorganiserade konkurrenssamhället. För t. ex. framställare av halvfabrikat framträder kartelleringens nödvändighet med tvingande makt om konsumenterna av artikeln redan organiserat sig. I Norrlands standardindustrier synas sådana anledningar till kartellering ej heller hava alldeles uteblivit.²

Men i allmänhet äro de former av ekonomisk organisation, som vi kunna påträffa i Norrland undantagandes sådana av teknisk-ekonomisk och socialpolitisk natur, mer symtomatiska än utpräglade och till sin innebörd fullt bestämda. Emellertid får man besinna att den form, som nya organisationsidéer ikläda sig, vid sitt första framträdande sällan täcker deras väsen och ändamål. De äro och måste tagas för vad de äro: organisatoriska försök, men de äro icke desto mindre intressanta tidsdokument.

¹ Så t. ex. sätter Norrlands stuvareförbund som sitt mål att i 1:a rummet »värna» stuvarefirmornas ekon. och sociala intressen. Jfr *Sv. Träv.-tidn.* 1907 s. 5.

² Meddelanden om kartelleringstendenser hos de utl. konsumenterna föreligga t. ex. redan i 1890-talets begynnelse jfr *Sv. Träv.-tidn.* för 1893 s. 17, 20.

Det är sålunda orätt att av brister i formellt organisatoriskt hänseende eller på grund av olikhet med kända utländska mönster för kartellering utan vidare förneka tillvaron av en kartellrörelse.

Vid grundandet av en kartell träder visserligen ett *kontrakt* i förgrunden, kartellfördraget, som reglerar medlemmarnas rättsförhållanden med delvis upprätthållande av deras självständighet¹, men skenbart är detta stundom alls icke av kartellkaraktär, såsom då det endast innehåller usancebestämmelser. Bakom dessa kan dock dölja sig ett verkligt kartelleringssyfte om det visar sig, att kontraktets tillämpning indirekt främjar kartellens allmänna ändamål, nämligen att upphäva eller inskränka konkurrensen² eller dess verkningar.

Vi skilja därför i det följande mellan organisationer med *underförstått kartellsyfte*³, och å andra sidan sammanslutningar med *uttalat kartellsyfte*, varmed avses sådana föreningar, som omedelbart åsyfta en minskning eller ett upphävande av konkurrensen själv eller dess verkningar och motiv. Den norrländska kartellrörelsen avser, som vi skola finna, förnämligast en mildring eller event. upphävande av konkurrensens verkningar.

Närmast vilja vi härvid taga i betraktande organisationer av företagare, som äro eller varit verksamma på det inre provinsiala konkurrensfältet, vare sig som subjekt för inköp eller för försäljning av råvara, i fråga om trävaruindustrien således virkesägare eller virkesleverantörer, för att sedan övergå till analoga företeelser på exportmarknaden.

4. Kartellrörelsen på timmerhandelns gebit.

Vi möta då i 1890-talets början (år 1892) den för timmerhandeln så betydelsefulla organisation av *timmerkonsumenter*, som är känd under benämningen *Härnösands trävarudistrikts timmerintumningsförening*, efterföljd sex år senare av en liknande institution för Sundsvalls distrikt⁴.

¹ Jfr *Baumgarten-Meszlény: Kartelle u. Trusts.* S. 40.

² Jfr *Ångermanälvens timmerintumningsförenings stadgar*, varom vidare.

³ Hit kunde såsom en särskild undergrupp räknas »usancekarteller» av endast medelbart kartellsyfte.

⁴ Jfr *Sv. Träv.-tidn.* år 1892 s. 226; 1898 s. 279; år 1903 sid. 5. År 1899 benämnes förstnämnda förening *Ångermanälvens timmerintumningsförening*. Se *Stadgar för Ångermanälvens Timmerintumningsförening* (år 1899).

Nämnda organisation av virkesköpare i Härnösands skeppningsdistrikt föranledde snart bildandet av en sammanslutning utav virkesleverantörer. Dessa stipulerade i allmänhet samma usancebestämmelser som intumningsföreningen utom i fråga om måttbestämningen men antog därjämte en särskild pristariff, som på angivet sätt skulle tillämpas vid försäljning av virket, och som i vissa fall var högre än den av timmerkonsumenterna uppgjorda tariffen.

Följden härav blev, såsom ju var att vänta, en reserverad hållning av motparten, framträdande i minskade uppköp — ett förfarande, som, vad konsumenten beträffar, i allmänhet utan för stora olägenheter kunde äga rum, tack vare den privilegierade ställning, den förut omnämnda domaniale trustformationen skänkte honom.

Sammanslutningen av leverantörerna i Ångermanälvens flodområde innebar därför ej en opposition mot timmerintumningsarbetets överlåtande åt en enda organisation men väl mot vissa medelbara och som skadliga ansedda följder av det vid intumningen brukade förfaringssättet. Annorlunda gestaltade det sig med den bland leverantörer i Indalsälvens, Gimåns och Ljungans flodområden uppkomna rörelsen, vilken från första stund framträdde som en prononcerad *antiintumningsföreningsrörelse*.¹

Det är således ej mindre än tre symtomatiska organisationsförsök vi ha att göra med på timmerhandelns gebit. Och då rörelsen i sin helhet onekligen företer vissa även för andra dylika sammanslutningar i Norrland typiska drag, är det av intresse att något närmare fixera dess mer eller mindre utpräglade egenskap av kartellfenomen.

5. Den centralnorrländska timmerintumningsföreningsrörelsen.

Den omedelbara uppgiften för ifrågavarande rörelse är att i vissa hänseenden praktisera en likartad usance. Det förekommer sålunda föreskrifter rörande intumningsförrättare samt i vilken ordning intumning i särskilda fall bör äga rum, ävensom rörande valet av instrument,

¹ Jfr *Sv. Träv.-Tidning* 1903 s. 16, varest förtäljes om rörelsen i åtskilliga socknar i nämnda dalgångar. Största sammanhållningen synas timmerförsäljarna i Borgsjö, Torp, Stöde, Tuna och Attmar ha ådagalagt, ehuru även där utan varaktigt resultat. Se a. a. s. 76.

förfaringssättet vid mätningen och kostnadsberäkningen o. s. v.¹ Enligt stadgarna var huvudsyftet ingenting annat än att åstadkomma en för både köpare och säljare passande och likartad intumning av virket. Omedelbart avser intumningsföreningen således blott ett fastställande av en viss usance. Föreningen som sådan har således intet uttalat kartellsyfte. Men vi finna, att de bakom Ångermanälvens intumningsförening stående virkeskonsumenterna samtidigt med själva intumningsinstitutionens upprättande utfärdade en ny tariff för prissättning å köpt virke², vilken enligt sakens natur i tillämpliga delar måste gälla såsom norm även vid intumningsförfarandet. Tariffen klassificerade nämligen virket mera minutiöst än förut³, åtminstone i fråga om finare dimensioner, och självfallet måste vid intumningen hänsyn därtill tagas.

En betydelsefull verkan av den noggranna kontroll, som av intumningsföreningen övades, förspordes snart, i det att undermåligt virke, som eljes — enligt konstaterad praxis⁴ — kunnat begagnas som konkurrensobjekt av mindre nogräknade uppköpare, allt mindre förekom i virkesmarknaden.⁵ Usancens tillämpning medförde således en *mildring av konkurrensens verkningar, och häri ligger intumningsföreningarnas kartellkaraktär*.⁶

Även med avseende på *leverantörernas prispolitik* övade den sålunda kontrollerade intumningen en viktig verkan, nämligen i det

¹ Jfr ovan anförda *Stadgar* ävensom *Sv. Träv.-tidn.* 1892 s. 226, samt vad Sundsvalls timmerintumningsfören. angår *Sv. Träv.-t.* 1898 s. 279.

² De i allmänhet lägre timmerpriserna i Ångermanland tala för tillvaron av en fastare sammanhållning bl. köparne där än i Medelpad. Konsumenterna i förstnämnda landskap synas år för år hava enats om minimipriser, »grundpris» såväl som om reservpriser. Härom samt om »samarbetet» vid timmerköp genom intumningsföreningen se *K. Bfhd:s 5-årsber. för 1891—95* (Vn.) s. 23.

³ Efter dimensioner på såväl halva som hela tum. Se bil. 3.

⁴ Se *V. Ekman* A. a. s. 88 not.

⁵ Antalet »vrakade» stockar i proc. av hela det intummade antalet utgjorde enl. Ångermanälvens timmerintumn:s fören:s statistik: år 1898 = 0.77; 1899 = 0.64; 1900 = 0.79; 1901 = 0.75; 1902 = 0.55; 1904 = 0.42; 1905 = 0.34; 1906 = 0.19 proc. Jfr *Rapporterna* till fören:s styr. resp. år. Den vanliga intumningstiden är nov.—juli.

⁶ Karaktäristisk för förens egenskap att i själva verket vara *sågverksägareorgan* är f. ö. bestämmelsen rörande styrelsens sammansättning — även föreningsmedlems *tjänsteman* kan vara styrelseledamot. Jfr ovan anförda *Stadgar* § 8.

att den reduktion av nettoinkomsten, som blev en följd av en minutiösare mätning än förut¹, väckte till liv tanken på en sammanslutning bland leverantörerna i syfte att verka för återgång till den gamla usancen.

6. Virkesleverantörernas kartelleringssträvanden.

1. De ångermanländska leverantörernas organisation.

Ovannämnda sammanslutning av virkesleverantörer avsåg att vara en decentraliserad federation av *sockenföreningar* under ledning av *sockenföreningsstyrelser* och en årligen tillsatt *pristariffkommission*. Sockenföreningen skulle i händelse av behov vara leverantören behjälplig att avyttra timret till det *pris, som av timmerförsäljarne bestämts*.² Det var m. a. o. en organisation med öppet uttalat kartellsyfte, vars förverkligande understöddes av straffbestämmelser för brott mot prisöverenskommelsen.³

Organisationen visade sig emellertid ej mäktig av tillräcklig sammanhållning — trots sitt prägnanta program. I annat fall skulle intumningsföreningens förrättningar hava avtagit eller ock intumningsförfarandet ändrats i överensstämmelse med leverantörernas önskan. Men intetdera har försports.⁴ Det visar sig här såsom alltid, att ju större de för kartell intresserade företagarnes antal är, dess svårare blir det att göra kartellen effektiv.

2. Antiintumningsföreningsrörelsen.

Denna rörelse, som uppkom i Sundsvalls trävarudistrikt i opposition mot därvarande intumningsförening, synes icke ens hava kommit

¹ Då $7\frac{1}{2}$ " räknades som 8" o. s. v. Se bil. 3 och *Sv. Träv.-tidn.* 1893 s. 5.

² Jfr *Sv. Träv.-tidn.* 1893 s. 4 f.

³ Därjämte fanns det naturligen usancebestämmelser och bl. a. just den, att priset »liksom förut» skulle beräknas på »fulla tum» ($7\frac{1}{2}$ " = 8" o. s. v.), samt vidare bestämmelser rörande dispens från pristariffens tillämpning — sådan kunde medgivas av sockenföreningens styrelse — och visade sig köparen ovillig att ingå på tariffen, ägde dispens från tariffen rum utan vidare, om kontant likvid erlades. Ibm.

⁴ Jfr *Rapporterna*, som smån. svällt ut till betydande omfång. Årliga antalet genom föreningen intummade stockar hade mellan åren 1898—1906 mer än tredubblats: från 0.5 mill. till 1.7 mill.

över själva förberedelsestadiet.¹ Medan de ångermanländska leverantörerna eftersträvade att direkt reglera *priserna*, riktade man här sin uppmärksamhet i första rummet på minskandet av den till intumningsföreningens medlemmar salubjudna *virkeskvantiteten*. Detta mål menade man sig ernå dels genom överenskommelsen att överhuvud ej sälja till köpare, som vid intumningen använde föreningens tjänstemän, och dels genom att direkt inskränka avverkningen.² Rörelsens huvudbrist låg utan tvivel däri, att den — oavsett att kartellfördraget endast utgjordes av en muntlig överenskommelse — saknade organ för beslutets verkställande. Organisationen blev helt enkelt icke av trots en, som det synes, med livligt intresse omfattad agitation.

Det beslöts visserligen på 100-mannamötet i Stöde³ att ej avyttra timmer till motpart, som ingått i intumningsföreningen, men beslutets efterlevnad överlämnades utan kontroll och straffbestämmelser åt den enskildes godtycke, vilken i medvetandet att ej vara kontraktsmässigt bunden vid beslutet också snart kände sig fri från varje förpliktelse till beslutets efterlevnad.

De ångermanländska leverantörerna åter ägde visserligen såväl föreningsorganer som ock straffpåföljd — uteslutning ur föreningen — i händelse av brott mot stadgarna, men å ena sidan voro de förra ej kategoriskt förbundna att i varje fall strängt hålla på överenskommelsens tillämpning, och å andra sidan kunde den senare ej gärna göras fullt effektiv. Härtill kommer, att fördelen av att tillhöra föreningen var mindre i ögonen fallande för leverantörer av det grova virket, enär ingen differens rådde med hänsyn till de båda parternas måttbestämning för dessa.

Under de relaterade förhållandena kunde virkesleverantörernas kartellsträvanden ej gärna krönas med varaktig framgång, så mycket mindre som intumningsföreningen var relativt lätt att organisera, ej blott på grund av det mindre antalet företagare, som saken här gällde, utan ock på grund av dessas större ekonomiska styrka och deras förut antydda relativa oberoende av marknaden. Härtill kom, att intumning genom föreningen innebar en minskning i företagarens driftkostnader, i det att samma arbete nu erfordrade mindre arbetskraft än förut.

¹ Se *Sv. Träv.-tidn.* 1903 s. 76.

² *Sv. Träv.-tidn.* 1903 s. 16 o. 35.

³ Jfr föreg. not.

7. Norrlands Stuvareförbund.

Innan vi övergå till en redogörelse av de organisationsförsök, som beröra den norrländska exportmarknaden, må vi ett ögonblick dröja vid den sammanslutning av företagare, som är känd under namnet *Norrlands Stuvareförbund*¹, och som omfattar samtliga stuvare (el. stuvarefirmor) inom distrikten från Gevle till Nederkalix.

Förbundet bildades år 1906, då en gemensam *minimiprislista* antogs.² Uttrycklig kartellkaraktär erhöll det följande år, då straffbestämmelser antogs för ångare, som använde andra stuvare än sådana, som tillhöra förbundet.³ I vissa hänseenden befinner sig förbundet ännu på usancekartellens stadium. Så i fråga om det s. k. retursystemet. År 1906 fattades beslut angående det *maximibelopp*, som finge återneras (10 öre per std). Sedermera har förslag om retursystemets fullständiga avskaffande blivit framställt men utan resultat, enär organisationen ännu ej vore nog stark för att fatta ett så kategoriskt beslut. Ej heller har förbundet mäktat upphäva den konkurrens, som äger rum från avlastares samt lots- och tulltjänstemäns sida.

8. Exportörernas kartelleringssträvanden.

Medan intunningsföreningarna indirekt, på ovan antytt sätt, representera sågverksintresset inåt, är det *Sågverks- och trävaruexportföreningen*⁴, som utåt, på exportmarknaden, är målsman för exportörernas resp. sågverksägarnes intressen.⁵

Sågverks- och trävaruexportföreningen är en företagare- resp.

¹ Se *Sv. Träv.-tidn.* 1907 s. 5. I samma tidn. för 1906, s. 15 benämnes det *Norrlands Stuvareförening*.

² Prisöverenskommelser hade förut ägt rum inom enskilda distrikt. Så t. ex. år 1903 mellan samtliga stuvare inom Härnösands tullkammaredistrikt. Se *Träv.-t.* 1903 s. 292.

³ *Sv. Träv.-tidn.* 1907 s. 6.

⁴ Såsom det centrala organet för distriktsföreningarna.

⁵ Föreningen, som formellt är en allmän organisation för hela landet, rekryteras nästan helt och hållet från Norrland och är reellt en väsentligen norrländsk organisation och har därför här ej kunnat förbigås. Jfr i fråga om medlemmar t. ex. *Sv. Träv.-t.* 1906 s. 273. Efter sin omorganisation år 1906 har fören. särsk. organ för tillgodoseende även av de lokala intressena, näml. distriktsföreningarna o. särskilt dessas styrelser. A. a. s. 263.

företagsledaresammanslutning, som utövar en organisatorisk verksamhet i syfte att främja medlemmarnas ekonomiska intressen genom att förmedla en enhetlig avverknings- och prispolitik.¹

Föreningen kan vara ett tillfälligt organ för kartelleringsrörelse utan att själv vara en kartell. Den är en naturlig yttring av ett ur det individualistiska vinsthushållningssystemets växlande prislägen uppkommet begär att övervinna dessas ogynnsamma inflytande på företagets nettovinst genom fri samverkan mellan flera företag och att sålunda tillförsäkra hela industrien största möjliga fördel av konjunkturerna.² Behovet av ekonomisk-politisk samverkan blev kännbart under 1880-talets depressionstid och fortfor även sedan att göra sig påmint, ej blott under 1890-talets första 5-årsperiod utan även under den därpå följande högkonjunkturen — delvis förklarligt av importörernas sammanhållning och »baissespekulationer» samt av en tilltagande konkurrens ej minst från Vita Havets hamnar.³ Lika visst som föreningsledningen bedrivit en tidvis mycket energisk avverkningens inskränkning åsyftande propaganda och därvid ernått betydande resultat — likavisst är det, att föreningen ej lyckats organisera något fullt utbildat kartellinstitut. Hinderliga härför hava icke minst lokala skiljaktigheter mellan distrikten varit. Men med detta medgivande är ingalunda förnekad tillvaron av kartellbildningar på förberedelsestudiet inom föreningen. Det är tvärtom lätt att konstatera sådana.

¹ Den »träffar överenskommelse om en begränsning av avverkningen ävensom överenskommelse rörande priser.» Jfr art. Sägverks- och träv.-export-fören:s årsmöte i *Sv. Träv.-tidn.* 1903 s. 42, 73, 102.

² Friheten är här emellertid det individualistiska krav, som ofta visar sig starkare än socialiseringsbehovet och omintetgör ej sällan fattade beslut om gemensamt uppträdande. Se *Träv.-tidn.* 1906 s. 63, där frågan gäller en usance som avser lika leveranskontrakt.

³ Om den arkangelska exportens växande betydelse för England se *Sv. Träv.-t.* 1899 s. 26 samt *Sägverks- o. träv.-exp.-fören:s årsber.* 1908 s. 2. Om såväl franska som engelska importörers »inbördes föreningar» i syfte att »motverka de nord. producenternas strävanden att undvika överproduktion» se *Trävarutidn.* 1893 s. 20. Importörerna »limiterade maximipriser». Ibm. Om importörernas sammanhållning tala Sv. sägverks- o. träv.-exp.-fören:s årsber. ofta, ehuru i allmänna ordalag. Bristen på verksam prisöverenskommelse mellan de sv. exportörerna gör sig på ett ödesdigert sätt märkbar i deras oförmåga att »hålla priserna uppe», så länge importörernas lager ej äro avyttrade och behovet att köpa för dem ej är tvingande. Jfr ovananförla *årsber.* s. 1.

Det föreligger — i synnerhet från den Hummelska regimen i början på 1890-talet — skriftligt avfattade högtidliga¹ försäkringar att begränsa avverkningen — stundom till vissa uppgivna maximibelopp —, och man äger knappast rättighet att fränkänna så högtidligt avgivna löften bindande *kraft*. Man kan f. ö. kontrollera beslutens efterlevnad genom att gå dels till olika bolags årsberättelser² eller andra samtida dokument och dels till vår produktionsstatistik — den senare använd mera såsom illustration än såsom bevis.

9. Produktions- och exportpolitik.

Betrakta vi kurvorna för produktionskvantiteterna av trävaror, kunna vi iakttaga en i det stora hela nedgående rörelse för tidsavdelningen i fråga; vi se vidare, att utskeppningen likaledes varit i avtagande, att det m. a. o. är en tydlig parallellism rådande mellan dessa båda företeelser.

Emellertid finna vi också, att produktionen vissa år antingen nätt och jämnt täcker exporten eller ock något understiger densamma — ett förhållande, som, där det ej härrör ur en bristfällig statistik, tyder på avsiktlig inskränkning efter en föregående överloppsproduktion. Så var exporten i stigande åren 1901—1903, men produktionen fortfor likväl att minskas år 1902, och likaledes avtog den efter år 1904 trots växande export. Det råder otvivelaktigt en överensstämmelse i stort men med betecknande avvikelser i de nämnda detaljerna, i vilka vi som sagt kunna spåra en konkurrensens verkningar reglerande företagsledning.³

Utan att göra oss skyldiga till någon överskattning av vår pro-

¹ Såsom »på heder och tro». Se *Sv. Träv.-tidn.* 1893 s. 25. Ett antal om 89 norrländska sågverksägare deltog i denna för år 1893 på heder och tro angivna försäkran.

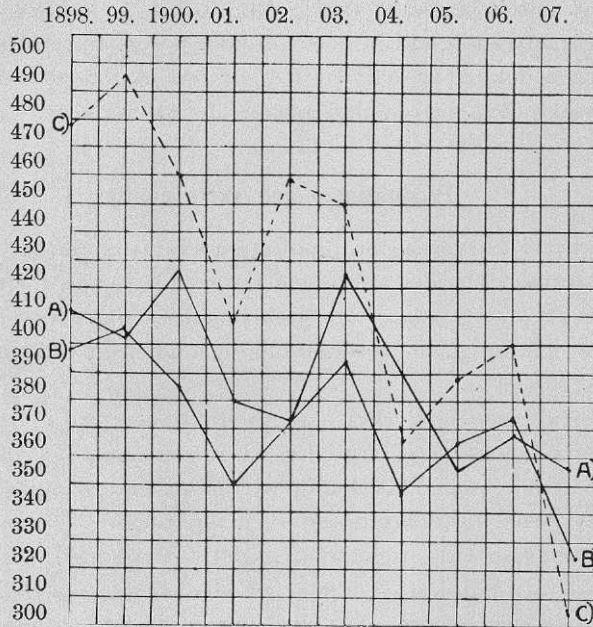
² Jfr t. ex. *Ber. till Skönviks aktiebolags ord. stämma* år 1902.

³ Bekräftelsen härpå finna vi i: *Sv. Träv.-t.* 1903 sid. 42, 62, 73, 217, 252. Vidare a. a. 1893 sid. 15, 20, 25. *Ber. till Skönviks A.-B:s ord. bolagsstämma 1902* s. 3; Jägm. Martins uttalande i *Nat.-ekon.-Förenin:s Förhandlgr 1894* s. 44. Även för året 1899 minskas avverkningen åtm. i Sundsvalls distrikt, »högst betydligt mot föreg. års» jfr *Träv.-t.* 1899 s. 88. Jfr a. a. 1898 s. 241. Om denna minskning varit frukten av gemensam överenskommelse eller spontant grundad i det ekon. läget, synes ovisst.

Fig. 1¹

utvisande: A) produktionskvantiteterna, B) exportkvantiteterna i 1000 kbm av plankor, battens och bräder (hyflade och ohyflade) för Norrland 1898—1907. — C) växlingarna i importen till den engelska marknaden.

[A) Jfr produktionstal. resp. år efter D) resp. år. B) o. C) Jfr exportstatistiken och Sågverks- o. träv-exp.-fören:s centralstyrelses ber. 1908 Tab. I.]

duktions- och exportstatistikens tillförlitlighet våga vi således ur den samma hämta ett stöd för den åsikten, att det organiserade konkurrenssamhället i själva verket betyder, att det ekonomiska samhällslivet ej nödvändigt måste antagas vara regerat av några obönhörliga, blint verkande opersonliga naturlagar.

Att en antiindividualistisk anda börjat bliva en influerande faktor i konkurrenssamhället utgör ju ett av periodens utmärkande drag.

¹ Det bör anmärkas, att kurvorna för produktion och utskeppning här ej fullt riktigt ange verkliga förhållandet, enär större delen av Dalarnes export går över Gevle, under det att däremot i produktionssiffran för Gevleborgs län Dalarnas produktion ej är inbegripen. Figuren anger emellertid i huvudsak det riktiga förhållandet mellan produktion och export.

Dess ekonomiska värde ligger utan tvivel i den genom densamma möjliggjorda fullkomligare tillämpningen av den ekonomiska principen, varom ovan talats.

Belysande i detta hänseende är det resultat, vartill en *jämförande prisstatistik*¹ från det *oorganiserade* och *organiserade konkurrenssamhället* kommer, nämligen att det senare under i övrigt lika förhållanden åtnjuter — tack vare en relativt konsekvent tillämpning av sammanhållningens princip — fördelen av mindre störande fluktuationer i marknaden och förmånligare prislägen än det förra.²

Strävanden till en merkantil sammanhållning inom standardindustrien saknas sålunda icke; emellertid skola vi i det följande spåra en ännu betydelsefullare sammanslutning, grundad på relationer mellan aktionärerna och företagsledningen.

---

¹ En sådan jämförelse är så mycket mer av nöden för vinnande av en opartisk uppfattning av innebörden i ifrågavarande sågverksägares exportpolitik, som vi måste erinra oss, att den relativa överensstämmelse, kurvorna för produktion, export och engelsk import visa, ja, t. o. m. de avvikande detaljerna äro *tänkbara* utan den reglerande företagsledningens ingripande. Men vad som slutligen framgår såsom ett otvivelaktigt resultat av en så vitt möjligt allsidig undersökning är, att under för övrigt lika förhållanden en produktions- och avverkningspolitik av här berörda slag är i stånd att främja och vidmakthålla en relativt stabil eller i övrigt gynnsam prisnivå. Minskad export beror nämligen ej alltid på minskat konsumtionsbehov, men i så fall åstadkommes gärna en prisstegring såsom följd av tillbakahållet utbud. Ett ex. härpå är den engelska marknaden för trävaror av gran åren 1897 och 1898. Under förstnämnda år steg priset i följd av de svenska exportörernas återhållande politik men i saknad av verksam priskartell, »brast sammanhållningen», och priset sjönk med mer än 1 £ pr std. Jfr *Sv. Träv.-tidn.* 1899 s. 44.

² Jämföra vi de typiska trävarupriserna, uttryckta i medeltal för femårsperioder sedan år 1871 t. o. m. 1905, finna vi 1:o i genomsnitt sjunkande priser mellan 1871—1890; 2:o omväxlande sjunkande och stigande priser under samma period; 3:o i och med 1890-talet se vi en oavbruten prisstegring. Jfr *G. Sundbärg: Aperçus statistiques internationaux.* 1908 s. 287. Den avtagande exporten och därav följande prisstegring kan i någon mån sammanhålla med ökad konsumtion inom landet.

KAP. 4.

Om intressentgrupperingen inom sågverksindustrien.

1. Allmänt. Intressentgruppen exponent för industrikapitalismens tillväxt och kapitalbehov.

Ur nationalekonomisk synpunkt är den *administration intresse-gemenskapen* mellan företagen ej mindre än den merkantila sammanhållningen av betydelse såsom exponent för kapitalismens tillväxt och styrka. Ju mera kapitalet växer sig starkt inom särskilda företag eller företagsgrupper, dess mindre bliva dess målsmän benägna att avstå ifrån något av sin individuella självbestämmingsrätt utåt, och häri ligger, synes det, till en viss grad förklaringen till att *en hela sågverksindustrien omfattande, i kommersiellt hänseende enhetligt ledd, effektiv organisation saknas i Norrland.*

Känd är kapitalismens tendens till expansion och koncentration. I tider av livlig företagsamhet, då produktionens kommersiella gränsvärden stiger, uppkommer som följd av ökad konsumtion en större efterfrågan än eljes på produktivt kapital, skönjbar bl. a. i en stegrad diskontranta. Under 1880-talet sjönk, som vi sett, diskontrantan, beroende på att den ekonomiska företagsamheten då låg nere efter de ledsamma erfarenheterna under krisåren. Det uppkom emellertid därigenom småningom ett förråd av överloppskapital, som hopade sig i bankernas depositionsvalv, och som naturligen till slut medförde även depositionsräntans¹ sjunkande. Detta väckte till liv de spekulativa instinkterna hos ägarna till kapitalöverskotten, och sålunda få vi bevittna, huru 90-talet och följande årtionde utmärkas bl. a. av en livlig spekulation i aktier och höga priser på obligationer²

¹ *Stockholms Enskilda Bank* s. 80 f. Här anges året 1893.

² I Norrlands storindustri finna vi på 1890-talet en stark emission av obligationer till 4½—5 %, såsom t. ex. Hofors A.-B:s, Graningeverkens, A.-B. Gällivare Malmfält, Luossavaara—Kirunavaara A.-B:s. *Stockholms Ensk. Bank* a. st.

samt en storartad bolagsbildning ej minst inom sågverksrörelsen. Räntorna stego, i den mån penningarna blevo mera efterfrågade, och så se vi 1890-talets senare hälft utmärkas genom en blomstrande industriell verksamhet trots jämförelsevis höga räntesatser.

Det gällde följaktligen att i samma mån öka företagens ränteavkastning, något som kunde ske såväl genom att nedbringa produktionskostnaderna som genom att höja försäljningspriserna. Det senare inträffar i regel, när ett företag är nog starkt att behärska marknaden eller en sammanslutning av flera företag praktiskt omöjliggör konkurrens. Ansatser i denna riktning ha ju, som vi veta, ej alldeles saknats inom Norrlands trävaruindustri.

Det återstår nu att tillse, huruvida även på den andra vägen något åtgjorts för att nå samma mål.

Härvid är det således fråga om åtgärder med outtalat men underförstått kartellsyfte, vilka praktiskt sett åsyfta kartellens fördelar men äro utan dess olägenheter.¹ I händelse det enskilda företaget uppger sin ekonomiska självständighet för att uppgå uti ett annat företag eller i ett system av företag under enhetlig ekonomisk-teknisk administration, kunna produktionskostnaderna nedbringas, och under förutsättning, att samanslutningsproceduren försiggått på grundvalen av riktiga kalkyler², ökas då givetvis företagens avkastning.

Den samorganisation av två eller flera företag, som kan företagas i detta syfte, förberedes emellertid stundom därigenom, att aktierna till större delen hopas hos ett fåtal aktionärer — ett förfarande, som kan vara effektivt nog, enär företagens ekonomisk-tekniska administration ligger i aktiemajoritetens hand.

Vad Norrland beträffar, kunna vi uppsåra ett dylikt utvecklingsförlopp genom att till en början konstatera de rent *personliga relationerna inom bolagens administrationer*.

Att samma personer såsom styrelseledamöter deltaga i ledningen av ett antal företag, är som bekant i och för sig ofta av ringa bety-

¹ Jfr s. 66. Den här fullföljda synpunkten utesluter ur denna framställning helt och hållet behandlingen av rent tekniska metoder o. dyl. för nedbringande av produktionskostnaden. Frågan rör sig här helt och hållet om en förflyttning av maktens tyngdpunkt genom aktietransaktioner.

² I motsatt fall blir överkapitalisation följden, då aktiekapitalet blir större än kursvärdet.

delse. Men i den mån aktionären — styrelsemedlemmen är innehavare av ett större antal aktier eller personligen är en betydande kapacitet, växer naturligen hans intresse för affärsledningen o. dyl. och i regel även hans inflytande därpå, och — vägen är banad för en systematisk aktiepolitik med kanske trusten som yttersta syftemål.

Har slutligen aktiemajoriteten förvärvat av en i administrationen verksamt engagerad intressent, innebär ju detta eventuellt en maktförflyttning, som väl skulle kunna medföra en total omvälvning i hela produktionsverksamheten. Ingenting är heller mindre ovanligt, än att det uppstår förbindelser mellan företag, som utan att vila på föregående avtal faktiskt utesluta konkurrens dem emellan. Den enklaste formen för denna företeelse är att ett bolag genom besittning av aktiemajoritet behärskas av ett annat.¹

Denna företeelse, »fusionen»² bör till sin social-ekonomiska betydelse ej underskattas. Det skulle vara av stort nationalekonomiskt intresse, om en utredning verkställdes av fusionens ansvar i de ekonomiska kriserna. Den eggas utan tvivel lätt nog till spekulation i imaginära värden och medför gärna ofta överkapitalisation av företag under uppsvingtider, då aktiernas kursvärde står högt, och hotar därigenom med ränteförluster under depressionstider. Men å andra sidan är fusionen såsom ett medel till administrativ kontroll av betydelse bl. a. för höjandet eller vidmakthållandet av profiten och har härigenom sitt givna värde även ur kapitalbildningssynpunkt.

2. Intressentgruppernas indelning. Personliga relationsgrupper.

De system av administrativ intressegruppering inom Norrlands sågverksindustri, som vi kunna iakttaga, innefatta således 1:o *personliga relationsgrupper* i allmänhet och därunder 2:o speciellt *aktiemajoritetsförband*.

De förstnämnda kunna naturligen vara kombinerade med aktiemajoritet, i det att t. ex. en person innehar aktiemajoriteten i ett eller flera av de företag resp. bolag, i vilka han fungerar som styrelseledamot. Men huvudvikten vid begreppet '*personlig relationsgrupp*' ligger däri, att en sådan lämnar *spelrum för en stark personlig viljas in-*

¹ Baumgarten-Meszlény A. a. s. 50.

² Ibm.

flytande. Utan att överskatta dess betydelse för den ekonomiska utvecklingen får man likväl medräkna även en kraftig personlig vilja i det system av samverkande orsaker, som bestämma denna utveckling.¹

Sammanföra vi på angivet sätt några av de mera betydande sågverksbolagen i personliga relationsgrupper, kunna vi utan tvivel även på denna väg få en inblick uti de stora kapitalens tendens att utbreda sig över allt större intressesfärer, liksom vi på samma gång inse, huru de enskilda företagen, på detta sätt förenade i en slags administrativ personalunion, med bibehållen individuell självständighet härigenom äga ett medel att mildra konkurrensens verkningar. Utgå vi från några mera allmänt kända intressentkombinationer av detta slag, iakttaga vi lätt, huru en del grupper gripa in i varandra och bilda det stora system av företag, som tillsammans behärskar hela det centralnorrländska exportområdet.

Tablå över de mera omfattande personliga relationsgrupperna inom Norrlands sågverksindustri år 1907 (1908).²

Grupper tillhörande:

	Antal sågar.	Aktiekapital: mill. kronor.
1. Den centralnorrländska kretsen	43	57,48
2. Den överbottniska d:o	6	21,88
3. Summa	49	79,36

Som vi se, omfattar den centralnorrländska relationsgruppen nära hälften av de större sågarna och det i sågverksindustrien in-

¹ Historiskt ser man denna iakttagelse bekräftad t. ex. genom en D. Hummels och dennes kompanjon Bergmans verksamhet.

² Tablåns relativa ofullständighet förringar ej dess värde som illustrationsmaterial till belysning av personliga relationsförhållanden inom sågverksindustrien. Jfr bil. 4. Det är av ett visst intresse att observera, huru — rent ideellt sett — omkr. ett fyrtiotal »millionbolag» delvis administreras av 10 personer. (Antalet sågar är här något större än antalet bolag, i det att en del bolag har flera sågar). Kunde vi räkna med det fullt verkliga förhållandet, skulle vi kanske ej komma till synnerligen avvikande resultat.

vesterade kapitalet¹ — något som synes böra kunna i hög grad främja reella sammanslutningar, i fall sådana äro av behovet påkallade.²

Emellertid är den personliga relationssynpunkten ensamt ej tillräcklig att berättiga till utstakande av några lokala intressesfärer. Det återstår att tillse, huruvida det bakom dessa relationer döljer sig mer materiellt bindande intressen.

3. Aktiemajoritetsförbanden.

Den personliga relationsgrupperingen vilar alltid i någon mån på underlaget av pekuniär intressegemenskap — till vilken grad, undandrager sig naturligen i många fall våra undersökningar. Däremot kunna vi utan att vidare ingå på personligheter sluta oss till den materiella intressegemenskap, som visar sig i form av aktieplacering på en del olika bolag, och därigenom bliva vi i stånd att bilda oss en allmän föreställning å ena sidan om vilket fåtal individuella intressesfärer, som i själva verket existerar, och å andra sidan om uppkomsten av vissa maktkoncentrationer inom sågverksindustrien — förhållanden, som ej kunna vara utan inverkan på den inre och yttre ekonomiska politiken överhuvud. Aktieöverföring blir naturligen först då ett effektivt medel till mildring av konkurrensens verkningar, när en faktisk aktiemajoritet giver det ena företaget resp. bolaget avgörande makt över det andra. Men ett sådant majoritetsband är det, som förenar ett ej obetydligt antal bolag just inom den centralnorrländska intressentgruppen, och däri ligger utan tvivel en viktig förutsättning för ett enhetligt framträdande på exportmarknaden såväl som på det lokala konkurrensfältet — ett framträdande, som mycket väl kan försiggå utan några som helst formliga kartellfördrag.

¹ Jfr *H) Vn.* 1896—1900 s. 27, där de geografiska förutsättningarna för här berörda intressegemenskap få sin vederbörliga belysning. Vad indelningens namnval beträffar, är den 5:te gruppens namn (se bil. 4) närmast taget såsom lämpligt ur synpunkten att vinna en så stor grupp som möjligt.

² Att en motsättning stundom föreligger mellan Centralnorrlands och övre Norrlands exportörer synes ådagalagt i »*Centralstyrelsens årsber. till sågverks- och trävaruexportföreningen 1908* s. 1, där det omförmåler, huru de priser, som de centralnorrländska exportörerna sökt upprätthålla, genom lägre utbud från Över- och Nederbotten nedbringades — »och sammanhållningen brast». — De lägre priserna för virke från det nordligaste Norrland betingas i viss mån alltid av dettas lägre kvalitet.

För översiktlighetens skull särskilja vi tre olika former, under vilka majoritetsbandet vanligen plägar framträda i Norrland.

Den enklaste formen är, som vi veta, aktiemajoritetens överflyttning från bolag till bolag, i följd varav det ena kommer att behärska det andra.

Vi finna här 1:o sådana kombinationer som *Svanö—Sprängsviken*, där det förra bolaget besitter aktiemajoritet i det senare¹ och *J. A. Enhörnings trävaruaktiebolag — Lars Lihanders trävaruaktiebolag*², där en liknande överflyttning äger rum från det senare till det förra, i båda fallen med formellt bibehållen självständig drift för det fusionerade företagen.³

2:o. En speciell form är majoritetsbandets påläggande av en enskild individ (eller familj) i besittning av aktiemajoritet. Exempel härpå möta vi i *Dynäs—Wäijaverken*⁴, i de *Braathenska, Kempeska* och *Hallwylska* domänerna.⁵

Slutligen 3:o finna vi en särskild bolagstyp i Norr- och Västerbotten, vilken framträder i *Sävenäs a.-b.*, *Ytterstfors a.-b.* samt *Nordiska trävaruaktiebolaget*. Dessutom finnes en motsvarighet till denna typ i det engelska *Bergvik C:o lim.*,⁶ som äger Bergvik o. Ala nya a.-b.

¹ *Sv. Träv.-tidn.* 1906 s. 297.

² *A. a.* 1903 s. 35; Hefners sågverk tillkom år 1907, se *Svenska Industrien* 1907 s. 160.

³ *A. st.*

⁴ I vilka aktiemajoriteten förvärvats av J. Ekman: Se *Sv. Träv.-tidn.* 1907 s. 284.

⁵ Ljusne-Woxna Aktiebolag tillhör änkefru Wilh. H. Kempe och greve Walther v. Hallwyl. De s. k. Ljusneverken utgöra en vertikal trustbildning, en kombination till »yxproduktion», med järnbruk och sågverk m. m. Se *Sv. Industrien* 1907 s. 85 f.

⁶ Holding Companytypen. Om bolagens ändamål se *Key-Åberg, Svenska aktiebolag och enskilda banker* 7:e uppl. 1908 s. 1424, 1555 samt betr. Nord. Träv.-a.-b. *A. a. 6:e uppl.* 1907 s. 1000. Sävenäs a.-b. behärskar eller äger 3 sågverk (*Sv. Träv.-t.* 1907 s. 166). Ytterstfors förvärvar Munksunds a.-b., $\frac{3}{4}$ i Skellefteå a.-b., dessutom hälften i Öhrvikens a.-b. (*Träv.-t.* 1906 s. 29, 308; 1907 s. 175). Nord. Träv.-a.-b. förenade 7 norrbottniska verk (*Norrbottens läns kalender* 1905 s. 82—115) genom att övertaga det s. k. Kalixsyndikatets egendomar (*Träv.-t.* 1899 s. 29), förvärvade majoritet i Råneå ångs.-a.-b., alla aktierna i Töre a.-b., inköpte Granviks sågverk (*Träv.-t.* 1903 s. 102), kom i besittning av aktiemajoriteten i Vivsta varv 1906 (*Träv.-t.* 1907 s. 193; 1908 s. 30). Bolaget inregistrerades 1902; beslutar

samt Sandarnes a.-b.¹ Av de ovannämnda slagen av majoritetsförband kommer det största antalet på Västernorrland², där f. ö. de nära besläktade typerna 1) och 2) så gott som uteslutande äro representerade.

I vad syfte dylika aktiemajoritetsförflyttningar i varje fall må hava ägt rum, lämnas f. ö. därhän. Allt vad man emellertid med bestämdhet på frågans nuvarande ståndpunkt synes kunna fasthålla är, att en *aktiemajoritetsförbandsrörelse äger rum i ganska stor utsträckning*, och att det synes, som skulle den visa tendenser att vilja överskrida den historiskt och geografiskt givna miljöns gränser, i det att nämligen dels *en söderifrån utgående rörelse* utvidgat den centralnorrländska intressesfären mot norr³, och dels *ett i motsatt riktning*, ehuru med mindre framgång genomfört försök åsyftat en gräns — resp. maktutvidgning på det centralnorrländska gebitets bekostnad.⁴

Ett slutgiltigt omdöme om rörelsens nationalekonomiska innebörd är under alla förhållanden svårt att vinna. Liksom rörelsens privat-ekonomiska vinst- och förlustkonto skulle kunna uppgöras endast på grundvalen av en fullständig statistik över aktiebandringarna och över aktiekursvärdenas växlingar, så kan dess nationalekonomiska resultat fastställas först i och med en noggrann statistik över jordvärdenas förändringar inom industrikapitalismens »intressesfärer» och befolkningsrörelsens av bolagshushållningen beroende fluktuationer i de olika distrikten.

Men just befolkningsrörelsens orsaker äro alltför heterogena för att kunna statistiskt bestämmas, och det är därför väsentligen på jord-

---

administration 1908; affärerna avvecklas på grundvalen av försäljning av bolagets aktier i Vivsta varv och Töre a.-b. (jfr *Sv. Träv.-tidn.* 1903 s. 102; 1908 s. 27; 1907 s. 256).

¹ *Sv. Träv.-t.* 1900 s. 83.

² Givande en egen belysning åt den bekante schermska repliken, att »flera bolag mången gång kunde lyda under samma styrelse.» *Sv. Träv.-tidn.* 1906 s. 304.

³ De Kempeska verken; Mo- och Domsjö a.-b., Robertsfors och de Braathenska Holmsund—Obbolaverken. Ett ex. av senare datum ha vi i förflyttningen av aktiemajoriteten i Bure a.-b. på konsortiet Planthaber—Scherman m. fl. Jfr *Sv. Träv.-t.* 1907 s. 57.

⁴ Genom Nordiska trävaruaktiebolagets förvärvande av aktiemajoriteten i Vivsta varv.

värdestatistiken och inkomst- — resp. förmögenhetsfördelningen ett sakligt bedömande i detta hänseende måste vila. Men även dessa källor för bedömande av det härskande systemets vinst- och förlustresultat lämna i det skick, vari de föreligga, ett ganska otillförlitligt material, och man får därför nöja sig med de mera allmänna indicier, som ovanberörda förhållanden tillsammans äro ägnade att erbjuda.

Vi skola i det följande söka bilda oss en föreställning om det norrländska hushållningsområdets vinst eller förlust på industrikapitalismens konto dels genom att gå till förmögenhetstillväxten, de nya arbetsvillkoren och inkomstfördelningen under trävarurörelsens »stora tid» (1870-talet) och nuvarande tid ävensom till de lärdomar, befolkningsrörelsen under perioden i detta avseende har att giva.

KAP. 5.

Industrikapitalismens socialekonomiska resultat i Norrland.

1. Förmögenhetstillväxten.

Friedrich List säger i sitt berömda arbete över det »nationella nationalekonomiska systemet», att varje kapital, som av en agrikulturation på nyttigt sätt nedlägges i »manufakturen», med tiden tiofaldigt ökar jordens värde. Och han hänvisar till statistikens vittnesbörd, huru industrien hastigt höjde jordens och boskapens värde, vilket endast vore en naturlig följd därav, att nationens produktiva kraft stegrats under inverkan av en ändamålsenligare arbetsfördelning, en verksammare kombination av nationalkrafterna, »liksom ock av ett bättre användande av de nationen till buds stående moraliska och naturliga krafterna samt utrikeshandeln.»¹

Men gränsen där en industriell kapitalplacering upphör att vara »nyttig», var ett spörsmål, som denne nationalekonomiska tänkare knappast haft någon direkt anledning att dröja vid under en tid, som väl må betraktas som den moderna tyska industriens löftesrika begynnelsestid, och i ett land, som i hög grad är utmärkt för sin rikedom på levande produktiv kraft.

Med hänsyn till den utveckling åter, Norrland under helt olika förutsättningar vunnit under den period, varmed vi här sysselsätta oss, är det i varje fall av intresse att undersöka den nationalekonomiska verkan av dess industriella utveckling.

Det är naturligt, att gynnsamma konjunkturer för trävaruindustrien återverkat på jordräntan, vilken i sin ordning bort bliva bestämmande för jordvärdet. I saknad av en jordvärdestatistik få vi söka bilda oss en föreställning om jordvärdets tillväxt eller tillbakagång dels genom att erinra oss jordbrukets utveckling² och dels genom

¹ Svenska upplagan s. 247—8.

² Varom närmare i kapitel 9.

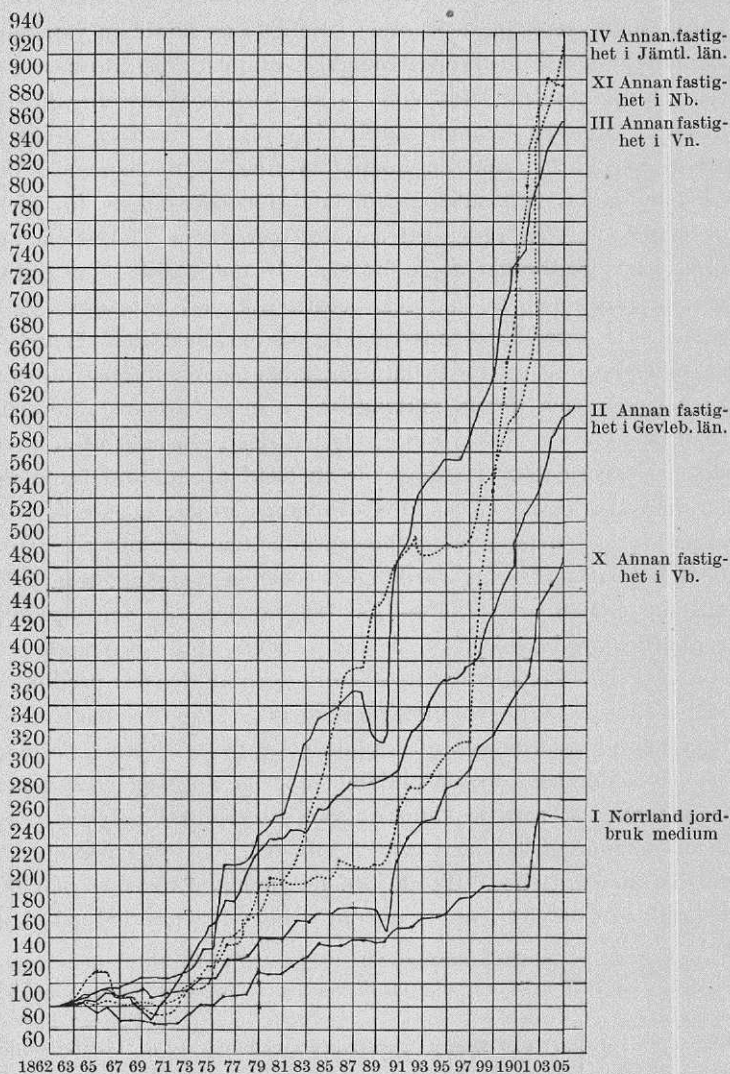
att gå till jordbruksfastigheternas taxeringsvärden under olika år. Om nämligen jorden flitigt kommer till användning, eller om dess bruk är mer eller mindre tillbakasatt, så är det ett uttryck för det värde, man sätter på densamma. Enligt List borde en varaktigt blomstrande industri med nödvändighet stimulera jordbruket; rätta sättet att uppmuntra detta vore ju att bereda avsättning för dess produkter. Men en lönande avsättning plägar medföra såväl ett ökat arbete på jorden som en högre taxering av densamma. Det fanns särskilt under 1870-talet i Norrland förutsättningar för en lönande avsättning till en raskt tillväxande befolkning. Vi skola emellertid finna, att jordbruket föga motsvarade det ökade konsumtionsbehovet: produktionen av säd och potatis avtager, detsamma gäller kreatursstocken trots ökad fodertillgång och somligstädes växande odlingslägenheter, utan att detta kan förklaras genom intensivare ladugårdshandling. Och denna iakttagelse är ej enbart inskränkt till några få år; vi få se den bekräftad ej blott under 1870-talet utan under större delen av perioden. I stället för en ökad produktion finna vi således en minskad, trots växande efterfrågan minskat utbud. Naturkraften tages ej i anspråk eller blir åtminstone försummad. Jordbruksfastigheternas taxeringsvärde visar ock en nedgång, som t. o. m. är absolut mellan åren 1869—72.¹ Det norrländska jordbruket stod då synbarligen ej högt i pris trots den alltmera uppblomstrande industrien, och vi nödgas konstatera, att utvecklingen av den ena produktivkraften här skedde utan någon motsvarande utveckling av den andra. Huru föga fastighetstaxeringarna än uttrycka fastigheternas saluvärden — ett påstående som dock stundom vinner gensägelse² — kunna de dock tjäna som ett särdeles illustrativt material till belysning av denna disproportion mellan den industriella och den agrariska produktions-tillväxtens hastighet. Ty de äro dokumenter rörande den förmögenhetstillväxt, landet vunnit genom arbete i synnerhet på dessa båda

¹ *Förbered. Skattejämningskom.* 1877 s. XXVI ff. Jfr Jordens taxeringsvärde i början på 1870-talet var visserligen för lågt. Rättelse häruti vidtogs vid 1879 års taxering. (Flodström, arvet av levebröd. Nat. Ek. Fören:s Förhandl. 1896 senare halvåret s. 85). Men den medvetna sänkning av de värden, som åsatts år 1868, då nya grunder för taxeringen vunno tillämpning (Jfr *Tullkom.* 1882 s. 112), visar i varje fall, huru låg kursen på jord i själva verket var denna tid.

² Så av *Elis Sidenbladh: Om fastigheters taxeringsvärde i Sverige.* Statist. Tidskr. 1891 s. 159.

Fig. 2

utvisande de taxerade fastighetsvärdenas tillväxthastighet i Norrland åren 1862—1905.

[Värdet år 1862 = 100. I: Medium av jordbruksfastigheternas värdetillväxt per län; II—VI: Värdena å »annan fastighet» i de särskilda länen. De till grund för diagrammet liggande taxeringsvärdena äro hämtade ur Statist. tidskr. resp. år.]

¹ Icke bevilningsfria.

områden.¹ Men det är att märka, att värdet å »annan fastighet» ej är ett exakt uttryck för enbart industriens insats i förmögenhetsbildningen: i summan under denna rubrik ingå ju ej blott fabriker, såsom sågar, verkstäder, arbetarebostäder o. dyl. utan ock hus i städerna och villor å landsbygden. Dessa föremål beteckna ju de varaktiga besparingar i form av konkret kapital, som överhuvud gjorts av den förvärvsverksamma befolkningen.

Och således är det oundvikligt, att värden, som ytterst härröra från icke industriell verksamhet, såsom handel, jordbruk, ideell verksamhet o. dyl., delvis ingå i de värdebelopp, som åsatts »annan fastighet». Å andra sidan få vi besinna de stora värden, som t. ex. strörensningar o. dyl. kommunikationsanstalter i industriens tjänst representera, och vilka ej ingå i nämnda taxeringsbelopp å annan fastighet. Såsom vetenskaplig taxering av proportionen mellan den agrariska och den industriella verksamhetens nationalekonomiska betydelse äro taxeringarna för ingen del användbara; men även i ett vetenskapligt försök är ett dylikt åskådningmaterial bättre än intet, när det användes med nödig reservation och med klart fixerat syfte. Vilja vi skaffa oss en åskådlig bild av jordbrukets reträtt eller »på stället marsch» i jämförelse med den övriga produktionsverksamhetens snabba framsteg, kunna vi knappast tillgripa ett mera belysande jämförelsematerial än det nämnda. På samma gång det visar (se fig. 2), huru jordbrukets värde tillväxt i fråga om utvecklingsförloppets snabbhet distanserat av annan förvärvsverksamhet, ger den oss ock en tydlig bild av kapitaltillväxtens hastighet på icke agrikulturella områden inom de olika länen.

¹ »Den säkraste hållpunkten för bedömande av vår förmögenhetsökning har man i våra fastigheters taxeringsvärden». *G. Cassel: Riksbanken under krisen 1907—1908*. 1908 s. 16. Att skogsvärdet här i allmänhet taxerats för lågt (Sv. L. o. F. s. 454) medför i detta fall ingen olägenhet: härigenom kommer den rena jordbrukssynpunkten snarare till sin rätt. En fullständig inventering av det norrländska hushållningsområdets förmögenhetskonton måste för övrigt omfatta en mängd andra förmögenhetsobjekt, såsom kreatursstockens värde, värdet av jordbrukets döda inventarier, av lager, maskiner och inventarier, personlig lösegendom, handelsflotta o. s. v. ävensom taga hänsyn till skulder för att göra full rättvisa åt de olika produktionsarternas verkliga insatser.

Taxeringsvärdet å icke bevillningsfri fastighet (i millioner kronor).

Län	År 1869	Jordbruksfastighet			Annan fastighet		
		1888	1905	1869	1888	1905	
G.	41,0	70,8	106,9	18,2	51,9	110,9	
Vn.	45,8	71,7	102,5	11,0	33,3	75,9	
J.	20,3	32,7	37,9 ¹	1,5	5,9	13,9	
Vb.	17,1	30,2	57,6	4,3	9,0	36,7	
Nb.	19,6	41,0	71,8	5,6	8,9	22,7	

På grund av taxeringarnas naturligen mindre enhetliga beskaffenhet få vi av dessa siffror ej draga annat än helt allmänna slutsatser rörande den ekonomiska utvecklingen. Jorden är alltjämt det förnämsta förmögenhetsobjektet; men vi finna, att medan jordbrukskapitalets värdetillväxt utgör omkr. 70 % mellan åren 1869—88, var »annan fastighets» ökningsprocenttal samtidigt omkring 168. Det var således i varje fall en allmän och betydande förmögenhetstillväxt, så vitt dessa siffror utvisa, även oavsett 1870-talets för låga taxering av jorden.²

Som vi nyss anmärkte, har hela periodens agrariska produktion i allmänhet rönt föga inverkan av ökade livsmedelsbehov utan måste i det hela betraktas såsom stadd på retur³ eller stagnerande. Att det oakttat jordbruksfastighetsvärdet ökats med omkring 70 % är ett förhållande, som ställer Lists ovan anförda sats i en egendomlig belysning. Industrien har skenbarligen ökat jordens värde, men icke så, som List menade, och som förhållandet varit i Tyskland, utan alldeles oberoende av jordens agrariska produktivitet, i det att värdeökningen faller på den till jordbruksfastigheten hörande skogens konto. Denna öknings konjunkturala karaktär är påtaglig. Endast mellan åren

¹ År 1904.

² I allmänhet får man vakta sig för att utan vidare taga t. o. m. ett sådant allmänt resultat för gott. 70 % är ju egentligen en betydlig värdetillväxt på 20 år. En ökning av jordbruksfastighetsvärdet i och för sig kan dock snarare vara tecken till ökade behov än medel att möta behoven med. Jfr. *Marshall* a. a. s. 317—318.

³ Jfr *H)* 1861—65 s. 84. Skuldsättningen och jordbrukets förfall säges här vara störst i de socknar, där skogshanteringen ivrigast bedrivits. Anmärkningen gäller äfven för 1870-talet, såsom ett studium av jordbruket där tillfyllest visar. Jfr nedan Kap. 9.

1870—75¹ utgjorde taxeringsvärdet å icke bevillningsfri jord på landet per inbyggare

	i Jämtlands län kr.	i Västernorrlands län kr.
År 1870	270	319
» —75	280	327

Således en ökning av 3,7—2,5 % per individ trots starkt växande folkmängd (10 à 12 %), stagnerande odling och i allmänhet goda skördeår. Samtidigt var taxeringsvärdet å »annan fastighet» per inb.

	i Jämtlands län kr.	i Västernorrlands län kr.
År 1870	20,50	81,19
» —75	26,63	106,53

Således en ökning av resp. 29,9 (J) och 31,2 % (Vn.).

Taxeringsvärdet å uppskattad inkomst av rörelse, näring eller yrke per inb.:

	i Jämtlands län kr.	i Västernorrlands län kr.
År 1870	12,20	40,10
» —75	27,54	86,55

En ökning således av 125,7 % i Jämtlands l. och 115,8 i Västernorrlands l. Vi se, huru inkomst av rörelse etc. per inb. ökas i en industriprovins som Västernorrland med nära 116 % och i Jämtland med dess livliga skogsrörelse med nära 126 %; vidare en i jämförelse med jordbruksfastighetsvärdets ökning stark progression i fråga om värdetillväxten i annan fastighet: här ligger en förklaring till den starka överföringen av arbetskraft från jordbruk till industri. Ej blott den överflödiga arbetskraften absorberas av denna, utan härtill kommer — och vi skulle eljes ej kunna förklara, varför jordbruket tvärtemot den Listska teorien oförtydligt stagnerar —, att den starka ökningen av det övriga fasta kapitalet och av inkomsten möjliggjorts endast genom en överföring av levande kraft till produktion av industriens mellanprodukter med en motsvarande minskning av livsmedelproduktion.² Härför tala ock arbetsprisnivåns förändringar och

¹ Jfr Förber. Skattejämkns:s-kom. 1877 Bil. 16—20 s. XXVI ff.

² Någon användning av arbetsbesparande maskinkraft i jordbruket förekommer nämligen föga denna tid.

nyodlingens utveckling under perioder av låga arbetspriser. Någon brist på jord föreligger ju ännu icke här.¹

2. Arbetsvillkoren; sociala klassbildningar.

De originära produktionsfaktorerna attraheras till de mest lönande produktionssätten. Jordbruk kan övergå till skogsbruk i övervägande grad; och levande arbetskraft träder av samma orsak i tjänst hos de företag, där arbetets gränsnytta är störst, eller där inkomsten av arbetet synes ha de bästa framtidsutsikterna.

Det införda vinsthushållningssystemet gjorde, att inkomst av olika slag (rörelse, näring, yrke) nu spelar en helt annan roll än förut, då inkomst i egentlig mening och i större skala hörde till undantagen.² Det uppväxte plötsligt nya lönefunktionärsklasser och nya sociala gruppbildningar med en snabbhet, som ställde motsvarande förhållanden i riket i dess helhet helt i skuggan. Mellan åren 1864—75 var den procentiska förhöjningen av taxeringsbeloppen för rörelse, näring eller yrke samt enskild tjänst och pension:³

i Norrland, medeltal per län, 136,64 %
i riket 91,00 %

Det började vidare uppkomma högre förmögenhetsklasser såsom representanter för det kapitalistiska hushållningssystemet. På grundvalen av den ändrade förmögenhetsfördelningen differentierar sig i någon mån även den homogena bondeklassen i olika sociala grupper, i det att den antingen rekryterar nya yrkesgrupper av högre ekonomisk och social valör, såsom lanthandlare, »affärsmän» i städer, »tjänstemän» i städer, tjänstemän hos de stora bolagen, eller nedsjunker till lägre sociala och ekonomiska befolkningslager, såsom arrendatorer eller möjligen helt enkelt »arbetare».⁴

¹ Jfr A. G. Högbom: *Om Norrlands näringar* etc. (Verdandis småskrifter N o 72) sid. 21.

² Man kan egentligen ej tala om inkomst i den slutna egenhushållningen, ty avkastningen sammanflyter där med förmögenheten. *Bücher A. a* s. 134.

³ *Förbered. Skattejämk:n:s-Kom.* 1877 s. XLVI.

⁴ Jfr *Nk. I* s. 59—60 samt *V* s. 496 ff. Den norrländske *hemmansägaren* torde dock i regel föredraga alternativet emigration framför att övergå till den permanenta sågverksarbetareklassen.

Liksom medelklastypen skapats under det nya vinsthushållningssystemet, är detta ock upphovet till den egendomslösa permanenta lönarbetareklassen, som delvis rekryterades av emigranter från andra län eller från grannländerna. Det är på denna sociala grupp huvudintresset koncentrerar sig vid en undersökning rörande arbetsvillkorens förbättrande under det nya hushållningssystemet. Detta naturligen därför, att den känsligast reagerar för varje rubbning i hushållningens normala förlopp, och därför att den genom sin massa ger systemet dess karaktäristiska sociala prägel. Det lider knappast något tvivel därom, att levnadsstandarden i allmänhet taget höjts för alla samhällsklasser i Norrland under den konjunkturala vinsthushållningen. Redan Finanskommittén från övergångsperiodens slut konstaterar, att levnadsvillkoren i hög grad förbättrats under de förutgående 25 åren, och beräknar, att med de levnadsvanor, som förut kännetecknat befolkningen, skulle den ökade materiella behovstillfredsställelsen räckt till att underhålla nära 600,000 människor i stället för 450,000.¹

En fortgående förbättring av den materiella kulturen förutsätter en sådan stegring av inkomster, att arbetslönens köpkraft alltjämt ökas trots sjunkande penningevärde och ökade konsumtionsbehov. Medan den allmänna levnadsstandarden nivå höjdes med högst 50 %, såsom fallet var i Västernorrlands och Jämtlands län, stego arbetspriserna betydligt mera, i vissa län över 100 proc., såsom i Gevleborgs (127 %) och i Jämtlands (100 %).²

Det är emellertid ej blott prisrörelsens i allmänhet stigande tendens, som är anmärkningsvärd, utan icke mindre även dess konjunkturalt föränderliga prägel. Redan innan 1870-talets slut kunna vi spåra detta förhållande. Mellan åren 1870—74 stegrades lönerna med 101,7 % men sjönko mellan åren 1876—79 med 29,5 % i Västernorrland. Häri ligger tvivelsutan ännu en yttring av det extremt konjunkturala hushållningssystemet: vi spåra här den ekonomiska otrygghet, som vidlåder ej mindre de åt konjunkturerna prisgivna egendomslösa lönarbetarne än företagarna själva. Mest ödesdiger äro nedgående ekonomiska konjunkturer för lönarbetaren.

Huru kännbar en nedsättning av lönerna i själva verket voro

¹ *Finanskom.* 1863 Tab. XXIX C.

² *Ibm.*

efter det konjunkturala culmen på 1870-talet, inses genom en jämförelse mellan lönevariationerna och arbetslönernas köpkraft. Vi finna då först en stark stigning i lönernas köpkraft; när denna sedan sjunker, innebär detta en sänkning av levnadsstandarden och samtidigt en rent fysisk kraftnedsättning, om lönerna före krisen icke lämnat överskott. I Norrland hade lönerna i allmänhet före nedgången i 1870-talets senare år stigit i starkare progression än livsmedelspriserna, vilket givetvis varit ägnat att vänja arbetaren vid en levnadsställning, som måste göra en följande lönesänkning dubbelt kännbar. Det befanns nämligen, att denna sänkning var större än sänkningen i spannmålspris och höll ungefär jämna steg med minskningen av smörpriset.¹

Den procentiska minskningen i livsmedelspris och arbetspris.

	Rågpris i Norrld.	Kornpris i Vn.	Smörpris i Vn.	Arbetspris i Vn.
Åren 1876—79	13,9 %	13,2 %	35,8 %	29,5 %

Den aritmetiska proportionen mellan dagsverkspris och kornpris i Vn.

Åren 1871—75	1876—79	År 1874	1878	1879
0,22	0,20	0,25	0,19	0,18

Lönens köpförmåga varierade således efter konjunkturala betingelser mellan åren 1871—1879, och det var just sistnämnda år som sänkningen plötsligt framkallade det första svårartade eruptiva utbrottet av arbetsnedläggelse i modern skala i Norrlands sågverksindustri.²

I de fall, då arbetaren även får naturallön, kan penningelönernas reduktion vara mindre kännbar. Emellertid utföres en betydlig del av arbetet vid sågverken av säsongarbetare utan naturaförmåner³, och tager man vidare i betraktande den omständigheten, att båda kategorierna tyngst av alla samhällsklasser drabbas av de indirekta skatterna, undandraga sig i själva verket de ekonomiska verkningarna av en arbetsprisreduktion en fullt exakt beräkning.⁴

¹ Jfr s. 50 f.

² Det var denna strejk, som påkallade tillsättningen av sågverksägarekommittéen år 1880. Det är givetvis ej nog att bedöma arbetarens ekon. ställning endast efter den kontanta lönens köpkraft i förh. till en enda eller ett par nödvändighetsartiklar; men i saknad av prisstatistik över ett helt komplex av varor inom distriktet få vi inskränka oss till dessa antydningar.

³ *Sågverksägarekom.* s. 8, tab. 1.

⁴ År 1888 infördes som bekant tull å spannmål och fläsk och redan 1882 å kaffe, socker samt en del beklädnadsartiklar. *R. Svenssn n: De sv. tullsatserna.* 1900, passim.

3. Inkomstfördelningen 1874 och 1907.

Som illustration till periodens socialekonomiska facit kan inkomstfördelningen, sådan den visar sig i taxeringslängderna för bevillningen, tjäna. Vi kunna med fördel välja året 1874 såsom den tidpunkt, då systemet nått sitt kulmen, tecken till regress i konjunkturvägen visar sig därefter småningom, och 1880-talets uppsvingstendenser voro övergående och ojämförliga med 1870-talets högkonjunkturer. Bättre än ett hushållningsområdes förmögenhetstillväxt är inkomstfördelningen en mätare av det allmänna välståndet,¹ under en viss period, medan däremot samma inkomstbelopp hava ytterst olika kvalitativt värde under olika kulturepoker.

Vid granskningen av nedanstående uppgifter rörande inkomstklasserna må man erinra sig, att dessa gälla censiter med mer än 400 kronors årsinkomst av kapital och arbete.²

Bevillning för inkomst av kapital och arbete i Norrland år 1874.³

Skattskyldiges		Antal	Procent av totalinkomsten	Procent av totala antalet skattskyldige
Inkomst	Kr.			
<	600	21,528	22.1	61.9
>	4,000	1,119	45.8	3.2

Det har uppstått en kapitalistisk samhällsklass med förfogande över nära 46 % av den icke bevillningsfria totalinkomsten. Gentemot denna grupp — 3.2 % av censiternas antal — står det stora antal censiter, som omfattar omkr. 62 % av samtliga skattskyldiga, och som representerar en årsinkomst à 600—400 kr. per censit eller tillsammans föga mer än 22 % av totalinkomsten.

¹ Marshall A. a s. 151: »National income is a better measure of general economic prosperity than national wealth.»

² Hustrus inkomstbidrag inräknat. Förbered. Skattejämningskommitténs betänkande 1877 s. 56.

³ Jfr figur 3. Enl. 1874 års taxeringslängder, meddelade i Förbered. Skattejämningskom:s bet. Bil. 13, s. XVIII ff.

Fig. 3.

Utvisande proportionen mellan icke bevillningsfria inkomstklasser och deras inkomster i Norrland år 1874.

Censitklasser		Uppskattad inkomst per censitklass i procent av totalinkomst.
> 4000 kr.	} på 3,2 % av de skattskyldiga	45,8 % av totalinkomsten
1200—1800		
ej mer än 1800		
800—1200		
600—800	} » 34,9 » »	} på 34,9 % av censiterna
< 600 kr.		
	} » 61,9 » »	} på 61,9 % av censiterna

Dessa resultat ge oss dock endast en ofullständig inblick i det allmänna välståndet.¹ Andra uttryck för graden och arten av ekonomiskt framåtskridande äro exempelvis giftermålsfrekvensen och fattigvårdsförhållandena. Undersökningen av dessa företeelser måste dock här förbigås.² Däremot vore det av största intresse att jämföra inkomstfördelningen vid t. ex. periodens slut eller för närvarande med ovan berörda siffror liksom ock att anställa en komparativ statistisk undersökning rörande jordbrukets verkliga avkastning nu och på 1870-talet. Med ledning härav skulle bl. a. resultatet av industriens stimulerande inflytande — där ett sådant verkligen förefunnits — få sin klara belysning. Men i saknad av varje ansats till för taxeringsändamål avgivna deklARATIONER från böndernas sida rörande hemmanens

¹ Rörande den vägledning, som bevillningstaxeringen lämnar oss vid bedömandet härav, få vi för övrigt hänvisa till de kompletterande uppgifterna om fastighetsvärdet. Här må tilläggas, att då år 1874 ett antal av 34,770 personer utgjorde bevillning för inkomst, var detta en ej obetydlig del av alla skattskyldiga. Norrland hade år 1874 cirka 124,000 beräknade familjer (å 5 personer).

² Ett par exempel på äktenskapsfrekvensen som exponent för den ekonomiska situationen lämnas dock nedan, sid. 139.

avkastning blir ett försök att med inkomststatistik belysa industriens och jordbrukets ömsesidiga påverkan från början dömt till att misslyckas. Tyvärr äro ej heller censiternas taxerade inkomster av kapital och arbete nu och på 1870-talet fullt jämförliga. Om också ej fullt tillförlitliga hava nämligen senare årens deklarationer dock i hög grad bidragit till större noggrannhet i uppgifterna i allmänhet än förut varit fallet, varför slutsatser på grundvalen av en sådan jämförelse måste göras med varsamhet och kunna tillmätas huvudsakligen illustrativt värde. Förbises får ej heller den minskning, penningvärdet på några decennier undergått. *Att såväl välståndet som fattigdomen under perioden i det stora hela ökats i Norrland* i allmänhet och särskilt inom dess industrier torde få anses obestriddigt. Censitklassen med mindre än 600 kr. inkomst utgjorde år 1874, såsom vi hava sett, nära 62 % av de skattskyldiges hela antal. År 1907 däremot motsvaras denna censitgrupp visserligen med hänsyn till antalet censiter närmast av gruppen »skattskyldige för mindre än 1,000 kr. (icke bevilningsfri) inkomst», utgörande c:a 65 % av hela antalet censiter. Uppdelas emellertid denna stora grupp i inkomstklasser, finna vi, att i första hand *den lägsta inkomstgruppen intager det ojämförligt största rummet*, mellan 42—61 % eller i absolut tal 36,355 personer, medan de högsta arbetsinkomsterna åter, mellan 800—1,000 kr., i regel komma i sista rummet, år 1907 med ett antal av 16,555.

Tablå över censiter i Norrland, som ej erlade inkomstskatt år 1907.
Jämförelsetal.

	G.	Vn.	J.	Vb.	Nb.
1. Inkomstklassen med 500—599 ej bevilningsfri inkomst — % av hela antalet censiter, som ej erlade inkomstskatt	42	43	61	45	50
2. Inkomstklassen 600—699 kr.	20	24	17	23	19
3. » 700—799 »	14	10	8	14	12
4. » 800—999 »	24	22	13	19	19

Den årliga medelinkomsten för nära 2/3 av Norrlands skattskyldiga befolkning skulle således vid denna tid i medeltal utgöra ett belopp mellan 517 och 849 kronor.¹

¹ *Finansstatist. utredningar I Taxering till inkomstskatt etc.*, Sthlm 1909 s. XVII. Jfr f. ö. *Emigrationsutr. Bil. XIX* s. 32—33, rörande arbetslönerna vid

Sitt förnämsta intresse äga dessa siffror, såsom utvisande de olika inkomstklassernas av lägre grad olika styrka inbördes i de särskilda länen.

Antal bevillningstaxerade för inkomst under 1,000 kr. av kapital och arbete i Norrland åren 1874 och 1907.

	Skattskyldiges inkomst Kronor	Antal	Procent av totala antalet skattskyldige	Summa censiter i Norrland
År 1874	< 600	21528	61,9	34770
	600—800	4587	13,2	
	800—1200	3531	10,2	
År 1907	500—599	36355	30,0	121050 ¹⁾
	600—799	25832	21,0	
	800—999	16655	14,0	

Huruvida denna olikhet också innebär en motsvarande olikhet med avseende på levnadsstandarden kan naturligtvis ej på grundvalen av dessa siffror avgöras. Att bestämma reallönens storlek förutsätter en ingående kännedom om priser å de vanliga förbrukningsartiklarna, levnadsvanor, utskylder o. s. v. Medelpriset för råg har sedan år 1874 varit i sjunkande.² Arbetslönerna åter ha som bekant i det stora hela stigit. Medellönen för en brädgårdsarbetare åren 1870—74 utgjorde kr 17,40 i veckan, således 2,90 per dag.³ Högsta sommar-dagsverkspriserna i Gevleborgs och Västernorrlands län år 1874 voro 5 å 4,50 mot 4,43—4,33 vid Skutskär och Kubikenberg år 1908.⁴ De något mindre maximilönerna sistnämnda år synas sålunda räcka till större råginköp⁵ än de högre maximilönerna år 1874.

Sandvikens järnverk, ävensom bil. 5 a) (efter texten), upptagande löner vid några sågverk i Norrland.

¹ Frånräknat inkomsttagare under 500 kr., till ett antal av 648 pers. *Finansstat. utr.* 1909 I s. 198.

² Se t. ex. *Emigr.-utr.* XVIII s. 76. I Norrland ställer sig i allmänhet medelpriset för råg tämligen nära riksmedelpriset, trots betydande lokala divergenser. Jfr N) olika år. I industridistriktet gälla naturligen importörernas salupriser.

³ *Tullkom.* 1882 Tab. 139.

⁴ Jfr bil. 5 a) och b).

⁵ Om vanskligheten att ur endast medelsiffror för arbetslönerna sluta till förtjänsten och levnadsstandarden jfr *E. Sylwan: Arbetsintensitetens problem.*

Otvetydigt visar emellertid ovanstående tablå, att den lägsta inkomstgruppen (500—549 kr.) absolut ökats men minskats relativt till övriga grupper. I jämförelse med rikssiffrorna åter kom Norrland i en ogynnsam ställning. Jämförelsetalet för hela rikets lägsta beskattningsbara inkomstgrupp utgör nämligen endast 29 % av hela antalet censiter, som ej erlade inkomstskatt. Rikssiffran för den högsta inkomstgruppen inom denna kategori (inkomster om 800—999 kr.) utgör åter 35 % s. å. Norrlands ekonomiska organisation bär ännu tydliga spår av mera outvecklade ekonomiska förhållanden än rikets i genomsnitt. Bortse vi åter från den vid existensminimum stående samhällsgruppen, skola vi finna, att jämförelsen mellan Norrland och riket dock ej alltid utfaller till det senares fördel.

Givet är, att jämförelsen under ett enda år (1907) ej får läggas till grund för slutsatser med större giltighet än sannolikhetsbevis. Variationerna för enskilda skattesubjekt kunna naturligen vara avsevärda år från år men i det stora hela är som bekant totalsumman av de sammanlagda beskattningsbara inkomsterna en tämligen konstant storhet åtminstone under varje 5-årsperiod.

I avseende på den sammanlagda beskattningsbara inkomsten år 1907 stodo visserligen de norrländska länen enligt taxeringslängderna tillbaka för riket (medeltal 3,040 kr.), dock med undantag för Västernorrland, som då låg betydligt över riksmålet (3,591 kr. för V. N.)¹

Ser man åter på antalet av för inkomstskatt taxerade *enskilda* personer, som taxerats för inkomst av fastighet, finner man, att i de *båda tabrikaste inkomstgrupperna*, (näml. inkomster om 600—999 kr. och 1,100—1,999 kr.) står i förra gruppen med avseende på antalet endast Norrbottens län och i senare Gevleborgs och Norrbottens län tillbaka för riket i dess helhet. Gynnsammast ställda äro här Jämtland och Västerbotten, Norrlands minst industrialiserade provinser. Men även Västernorrland överträffar här betydligt riket, där inkomst-

---

Sthlm 1910. S. 42. Ökad arbetsfördelning medför naturligen högre lönesatser, varför, såsom vi se av förhållandena vid vissa sågverk, lönevariationerna kunna högst väsentligen växla. En genomsnittssiffra säger i sådant fall ingenting. Jfr bil. 5 a).

¹ Se bil. 6!

gruppen 600—999 utgör endast 4.8 % och gruppen 1,100—1,999 utgör 7.0 % av hela antalet censiter.¹

Det jämförelsevis stora antalet av små skattedragare, som äro att hänföra till den förra gruppen, och som utgöras av ägare till mindre fastigheter, häntyder på det förhållandet, att inkomstfördelningen i Norrland är mindre gynnsam för befolkningsgrupper i närheten av existensminimum: de tendera att tillväxa till ett antal, som ej står i proportion till inkomstgruppens ekonomiska produktionsförmåga, och skapa därigenom ett alltjämt växande emigrationsöverskott och en avtagande skatteförmåga.

Den högre inkomstgruppen däremot (med inkomster om 1,100—1,999 kr.) betecknar en ekonomiskt välsituerad samhällsklass, hemmahörande såväl i städerna som på landsbygden. Dess relativa talrikhet i Jämtlands och Västerbottens län (resp. 12.7 och 16.6 %) isynnerhet på landsbygden giver vid handen, att här finnas ännu jämförelsevis få tillfällen till arbetsförtjänst.

Vända vi oss slutligen till de större skattedragarne, påträffas det största antalet och de största medelinkomstbeloppen i Gevleborgs och Västernorrlands län. I båda är sammanlagda medelinkomsten på aktiebolag och enskilda bankbolag betydligt överlägsen riksmedel-talet. Medelinkomsten per bolag och län (år 1907) utgjorde nämligen: i Gevleborgs län 46,846 och i Västernorrlands 61,626 mot ett riksmedel-tal av 44,661.² Utsträcka vi däremot jämförelsen ned till taxerade inkomster om 10,000 kr. och däröver, utfaller den mindre gynnsamt för Norrland. Antalet censiter med minst 10,000 kr. i inkomst överträffade riksmedel-talet endast i ett län, Västernorrlands. Det synes således, som vore *inkomstfördelningen mindre gynnsam i Norrland för befolkningsgrupper i närheten av existensminimum än rikets medeltal angiva; vidare understiger den sammanlagda beskattningsbara medelinkomsten per censit motsvarande riksmedel-tal; slutligen äro de högre inkomstklasserna mindre i förhållande till hela antalet censiter*

¹ Taxeringarna äro som bekant mycket heterogena i de olika länen, varför det vore ett misstag att tillägga dessa jämförelser absolut giltighet. I själva verket är det en fördel för Nb. att ha en så ringa proc., som 2.0 % av denna lägre grupp, om närmast högre utgör en större proc., vilket ock är fallet. Mycket beror på var strecket för existensminimum ligger.

² Jfr bil. 6!

här, än rikets medeltal angiver. Oaktat inkomsterna ej obetydligt ökats under perioden, har dock välståndet ej stigit i jämnhöjd med rikets medelnivå för flertalet av befolkningen. Däremot äro vissa mindre inkomstklasser talrikare företrädda bland de skattskyldiga särskilt i Västernorrland, Jämtland och Västerbotten, än rikets medeltal angiva, och dessutom överträffas de industrialiserade länens, Geveborgs och Västernorrlands, bolagsinkomster icke av motsvarande riksmåttal utan snarare äger ett motsatt förhållande rum. Inkomstfördelningen ger sålunda en lätt tydlig belysning av näringslivets nuvarande utveckling i Norrland. Den visar oss, att i det stora hela är Norrlands ekonomiska samhällsliv efter modernt mönster ännu i många hänseenden blott under bildning. Dess modernisering på väsentligen ett enda område, sågverksindustriens, är blott ägnad att ytterligare skärpa intrycket av dess ofullgångenhet i andra fall. Huruvida detta förhållande åter uteslutande innebär nackdelar för befolkningen, är en annan fråga, som sammanhänger med bedömandet av ett äldre, naturlushållningen nära stående hushållningsskede. En mindre kontant behållning innebär ej ens i orter med genomförd penningehushållning med nödvändighet en lägre levnadshållning än i orter med större och med i övrigt lika förhållanden. Den sedliga och intellektuella begåvningen och den allmänna livsåskådningen hava även ur ekonomisk synpunkt en större betydelse för frågans bedömande, än man gemenligen synes vilja medgiva. Jämtlänningen t. ex. och måhända norrlänningen i allmänhet bevarar i regel sina intellektuella intressen vida längre, än de ekonomiska resurserna och jämförelsen med andra provinsers befolkning kunde göra troligt.

KAP. 6.

Norrlands fabriksindustri.

1. Industriens plats i Norrlands näringsliv.

Huru föga »industrialiserat» Norrland i själva verket ännu är, visar oss folkmängdens fördelning på de fyra huvudgrupperna av yrken.¹ Procenttalen för i dessa grupper sysselsatta personer år 1900 utgöra:

		Industri o. bergsbruk	Jordbruk m. binäringar	Handel o. solfärdsel	Allmän tjänst m. m.
i Gevleborgs	län	40,3	43,0	11,1	5,6
i Västernorrlands	»	31,7	57,6	7,7	3,0
i Jämtlands	»	20,7	67,4	6,8	5,1
i Västerbottens	»	17,4	74,5	4,3	3,8
i Norrbottens	»	23,3	64,7	7,8	4,2
i riket		28,9	53,7	10,6	6,8

Det är endast de två sydligaste länen, vilkas procenttal för industri och bergsbruk överträffa rikstalet, och vilka i någon högre grad framträda som industridistrikt. Jämför man antalet arbetare i Norrlands vid sidan av sågverksindustrien av ålder dominerande industri, nämligen gruv- och bruksindustrien, framstår tydligt den förras primära och ojämförliga utveckling.² Antalet arbetare vid gruvor, bruk och stenbrott utgjorde visserligen år 1870: 2,390 och år 1890: 3,282 och hade således ökats med omkring 42 procent, men samtidigt hade antalet manliga sågverksarbetare uppgått från 1,902 pers. till 14,942³

¹ Jfr A) 1900: III eller de översiktstabläer, som finnas i *Emigrationsutredningen* IX s. 131, 137, 4.

² Låt vara att produktionsmedlen i allmänhet tillväxa snabbare än arbetarestammen, är här dock antalet arbetare en ganska exakt exponent för utvecklingen, då arbetarestocken vid ett verk som Sandvikens järnverk i följd av detaljproduktion utgör ett relat. stort antal. Jfr *Emigrat. utredn.* XIX s. 31.

³ A) 1870 och A) 1890, del III.

eller omkring 685 %. Även om den förstnämnda siffran måste antagas vara för låg, är det tydligt, att före år 1890 var såväl gruv- och bruksindustrien som fabriksindustrien av sekundär betydelse i det norrländska industrisamhället. Men även efter år 1890 är detta i stort sett fallet, huru mycket än förhållandena då i övrigt förändrat sig.

Det är, som vi veta, först under 1890-talet en ny fas av Norrlands industriella utveckling börjar, sedan trämassefabrikationen i större skala och en ny gruvindustri uppkommit, och sedan sågverksindustrien inträtt uti ett nytt läge i följd av konkurrenter på den engelska marknaden samt dyrare produktionskostnader, och det är slutligen på denna tid en minskning i hantverkets och ökning i de sekundära industriernas betydelse, delvis som följd av bättre kommunikationer, äger rum.

Vi ha därför all anledning att skilja mellan industrien före och efter året 1890. Ända fram till 1890-talet hävdar hantverket sin ställning bredvid fabriksindustrien, och denna närmar sig ännu då i många fall storhantverket.

De mest kapitalintensiva företagen representera ju kapitalistisk stordrift i mer modern bemärkelse, såsom exempelvis bergs- och jordbruksaktiebolagen. Dessa bedriva emellertid vanligen jordbruk mera som binäring. Även andra driftskombinationer förekommo, av vilka här må framhållas sammanslagning av järn- och sågverk — en åtgärd, som kunde motiveras av den vinst, som uppstod för bruken genom kolning av sågavfallet.¹

Småningom växer industrien kvantitativt rätt ansenligt. Det är ju vad man kunnat vänta, sedan sågverk och hyvlerier börjat att växa upp i allt större mängd vid flodmynningarna, och sedan järnvägar och ångbåtslinjer förenat sågdistrikten med den övriga världen. I samma mån befolkningsackumulationer uppstodo, alstrades behovet av helt och hållet nya industrier med ändamål att producera för egen konsumtion, direkt eller indirekt, och härigenom blev den norrländska

¹ *Skogskom. 1871*, s. III. Stundom var kombinationen mer fiktiv än verklig: det kunde nämligen vara förmånligt att uppehålla brukshanteringen på grund av tillvaron av rekognitionsskogar, vilkas väsentliga avkastning i sådana fall tillgodogjordes av sågverket. »Man tillverkar ett mjölkkärl i månaden eller stöper pistolkulor». Jfr *Ekon. tidskr.* 1901 III, s. 193—196. Efter hand nedlades det ena järnbruket efter det andra. Så Matfors, Vestaná och Suhlå i Vn. år 1884. Emellertid kvarstodo i detta län då ännu 13 (stångjärnsverk). Se *5-årsber. 1881—85* s. 24.

exportproduktionen den medelbara anledningen till uppkomsten av förädlingsindustrier av olika slag — således en »sekundär» *industri-grupp*, under vilken benämning vi kunna sammanfatta sådana »fabriker och manufakturer», vilka överhuvud upptogos i den äldre industristatistiken.¹

2. Fabriksindustrierna och hantverket.

Som mätare på en industris betydelse för landet meddelas i vår officiella statistik »tillverkningsvärdet» för året.² Oavsett att det angivna värdet, som måttstock betraktat, må vara mindre exakt, är det på grund av penningvärdets växlingar under en längre period mindre lämpligt jämförelsematerial. Tar man däremot hänsyn till siffrornas endast relativa valör, kunna de användas som ett rätt belysande illustrationsmaterial, såsom följande tablå utvisar.

Fabrikenas tillverkningsvärde i Norrland.³

År	Tusental Kr.
1865	2,463
—76	7,081
—80	5,516
—88	7,595
1908	83,500 ⁴

Som vi se, pågick en jämn utveckling om ock med ej synnerligen stora steg från år 1865 till år 1888, fränsett en sänkning år 1880 — en följd av den ekonomiska depressionen åren 1878—1879, vilken synes hava gått mera hårt fram över Norrland, än fallet var med den därpå följande (åren 1884—1887). Men de tjugo åren mellan 1888—1908 upp-

¹ I *D)* före år 1896. Egendomligt nog saknas före denna tid uppgifter i *D)* ej blott om sågverk och hyvlerier utan ock om mjöl- och grynkvagnar. Jfr *D)* 1896, s. V. I det följande får uttrycket »fabriksindustri» innefatta all annan industri än sågverksindustri.

² Som siffrorna angiva bruttovärdet, är det förenat med svårigheter att fastställa fabrikationens reella värde för landet. Jfr *Emigrationsutredn.* XVIII s. 117: Uttalande av prof. K. Wicksell.

³ *D)* 1865 s. 15 f. *D)* 1880 s. 10 f. *D)* 1888 s. 16 f.

⁴ Jfr *D)* 1908 s. 48, 27. Angivna belopp utgöra i runt tal fabrikenas tillverkningsvärde minskat med sågverkens och hyvleriernas.

visa en, som vi se, ojämförligt större utveckling, som synes antyda, att det är först under de senare två årtiondena, man egentligen kan tala om någon större omfattning av fabriksindustrien. *Det tekniska kapitalet* var dessförinnan ofta tämligen primitivt och dess effektivitet i många fall på gränsen till hantverkets.

a) *Tekniken.*

Emellertid visar det om än långsamma — förvånansvärt — långsamma framsteg i riktning mot *längre produktionsomvägar och ökad produktivitet.*

Medan, såsom tablån å nästa sida visar, antalet fabriker med organisk drivkraft förblir stationärt, utgör den ökade användningen av oorganisk kraft ett tydligt exempel på industriens närmande till ett mer kapitalistiskt produktionsätt än förut. Anmärkningsvärt är, vilken jämförelsevis liten roll som tilldelas vattenkraften i produktionens tjänst. Den relativa minskningen till förmån för ångkraft är uppenbar. Den absoluta tillväxten av vattenmotorer är blott 3, varmot ångmotorernas antal ökats med 39, således 81 %, d. v. s. mer än 10 gånger ökningen av antalet fabriker. Till denna ökning svarar en tillväxt i motorisk styrka av ungefär 84 %. Det är sålunda den beräknade vinst, som en kontinuerlig drift medför, samt hänsyn till transportvägarnas längd från vattenfallen till avsättningsplatserna och därmed förbundna transportkostnader, vilka fällt utslaget till förmån för ångmaskinen. — Den kapitalistiska utvecklingstendensen framträder emellertid ej endast i teknikens utveckling utan ock i företagens ekonomiska organisation, skönjbar i bolagets opersonliga företagsform. Av samtliga i verksamhet och i vilostånd varande fabriker¹ tillhörde:

	Enskilde ägare	Bolag
År 1876	174	79
» 1888	169	82

Bolagsbildningen är, såsom synes, progressiv även oavsett den norrländska standardindustrien, men det är att märka, att bolagsbildningen inom nu behandlade industrier är starkast i Gevleborgs län, där antalet bolag år 1876 utgjorde mer än 59 % och år 1888 mer

¹ Jfr *D) 1880* s. 10 f. o. *D) 1888* s. 16 f.

Fabrikers och manufacturers drifkraft och arbetsstyrka i Norrland samt i Gevleborgs län åren 1876, 1880 och 1888.¹⁾

	1876		1880		1888	
	Norr.	Medeltal per län	Norr.	Medeltal per län	Norr.	Medeltal per län
	Gevlebs.l.		Gevlebs.l.		Gevlebs.l.	
Antal i gång varande fabriker etc.	250	50	255	121	270	54
Antal verk där { Kreatur	19	3,8	17	13	19	3,8
drivkraften är { Vatten	53	10,6	63	36	56	11,2
{ Ånga	48	9,6	58	37	87	17,6
Beräknade hästkrafter	1489	297,8	1763	1119	2743	548,6
Antalet begagnade maskiner	10085	3217	8669	7637	16870	3374
Antalet arbetare	3044	608,8	2561	1761	3759	751,8

¹⁾ Jfr D) 1880 s. 10 f. o. D) 1888 s. 16 f.

än 57 % av samtliga bolag i Norrland.¹ Detta län ägde ock 69 % av alla med ånga drivna fabriker år 1876 samt omkring 56 % år 1888.² Men egendomligt nog ägde samma län också det största antalet med organisk kraft drivna verk:

	Antalet verk drivna med kreatur	
	Gevleborgs län	% av hela antalet
År 1876	8	42.1
» —88	10	52.6

Icke blott den mer eller mindre storkapitalistiskt utpräglade fabriksindustrien hade sitt förnämsta säte i Gevleborgs län utan ock det till storhantverket gränsande företaget florerade där.

b) Produktiviteten.

Med en så beskaffad teknik kunde visserligen inga produktionsvärden framställas i jämförelse med en modernt anlagd fabrikations. Emellertid är det av intresse att iakttaga, huru dessa industriernas omfattning helt och hållet regleras av standardindustriens fortgång och utveckling. Till en början är, som sagt, Gevleborgs län även fabriksindustriens förnämsta härd — utan all jämförelse —, nämligen så länge trävaruindustrien utan all fråga var länets standardindustri, således i periodens början.³ Även sedan intager detta län samma rangplats utan tvivel som huvuddistrikt för järnmanufakturen och framför allt som utfartsport för Dalarnes trävaror. Med detta förbehåll är proportionen mellan länens tillverkningsvärden endast, vad man kunde vänta. Däremot är utvecklingen i Västernorrlands län ifråga om industrierna i någon mån ägnad att väcka förvåning. Frånräknat järnverkens produktionsvärden (år 1908: 7,626 mill. kr.⁴) överstego Gevleborgs läns tillverkningar inom fabriksindustrien Västernorrlands med c:a 10 mill. kr. (år 1908). Dalarne som »uppland» för Gevle

¹ Jfr *D)* 1880 s. 32 f. o. *D)* 1888 s. 35.

² Jfr *D)* 1880 s. 19 f. o. *D)* 1888 s. 16 f.

³ Enl. yrkesstatistiken sysselsatte länet år 1870 under kategorien sågverksägare, -arbetare o. s. v. 7 manl. huvudpersoner och 914 manl. biträden; motsv. siffror för Vn. voro 10 och 332. Jfr. *Emigr. utr.* IX s. 271; antalet sågverksarbetare och sågverk år 1908 utgjorde: i G. 5,399 och 112 mot resp. 9,807 och 107 i Vn. Jfr *D)* 1908 s. 27 ff., 48.

⁴ Jfr *D)* 1908 s. 9 ff.

är ensamt ej nog att i så mycket högre grad stimulera företagsamheten, som nu är fallet, då Sundsvall ej heller saknar *geografiska* betingelser att förmedla den inre handeln i centralnorrland. Förklaringen till den underlägsenhet, Västernorrland i jämförelse med sitt södra grannlän befinner sig i med avseende på fabriksindustrien, ligger utan tveivel dels i den förut påpekade mindre gynnsamma inkomstfördelningen inom de lägst taxerades kategori av befolkningen i mellersta och övre Norrland och dels i en över Norge gående konkurrerande handel med mer eller mindre konsumtionsfärdiga varor. Trots allt är dock, såsom följande tablå ådagalägger, utvecklingen även här mycket betydande men torde med nuvarande ekonomiska politik hava nått sitt kulmen.

Fabriksindustriens omfattning åren 1865, 1888 och 1908 samt den totala industriella produktionens värde år 1908¹

Län	Industriens totala tillverkn:s-värde år 1908 mill. kr.	Fabriksindustrien			Fabriksindustriens tillverkn:s-värde (i runda tal tusent. kr.) 1908
		Tillverkningsvärde (tusental kronor)		Procentisk tillväxt 1865—1888 %	
		1865	1888		
G.	68,2	2042	5552	+ 172	44000
Vn.	68,1	306	1227	+ 301	26100
J.	8,4	23	473	+ 196	6300
Nb.	10,3	21	281	+ 124	2400
Vb.	15,2	71	62	— 13	4700

Västerbotten är ett exempel på, huru uppkomsten av en stark industri i sinom tid gärna uppväcker sekundära industrier. Länet har i detta hänseende överflyglat Norrbotten och befinner sig numera ej längre i sista rummet. I Jämtlands län åter har standardindustrien, såsom synes, åtminstone skenbart överflyglats av de sekundära industrierna, vilkas tillverkningsvärde tillsammans uppgår till $\frac{3}{4}$ av den totala produktionens bruttovärde. Det är naturligtvis där trämassefabriktionen, som supplerar länets sågindustri. Sammanräkna vi värdena av trämassa och sågade varor, återstår på de övriga industriernas produktionskonto ett värde av 2,8 mill. kr., vilket med nödvändighet

¹ Jfr D) 1865 s. 15 o. D) 1888 s. XIX. D) 1908 s. 48 o. XII, XIII. Sågverkens tillverkningsvärden ej inräknade.

förutsätter en stark import av konsumtionsfärdiga varor eller ock en individuell egenproduktion i stånd att göra befolkningen väsentligen oberoende av tillförsel. För det senare antagandet talar den omständigheten, att här liksom i Västerbotten är antalet utövare av handel och samfärdsel jämförelsevis ringa (resp. 6.8 och 4.3 %). Förhållandet är emellertid utan tvivel, att importen är ganska betydande längs de stora stråkvägarna för samfärdseln, medan egenproduktionen är förhärskande i avlägsnare bygder.¹ Det är också i Jämtlands och Västerbottens län *lanthantverket* är förhärskande. För övrigt är det särdeles betecknande för det ekonomiska livets utveckling i våra dagars Norrland, att lanthantverkets omfattning i alla fem länen högst betydligt övergår dess genomsnittsställning i riket. Den för bevilling uppskattade inkomsten av det norrländska hantverket är ock jämförelsevis större än rikets medeltal. Medan Norrlands hantverksidkare år 1908 utgjorde omkr. 8 % av hela rikets var samtidigt jämförelsetalet för inkomsten ungefär 11 %.

c) *Hantverket under period II. Stads- och lanthantverkets inbördes maktställning.*

Hantverkare och hantverksarbetare i Norrland år 1908.²⁾

	Summa arbetare	Därav på landsbygden	Landsbygden % av summan	Taxerade inkomster 1908 (tusental kr. ²⁾)
G.	4156	2756	66	1,8
Vn.	3629	2289	63	1,6
J.	1587	1164	73	0,5
Vb.	1502	1191	79	0,6
Nb.	1628	1150	71	0,8
Norrland	12502	8550	68	4,3
Riket	110526	63132	57	40,968

I en del industrier florerar alltjämt stordrift och smådrift samtidigt men vanligen i territoriellt skilda områden. Städernas byggnads- och möbelindustri kunna ej sällan förete en kapitalistisk karaktär,

¹ Jfr f. ö. nedan Om den inre handeln.

² D) 1908 s. 123. Tab. 12.

men vad särskilt Norrland under denna period angår, lämnar oss befolknings- resp. yrkesstatistiken uppgifter, som antyda en länge förhärskande hantverksmässig organisation även där.

Idkare av byggnads- och möbelindustri o. dyl. 1870¹.

	Landet	Städerna
Huvudpersoner	720	766
Biträden	162	392

Emellertid ställa sig förhållandena helt olika inom denna omfattande industrigrupps olika grenar och fack. Båt- och kvarnbyggare t. ex. utgjorde år 1870 29 personer på Norrlands landsbygd och 217 i dess städer. Bland dessa har någon fullt tydlig åtskillnad ej kunnat göras mellan »huvudpersoner» och »biträden». Se vi åter på förhållandena år 1890, finna vi på landsbygden endast 2 personer upptagna som arbetsgivare resp. huvudpersoner inom denna grupp mot 253 biträden samt i städerna 7 huvudpersoner och 281 biträden. Här har utvecklingen lett till en fullt tydlig skilsmässa mellan företagsledare i kapitalistisk bemärkelse och kapitallösa löntagare. Emellertid lämnar oss denna statistik i okunnighet om, huru många biträden det finnes per huvudperson, så att en exakt gränsreglering mellan hantverkets och stordriftens utbredning även här är omöjlig. En rätt talande allmänbild utav den ekonomiska utvecklingen ge oss emellertid dessa siffror. Belysande är exempelvis det faktum att, medan antalet idkare av »byggnads-, möbel- o. dyl. industri» år 1870 endast utgjorde å landet 720 och i städerna 766 personer, motsvarades dessa siffror för år 1890 av 2,032 och 998 resp. Det var på landsbygden således, som utvecklingens tyngdpunkt kom att förläggas och detta ej blott inom dessa nu nämnda fack. Men därav följer ock, att småindustrien och hantverket måste intaga ett delvis åtminstone ganska stort rum inom det norrländska industrisamhället. Enligt sakens natur måste detta gälla på för landsbygden särskilt lämpliga yrkesområden. Så voro snickare, sadelmakare, målare, smeder, skräddare och skomakare synnerligt talrikt företrädda i landsorten.²

¹ A) 1870: III s. 69 f.

² År 1890 — således vid slutet av det oorganiserade konkurrenssamhällets skede — funnos 1,174 snickare på landet (404 i städerna); sadelmakare 82 (57 st.); målare 472 (168 st.); smeder 945 (148 st.); Jfr A) 1890 III Tab. 11.

Emellertid voro förhållandena i periodens första år ännu präglade av det gamla industrisamhällets egendomligheter, i det att hantverket först småningom slog igenom på landsbygden.¹

	Handverkare och idkare				Arbetare			
	År 1866		1888		1866		1888	
	m. kv.	m. kv.	m. kv.	m. kv.	m. kv.	m. kv.	m. kv.	
I städer och köpingar	555	25 781	51	784	28 1584	159		
På landsbygden	549	1 2022	64	226	10 1084	56		
Hela antalet hantverkare åren					1866	1888	1908	
I städer och köpingar					1,392	2,575	3,952	
På landsbygden					786	3,226	8,550	

Hantverket på landsbygden vinner således på stadshantverket. Visserligen är hantverkets utveckling ej oberoende av ekonomiska konjunkturer. Men när dessa i slutet på 1870-talet gingo ned, minskades icke antalet hantverkare och hantverksarbetare, vilket däremot var fallet med antalet arbetare inom fabriksindustrien. Det synes, som vore den senare känsligare för konjunkturala växlingar än hantverket, vilket under tiden 1876—88 icke allenast bibehåller proportionen mellan hantverkare och hantverksarbetare tämligen orubbad utan ock ser antalet av sina utövare ständigt tillväxa.

3. Arbetarestocken i fabriksindustrien och hantverket.

Under periodens hela förra hälft är fabriksindustrien underlägsen hantverket såväl i avseende på arbetarnes antal som i avseende på bevillingstaxerade inkomster.

Antalet arbetare vid fabriker och hantverk samt hantverkare i Norrland.²

År	Fabriksarbetare	Hantverkare	Handtverksarbetare	S:a Handtverksidkare
1876 ..	3,044	2,005	1,962	3,967
—77 ..	2,768	2,027	2,118	4,145
—78 ..	2,556	2,062	2,105	4,167
—79 ..	2,409	2,121	2,068	4,189
—80 ..	2,561	2,072	2,154	4,226
—88 ..	3,759	2,918	2,883	5,801
1908 ³ ..	17,612	7,623	4,979	12,502

¹ Frånsett gärningsmännen. Jfr s. 33.

² D) 1880 s. 44 f., 53 f. D) 1888 s. 50, 57.

³ Arbetare vid sågverk och hyflerier ej inräknade. —

Bevillningsbelopp, som påförts fabrikanter och hantverkare. Kronor.¹

	År 1876	1877	1878	1879	1880	1888
Fabrikanters	6,619	6,912	6,664	5,420	7,074	8,863
Hantverkares	7,708	8,246	9,754	8,384	8,030	11,643

Trots den starka position, hantverket synbarligen intog under periodens förra hälft — i jämförelse med den här avsedda sekundära fabriksindustrien —, fanns det dock vissa provinsiella skiljaktigheter, som i detta sammanhang förtjäna ihågkommas. I Gevleborgs län är nämligen fabriksindustrien på väg att undantränga vissa hantverk eller att åtminstone göra dem fältet stridigt. Som småkapitalistiska företag på länets landsbygd har redan anförts läderfabrikationen. Här kunde även tilläggas vissa smiden, såsom spik och hästskosöm. (Här må ock nämnas att linkulturen nu försvinner som näringsslöjd — synbarligen av samma orsaker, som göra att hantverket i egentlig mening får träda tillbaka².) Gevleborgs läns industriella särställning i Norrland är ju en naturlig förklaring på hantverkets relativt svagare ställning där än eljes i Norrland. På ett par undantag när är hantverkarnas bevillning där också lägre än fabrikanternas.³ Även antalet hantverkare och hantverksarbetare var där mindre än av fabriksarbetare. År 1876 uppgick det endast till 1,688 mot 1,886 fabriksarbetare; år 1888 voro de förra 2,082 mot 2,474 av de senare. Förhållandet är således även här omvänt mot vad vi sett det vara i Norrland i dess helhet. I fråga om antal hantverksarbetare per hantverkare åter stå de två nordligaste länen i ett motsatsförhållande till Norrlands sydligaste län. I de förstnämnda äro nämligen ensamstärnarna i pluralitet,⁴ vilket däremot ej är förhållandet i Gevleborgs län under periodens tidigare år; nu däremot synes det större hantverket i allmänhet vara försvunnet därifrån.

¹ *D)* resp. år.

² Gevleborgs läns tillverkning av linnevävnader (näringsslöjd) utgjorde i tusental fot: år 1876 — 2250, år 1880 — 500. *Jfr D) 1880 s. XIX.* År 1888 omnämnes den ej ens — lika litet från Gevleborgs som Västernorrlands län. Och likväl hade den tilltagit något mot slutet av 1870-talet. *Jfr D) a. st.*

³ Se *D) 1880* och 1888 a. st.

⁴ *Jfr D) 1880 s. 53 f. o. 1888 s. 57.*

Antal fabriksarbetare, hantverkare och hantverksarbetare i Västerbotten, Norrbotten samt Gevleborgs län åren 1876, 1888¹ samt 1908.²

	1876			1888			1908		
	Fabriks- arbetare	Hant- verkare	Hant- verks- arbetare	Fabriks- arbetare	Hant- verkare	Hant- verks- arbetare	Fabriks- arbetare	Hant- verkare	Hant- verks- arbetare
Västerbotten	174	529	159	29	756	204	1158	1030	472
Norrbotten . .	170	259	150	157	403	329	840	998	630
Gevleborgs l.	1886	671	1017	2474	740	1342	9744	2345	1811

Den fåtaliga kontingent av arbetare, som de båda norra länen uppvisa, är ett tecken till att hantverket där är mera än i andra län hänvisat till en ekonomiskt blygsam tillvaro, fjärran från alla tendenser mot kapitalistiskt produktionsväsen — helt och hållet baserat på ett föga differentierat näringslivs förutsättningar. Här konkurrerar nämligen ännu hemslöjden framgångsrikt med de professionella yrkena. Så t. ex. äro liar och liestycken på 1880-talet föremål för näringslöjd i Västerbotten.³ T. o. m. i vävnadsslöjden började man då här söka ingjuta nytt liv.⁴

Men icke heller fabriksindustrien överhuvud sysselsätter nog många arbetare ens under periodens senare skede, efter 1890-talets ingång, för att göra intryck av storindustri i europeisk mening. Det är visserligen, som förut anmärkts, oegentligt att enbart mäta en industris betydelse ur synpunkten av antalet sysselsatta arbetare⁵, men det lider emellertid intet tvivel, att Norrland med blott få undantag saknar storindustri efter kontinentalt mått — liksom det saknar med ett par undantag nationalekonomiskt sett nämnvärda *förmögenhets-skapande anläggningar*. Det senare framgår däraf att några *mångsidiga produktionscentra* finna vi blott undantagsvis i Norrland. Standardindustrien absorberar all företagsamhet; följden däraf har blivit, att *den komplementära industrien är för obetydlig att ge upphov till väx-*

¹ Jfr D) 1880 s. 44 f. o. s. 53 f.; D) 1888 s. 50 o. 57.

² D) 1908 s. 123, 27 ff. Sägverksarb. ej inräknade.

³ Tullkom. 1882 s. 26.

⁴ Tullkom. s. 31. D) 1890 s. XX.

⁵ Fabriksanläggningarnas arbetareantal åren 1896 och 1906 se bil. 7.

ande samhällen av den art och omfattning, vi kunna påträffa i kontinentala eller brittiska fabriksdistrikt med till synes nästan o begränsade utvecklingsmöjligheter. De driftskombinationer, vi påträffat, ha blott varit ansatser eller rena farsar, och man fyller behoven av detta livets nödtorft med import¹ — en utväg, som ej lär kunna undvikas bl. a. av den anledningen, att den överskottskraft, standardindustrien lämnar kvar, berövas landsdelen genom utflyttning.

4. Fabriksindustriens föremål och omfattning.²)

Inom textilindustrien är tillverkningen av ullgarn och bomullsvävnader stadd i en ej obetydlig utveckling; i synnerhet är ökningen stark inom de mekaniska ullgarnsspinnerierna, där produktionen 20-faldigats under perioden. Mest koncentrerad är bomullsvävnadsindustrien med ett tillverkningsvärde av 264,000 kronor per fabrik år 1888. Föröfrigt står Gevleborgs län ensamt inom hela denna bransch utan att därför ha gått framåt: tillverkningsvärdet av fabrikationen år 1908 var t. o. m. något lägre än år 1888, nämligen i medeltal på var och en av de två fabriker 203,000 kr.

En betydande utveckling har den mekaniska verkstadsindustrien nått. Dess tillverkning, inclusive gjuteriernas, uppgick år 1888 till ett värde av 1,611 mill. kr., fördelade på 29 verkstäder, således i medeltal 56,000 kr. per fabrik. År 1908 funnos inom Norrland 48 mek. verkstäder med en total tillverkning för 4,085 mill. kr., i medeltal per verkstad 85,000 kr.; härtil komma gjuterier och järn- och stålvarufabrikationen år 1908 i 67 verk med en totaltillverkning 8,417 mill. kr. eller 126,000 kr. per verk. Därefter kom år 1888 maltdrycksindustrien med 1,047 mill. kr., per fabrik 58,000 kr.; år 1908 med resp. 3,696 och 26,000. Tobaksindustrien hör ock till de större företagen; år 1888 funnos 6 fabriker med en produktion för 1,047 mill. och år 1908 7 fabriker med 2,301 mill. kronors tillverkningsvärde.

¹ Landsdelen är utan tvivel ur geografisk synpunkt ett naturligt importområde för t. ex. spannmål. Rörande t. ex. bristen på stenkol jfr *disponent A. H. Göransson*s uttalande i *Emigrat:s-utredn.* XIX s. 30, enl. vilket massproduktion av järnförädlingsindustrien i följd därav är omöjlig för närvarande.

² Jfr *D)* 1865, 1870, 1888, 1908 passim.

De större tillverkningarna fördelade sig åren 1865 och 1888 sålunda:

Fabrikationens art	Antal fabriker		Totalt tillverkningsvärde tusental kronor		Värde pr fabrik
	År 1865 ¹⁾	1888	1865	1888	1888
Textilbranschen	11	8(?)	1113	1260	139(?)
Gjuterier o. mek. verkstäd.	2	29	9(?)	1611	56
Glasbruk	3	1	154	175	175
Trämassa	—	4	—	560	102
Skeppsbyggeri	—	5	—	234	46
Mek. snickeri	—	12	—	511(?)	42(?)
Läder	—	79	—	477	6
Tobak	3	6	211	651	108
Maltdrycker	—	18	—	1047	58

Av all denna industri är det endast trämasse- och glastillverkningen, som år 1888 helt är förlagd till landsbygden. I allmänhet kommer lejonparten av den övriga produktionen på städernas lott undantagandes den mekaniska verkstadsindustrien; snickerifacket och läderfabrikationen på landsbygden upptaga ock med framgång tävlan med städernas arbete inom samma gebit. Ofta äro landsbygdens fabriker särdeles oansenliga. Så t. ex. utgjorde tillverkningsvärdet av läderfabrikat på Gevleborgs läns landsbygd år 1888 blott 47,000 kr., fördelade på 34 fabriker, medan Gevle stads två fabriker tillverkade för 313,000 kr. tillsammans.

Gevleborgs län är, som sagt, den viktigaste härden för industrien i Norrland. Emellertid har Västernorrlands län gjort betydande framsteg och utan all fråga mycket snabbare sådana än det förstnämnda länet. Absolut tillbakagång drabbar åter Västerbotten, som nu står sist på den industriella rangskalan ej blott i Norrland utan ock i riket.

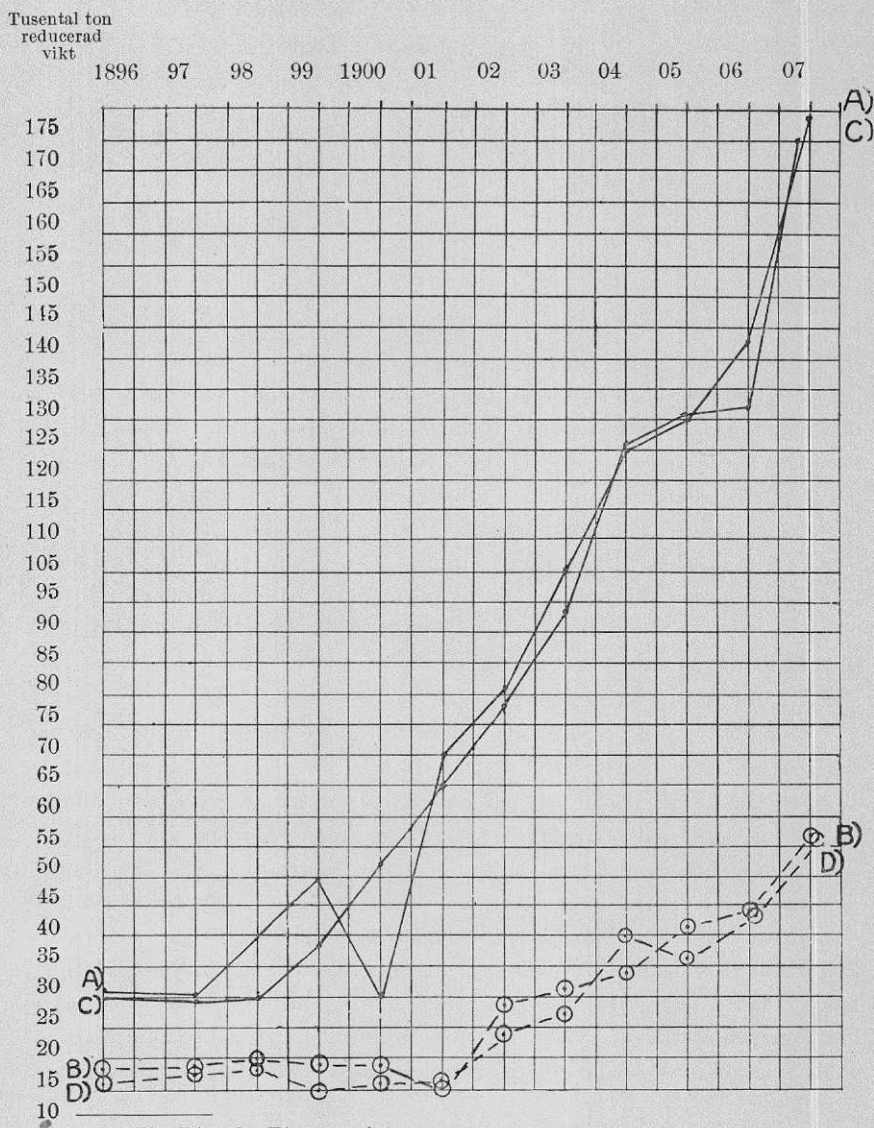
De ansatser till expansion och koncentration vi påträffa under periodens förra hälft äro ej synnerligen anmärkningsvärda; tydligast framträder en sådan utveckling i tobaksindustrien, vars fabrikation tredubblades och antal fabriker under samma tid fördubblades. En koncentrationssträvan visar sig ock inom t. ex. glasbruksindustrien samt i kakelugns- och stenkärlsfabrikationen, och ehuru expansionen

¹⁾ Uppgifterna i D) 1865 äro ej fullständiga.

Fig. 4

utvisande: A) produktionen av kemisk, B) mekanisk trämassa, C) exporten av kem., D) mek. trämassa i Norrland åren 1896—1907.¹⁾

är påtaglig i flera industrier, står dock en anseelig mängd av dem storchantverket nära.

Större äro förändringarna under periodens senare hälft. Statistiken sätter oss också nu i stånd att bättre överblicka den utveckling, industrien under tiden gjort. De industrier¹, som år 1908 erbjödo lönarbetarne minst 500 levebröd, voro följande:

Maltdrycks-	industrien	.....	836	levebröd
Tobaks-	»	.....	674	»
Snickeri- o. möbel-	»	.....	971	»
Trämasse-	»	.....	4,662	»
Tegelbruks-	»	.....	836	»
Träkols-	»	.....	1,611	»
Järn- o. stålvaru-	»	samt gjuterier	2,347	»
Mek. verkstads-	»	.....	1,494	»
Boktryckeri-	»	.....	561	»
Sågverk och hyvlerier	.....	.....	21,200	»

Ehuru arbetarestocken, som förut mer än en gång påpekats, ej ensamt angiver en industris betydelse för ett land, ger dock ovanstående tablå en i det stora hela icke vilseledande bild av utvecklingen efter 1890-talets ingång — oavsett montanindustrien — av de sekundära industriernas rangställning efter standardindustrien.

Norrland har fått en ny storindustri — trämasseindustrien. Dess växande utveckling måste ställas i samband med standardindustriens tillbakagång.²

¹ Montanindustrien förbigås här.

² Det må i detta sammanhang erinras därom, att Englands import från Sverige av sågade och hyvlade varor år 1898 översteg den från Ryssland med ca 80,000 stds; år 1907 var förhållandet omvänt: den ryska exporten på England utgjorde då 250,000 stds mer än den svenska. (Jfr *Sågverks- och träv.-exportfören:s årsber.* s. 2.) Härvid torde den mera energiska och konsekventa föreningspolitik, som utmärker trämassefabrikanterna, ock tagas i beräkningen. Den *Skandinaviska trämasseföreningen* beslöt exempelvis år 1893 ej blott fasthållandet vid en bestämd pristariff utan ock produktionens fullständiga avstannande mellan 15/3—15/4. Se *Träv.-tidn.* 1893 s. 47. Såsom ej en speciellt norrländsk organisation förbigås här föreningens verksamhet för aktiv kartellpolitik. För övrigt förekommer även här klagomål över »fabrikanternas oförmåga till samarbete och enighet». Se *Träv.-tidn.* 1906 s. 17.

Den brist på effektiv kommersiell organisation, som tyvärr ej alltid kan förnekas hava kännetecknat de svenska trävaruexportörerna, är värd att ihågkommas, då man söker en förklaring till det starka uppsvinget inom trämasseindustrin, låt var att minskad export av sågade och hyvlade varor i viss grad måste sammanhånga med ökad konsumtion inom landet.

Den oupphörligt ökade produktionen av trämassa har givetvis inverkat på priserna, vilka från år 1872 — det första år, under vilket trämasseexport förekom — t. o. m. år 1886 redan nedgått med omkring 60 %.¹ Den svenska resp. norrländska trämassan har vunnit stor marknad, emedan den är av bättre kvalitet, såsom tillverkad av gran, än den av furu tillverkade tyska, vilken fortare mörknar. Ovanstående fig. 4 visar, att tillväxthastigheten såväl som produktionsmängden av den på *kemisk väg framställda massan* mellan åren 1896—1907 är *ojämförligt mycket större* än av den på mekanisk väg framställda. Av intresse är ock att iakttaga, huru *produktionen vid sågverken nedgått och vid trämassefabrikerna ökat* (fig. 5). Vi se vidare å ena sidan, huru *exporten av de sågade och hyvlade varorna förlora i omfattning*, medan å andra sidan *den oupphörligt ökade trämassetillverkningen oavkortad vinner avsättning på utlandet*.

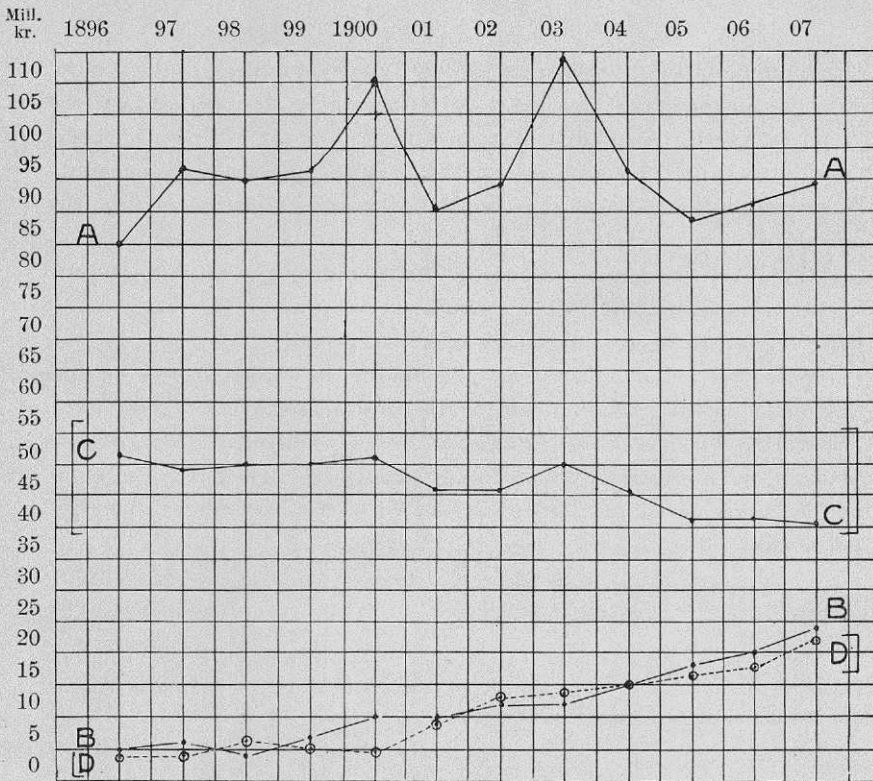
D. v. s. ett äldre exportområde undantränges från en dominerande ställning på världsmarknaden, medan inom detsamma en yngre industriell formation inom samma produktionsområde rycker fram till en allt mera betydande position. Det är naturligt nog att söka förklara fenomenet såsom uttryck för det förhållandet, att den norrländska trävaruindustrin alltmera ser sig inför perspektivet att överflyglas på konkurrensfältet² och därför i tid ser sig om efter en antaglig reträttlinje. Onekligen synes denna defensivrörelse vara ett påfallande tidigt svaghetstecken i vår ej synnerligen gamla sågverksindustri, och därför torde det ej i och för sig vara något orimligt i anta-

¹ Hörnell-Koörsners Handbok s. 70 f.

² *The Timber Trades journal* vill göra troligt, att Sverige är oförmöget att numera fylla den engelska marknadens behov av grövre virke — plankor om 9 och 11" bredd — jfr *Sv. Träv.-tidn.* 1899 s. 26. Jfr f. ö. bil. 8, utvisande den avtagande exporten från Sundsvalls distrikt av grövre virke. Dimensionernas avtagande är ju allmänt känt, likväl visar statistiken en ökning av grövre exportvirke i t. ex. Sundsvalls skeppningsdistrikt under senare år. Till grund för ovanstående diagram ligga de årliga uppgifterna i D).

Fig. 5

utvisande: A) Tillverkningsvärden vid sågverk å hyblerier, B) vid trämassetillverknigen (i Norrland).

[C = kvantiteter tillverkade trävaror av furu och gran]

[D = » tillverkad trämassa]

gandet, att en svag ekonomisk politik också i någon mån kunde bära ansvaret för den allmänna reträttrörelsen. Eller är måhända den kvantitativa regressen att tillskriva ett rationellt, tekniskt-ekonomiskt framsteg? Ej heller detta antagande synes vara utan skäl. Det måste bliva en speciell undersökning förbehållet att söka finna ett tillfredsställande svar på dessa spörsmål.

*

Sammanfatta vi resultatet av vår undersökning av fabriksindustriernas historiska utveckling i Norrland under den period, varmed vi nu syselsätta oss, kunna vi säga, att de i ett par fall nått en betydande utveckling, men att *småhantverket* ännu under 1870- och 80-talen överhuvud intager *ungefär samma position, som det snart vann efter näringsfrihetens införande*, men att efter 1890-talets ingång en förskjutning till förmån för stordrift somligstädes ägt rum, huvudsakligen i Gevleborgs län. Allt fortfarande är lantshantverket statt i starkare numerisk utveckling än stadshantverket.

Se vi på det i industrierna investerade kapitalets storlek, kunna vi erhålla en rätt åskådlig bild av de kapitalistiska företagens inbördes styrka och utveckling. För jämförelsens skull medtaga vi i denna översikt även sågverks- och trävaruaktiebolag. Ordna vi så några av de mera betydande efter kapitalens storlek, erhåller tablån följande utseende:¹

¹ Se Handböcker av *Koörsner* (år 1888) och *Key-Åberg* (år 1907). Till komplettering av efterföljande tablå må nämnas, att enl. Koörsner funnos i Norrland år 1888 14 mek. verkstads- och varvsab. med ett kapital av mer än 4 mill. kr., medan Key-Åberg blott upptager för år 1907 6 med 1,2 mill. kronors kapital. Jfr härom nästa sida not 1.

Översikt över de större aktiebolagens utveckling i Norrland åren
1888—1907¹⁾

N:o	År 1888	Antal	Kapital tusental Kr.	År 1907 N:o	Antal	Kapital tusental Kr.
1	Sågverks- och trävaru- aktiebolag	84	51420	1	93	109000
2	Bergs- och jordbruks- aktiebolag	10	11807	2	25	64974
3	Rederiaktiebolag	71	8370	7	37	8655
4	Järnvägsaktiebolag . . .	2	3079	4	8	14159
5	Kreditaktiebolag	4	2205	3	25	49970
	— — — — —	—	—	—	—	—
	Pappersbruks och trä- masseaktiebolag	2	500	5	9	11142

Som denna översikt nogsamnt visar, är storkapitalet i Norrlands industri för närvarande väsentligen engagerat endast uti trävaru-, bergs- (och jordbruks) samt pappersbruks- och trämasseaktiebolag, i nu nämnd ordning. En vida blygsammare ställning intog trämasseindustrien för blott 20 år sedan. Den synnerligt svaga grund, de övriga industrierna i Norrland i allmänhet bygga på, är en i och för sig tillräcklig förklaring till bankernas svaga ställning i denna landsända. Löernas köpkraft är, såsom vi hava sett, i stora befolkningslager synnerligen låg, och då jordbrukets produktivitet med hittills tillämpade metoder nödvändiggjort betydande import, inträder lätt vid mindre gynnsamma konjunkturer ett för ringa överskott av standardindustriens nettobehållning, för att ej krascher sådana som Härnösandsbankens och bankaktiebolaget Stockholm—Övre Norrlands skola bringa i gungning ansenliga delar av det Norrland, som ej mera i någon betydande grad vilar på natural egenhushållning.

¹⁾ Som Key-Åbergs handbok i regel ej upptager ab. med mindre än 100,000 kr. inbet. kapital, äro här uppgivna »antal bolag» och »inbet. kapital» för små för år 1907. Av denna anledning äro mek. verkstads- och varvsab. här ej upptagna till jämförelse, vilken skulle verka vilseledande.

KAP. 7.

Om handel och samfärdsel.

1. Handeln.

Reducerar¹ man brödsädesimporten över Norrlands hamnar till oმაlet åren 1885 och 1904, finner man följande importsiffror:

	Råg mill. kg.	Vete mill. kg.
År 1885	53.9	13.1
» 1904	19.3	8.6

Den minskning, vi här kunna iakttaga uti den utländska importen för ett år, har sedan mitten av 1880-talet varit en nästan konstant företeelse. En ersättning härför har Norrland emellertid vunnit genom en ökad tillförsel från rikets södra delar, och det torde kunna ifrågasättas, om ej de förbättrade kommunikationerna med det övriga Sverige haft lika stor andel som tullen uti den anmärkta förminskningen av utrikesimporten.²

Det är emellertid mot bakgrunden av de luckor, som måste fyllas genom import, man skall inse den inre handelns betydelse för Norrland. Medan ett överslag av den norrländska urproduktionens debet och kredit för år 1905 å bergsbruk och skogsbruk visserligen visar c:a 104 mill. kronors bruttoöverskott, möter man däremot samtidigt å *jordbrukets och boskapsskötselns konto en genomgående brist*. Den utländska spannmålsimporten nämnda år synes ha uppgått till c:a 33 mill. kronor; härtill kom en brist på nära 4 mill. kg. hö och krea-

¹ Med 67 % förhöjning för vetemjöl och 61 % för rågmjöl. *Nj 1904* s. 11. Jfr för övr. *kom. kollegii ber. om handeln* resp. år. Rörande spannmålsimporten, se bil. 9.

² *E. F. Heckscher* (A. a. s. 121) antar att halva importen av svenska spannmålsprodukter till Norrland går sjövägen. Exakta beräkningar över denna import äro tyvärr ogörliga.

tursfoder samt nära 300,000 kg. ull och hudar; 78 % av rikets pälsvarubehov gick ock till Norrland; kött- och fläskbristen steg till mer än 2 mill. kg.¹

Emedan den inre handeln efter 1890-talet i det stora hela kan anses hava förfogat över en någorlunda fullständig utrustning av moderna samfärdsmedel även i Norrland, må det vara tillräckligt att här i korthet skildra dess utveckling under vår periods förra hälft.

Ehuru handeln hade sin givna uppgift även i den slutna egenhushållningen genom att där fylla luckorna i egenproduktionen, får den naturligen en betydligt utvidgad plats i det ekonomiska samhällslivet i och med den nya tidens mer genomförda arbetsdelning. Det var först efter 1846 års handelsordning, som lanthandeln kunde utveckla sig och understödja näringslivet i dess nya på arbetsdelning grundade gestaltning. Det utvecklade sig till en början en livlig marknadshandel, varom de många marknadsplatserna i Norrland bära vittne. Därjämte uppkom en ännu mångenstädes florerande vandringshandel. Emellertid var redan den bofasta lanthandeln befästad under 1860-talet, vartill dels industricentra vid kusterna och dels skogsbygdernas talrika lösa arbetarestam gävo anledning. Så finner man år 1865 antalet handlande i s. Ångermanlands fögderi utgöra 95 och i Medelpads 60 mot endast 28 i norra Ångermanlands fögderi.² Dess snabba utveckling framgår av den starka ökning, som hela antalet i denna förvärvsgren sysselsatta personer utvisar redan under 9-årsperioden 1866—1874. Den utgjorde nämligen

på Gevleborgs	läns landsbygd	65 %
» Västernorrlands	»	121 »
» Jämtlands	»	69 »
» Västerbottens	»	70 »
» Norrbottens	»	76 »

Motsvarande procenttal för riket var samtidigt endast 42 %.³

Om betydelsen av lanthandelns utbredning och dess speciella uppgift att ersätta de allt större luckorna i den egna produktionen av livsförnödenheter får man en föreställning genom de talrikt förekom-

¹ Jfr f. ö. nedan sid. 162, not 1.

² 5-årsber. för Vn. 1861—65 s. 19.

³ Jfr *Förbered. Skattejämningskom. 1877*, s. LV.

mande små handelsbolagen i början av perioden. Av s. k. hushållsföreningar och handelsaktiebolag stadfästes nämligen endast under gränsvinkvenniet (1866—70) följande antal:¹

I Vn.: 16 med ett aktiekapital av	54,000	kronor ²
» G.: 14 » » » »	108,500	»
» Vb.: 2 » » » »	7,000	»
» J.: 13 » » » »	92,000	»
» Nb.: 4 » » » »	8,000	»
Summa för Norrland 49 » » » »	269,500	»

per bolag i medeltal 5,500 kronor. År 1888 existerade det 61 sådana bolag med i medeltal 14,000 kronors aktiekapital.³

Liksom lanthantverket vann på stadshantverket, tenderade även lanthandeln att utveckla sig på bekostnad av städernas minuthandel. Antalet handlande⁴ (»huvudpersoner») i Norrland utgjorde:

	år 1870	år 1890
på landsbygden.....	771	1851
i städerna	584	1137

Ökningsprocenten på landsbygden utgjorde således 140 och i städerna 94 %.

Per 1,000 av folkmängden funnos⁵

År	antal handlande, å landsbygden	»huvudpersoner», i städerna
1870.....	1.6	13.9
—90.....	2.8	15.2

Ökningsprocenten på landet var således omkring 75 % och i städerna 9 %.

Stadshandelns uppgift närmade sig emellertid tidigt att bliva en förlagsrörelse åt lanthandeln⁶. Lanthandelns tillväxt i kvantita-

¹ H) 1866—70 s. 48 f.

² För tre bolag inga uppgifter rör kapital.

³ Jfr *Koörsner a. a. passim*.

⁴ A) 1870 III s. 89; 1890 III s. 127. Vår statistik gör ingen åtskillnad mellan grosshandelns och minuthandelns utövare.

⁵ Folkmängdsuppgifterna äro hämtade från A) 1890 III s. 47 f.

⁶ Se *5-årsber. för Vn. 1861—65* s. 19.

tivt hänseende får sålunda uppvägas av städernas kvalitativt ökade insats i varusamfärdseln.

Ehuru dessa korta antydningar om den inre handelns utveckling icke kunna erbjuda oss någon närmare kunskap om dess verkliga omfattning, beskaffenhet och organisation, äro de dock ägnade att lämna oss ett vittnesbörd om en ökad varusamfärdsel och en i följd därav i hög grad underlättad och förbättrad behovstillfredsställelse.

Men härtill kommer, att såväl inrikes som utrikes handeln får sin särskilda betydelse för nationalproduktionens ökning därigenom, att de erbjuda folkhushållet ökade medel att producera framtida och mera vinstgivande produkter, än som eljest vore möjligt. Men på samma gång blir det mer beroende av ekonomiska eller politiska konjunkturer, vilka medföra den olägenheten, att de skärpa i stället för att mildra de ogynnsamma följder, vilka kunna uppstå genom rubbningar i det allmänna ekonomiska läget eller genom för högt driven kreditsamfärdsel. Under sådana förhållanden kan nämligen, såsom erfarenheten visat, tillförseln av nödvändiga konsumtionsartiklar avstanna¹, när de som bäst behövas. Den konjunkturala vinsthushållningen står på denna punkt i en mindre fördelaktig dager än den autonoma egenproduktionen, vilken med sina ofta små resurser dock medgav en av inga dylika spekulativa, profitefsträvande tendenser störd behovstillfredsställelse.

Om handeln sålunda besitter egenskapen att främja arbetsdelningen och därigenom ett ömsesidigt beroende såväl inom som mellan samhällen och samhällsgrupper, är dess insats som kulturell utvecklingsfaktor också därmed angiven. Och fördelarna därav mer än uppväga möjligen tänkbara olägenheter. De senare äro nämligen i allmänhet endast övergångsföreteelser, som utvecklingen själv övervinna. I Norrland har den tilltagande handelssamfärdseln gjort ett slut på den ännu under 1860-talet förekommande barkbrödsproduktionen.² Här visar sig handeln såsom ett av de viktigaste medel i människans strävan att övervinna naturen och — naturtillståndet.

¹ Exempelvis genom minskad köpkraft.

² Härvid begagnades 4 olika slags mjöl, nämligen av tallbark, granbark, agnar och s. k. molla (*Chenopodium viride*) 5-årsber. för Jämtlands län 1861—65 s. 9. Se ock *Agardh A. a.* II s. 395. På hans tid var priset 8 sk. b:o per fjärding tallbarksmjöl.

Dessa synpunkter få sin aktuella betydelse vid en granskning av det extremt konjunkturala skedets socialekonomiska facit. Men för en rättvis uppskattning härav måste ock samfärdsmedlens utveckling tagas i betraktande.

2. De interprovinsiella samfärdsmedlen.

Det är i främsta rummet *vattenvägarna*, som *sågverksindustrien* tagit i sin tjänst; *järnvägarna* ha här en *underordnad* betydelse. Om värdet av t. ex. Jämtlands timmerkontingent får man i viss mån en föreställning genom de dyrbara *strörensningar*, som under perioden företogos inom de flodsystem, som där hava sin upprinnelse. I 5-årsberättelsen för Västernorrlands län 1871—75 uppskattas de ditills företagna *strörensningarna* i Ljungan, Gimån, Indalsälven med bifloder samt Storsjövattnen till ett värde av 6.1 mill. kronor, varav en betydande andel föll på Jämtlands läns lott. Hela det belopp, som nedlagts på upptagande av vattenvägar för den ensamt i Sundsvallsdistriktet koncentrerade trävarurörelsen anslogs till omkr. 8 mill. kronor; 200 kv. mil skogsmark kommo därigenom inom dess rayon.¹ De 300 mil² vattenvägar, som nyssnämnda distrikts strörensningar denna tid upptagit, representera endast en mindre del av själva de naturliga flottledernas längd. Hela det norrländska flodområdets flottleder utgöra — något som här kan vara av intress — i allt 20,161 km., varav 5,077 km. äro enskilda.²

Som ovan nämnts, spela *järnvägarna* en sekundär roll ifråga om det norrländska industrisamhällets utveckling.³ De ha huvudsakligen tillkommit som en bekräftelse på de ökade kommunikationsbehov en redan befintlig industri skapat; under per. II visar sig egentligen endast ett par undantag från denna regel, först och främst *den jämtländska tvärbanan Bräcke—Storlien*, vars tillkomst berodde på en avsiktlig strävan att genom järnvägens framdragande till de industrifattiga bygderna omkring Storsjön verka stimulerande på dessa traktens jord-

¹ K. Bfhd's i Vn. 5-års ber. för åren 1871—75 s. 27 f.

² G. Andersson. *Timmertransporten på de sv. vattendragen och dess geograf. förutsättningar*. Ymer 1907, s. 374.

³ Jfr E. Heckscher. A. a.

bruk och eventuellt framkalla en industri även där — en strävan, som ock kröntes med framgång.¹

Emellertid har även ett kustlän, nämligen Norrbotten, rönt en liknande påverkan av järnvägen, i det att som bekant det storartade uppsving, som gruvdriften där vunnit, uteslutande måste tillskrivas *den norrbottniska tvärbanans* inflytelse.² Från år 1892, då järnvägslinjen Gellivare—Luleå öppnades³, går således det nordligaste Norrland sin ekonomiskt sett »nya tid» tillmötes, och Norrland begynner samtidigt utskieppningen av en ny exportvara av kontinental omfattning och betydelse, som ytterligare ökas genom järnvägens framdragande till Narvik 10 år senare. Men denna nya handelsväg kommer en god del av den interprovinsiella *samfärdseln att svänga av från de gamla banade stråkvägarna*: mot norr i stället för i riktningen öster—väster och vice-versa går en växande folkström, djärvt korsande floddälarna i stället för att följa dem.

Men de nya banor, som befolkningsrörelsen sålunda kommit att inslå på, ha i hög grad bidragit till att *öka landsvägsnätet och övriga trafikmedel* inom förut avstängda trakter, och därigenom hava dessa kommit att indragas i en förut oanad kommersiell samfärdsel.⁴

Redan jämförelsen för ett enda år mellan de olika länen visar de starka ansträngningar, som nu göras för att *Norrbottens* vägförbindelser skola i någon mån kunna motsvara de uppväxande nya kulturbygdernas kommunikationsbehov. Och att dessa ansträngningar varit påverkade av det nya ekonomiska läge, vari länet kommit under den nu avhandlade perioden, är uppenbart.

Jämför man de väglängder, som sedan *åren 1841 och 1889 till år 1907* tillkommit eller förbättrats i Norrland, finner man en ökning

¹ Jfr *E. Heckscher* a. a. s. 48.

² Jfr *Heckscher* a. a. s. 93.

³ En på enskilt initiativ anlagd provisorisk järnbana hade förut kommit till stånd (1884—1887) mellan Luleå och Gellivare; år 1891 övertogs densamma av staten och bragtes till sin fullbordan åren 1892—1894. Jfr *Key-Åberg: Inlandsbanan II*, s. 16 f.

⁴ Så omförmäles i *5-årsber. för Vb. 1896—1900* den i samband med järnvägen uppblomstrande *träkolstillverkningen*, uppgående till omkr. 120,000 stigar årligen i nämnda län och till största delen avyttrad till mellersta Sveriges järnverk. A. a. s. 21. Beträffande arbetet på landsvägsnätets utveckling se t. ex. *S) 1907* s. 3 f.

för tiden 1889—1907 med 424 nymil, utgörande omkring 92 % av de vägsträckor, som tillkommit eller förbättrats under tiden 1841—1889. Vad Norrbotten angår, är ökningen omkring 114 %.

Utförda väganläggningar och vägförbättringar i nymil sedan år 1841.¹

År	Norrland	Norrbotten	Riket
1889.....	458	152	829
	ökning	ökning	ökning
1907.....	882 92 %	326 114 %	1,727 108 %

Norrbottens stigande betydelse i ifrågavarande hänseende framgår därav, att de där utförda vägarbetena, uttryckta i procent av hela Norrlands miltal anläggningar, utgjorde år 1889 33.2 %, 1895² 36.2 % samt 1907 36.9 % — vilket naturligen ej hindrar, att länet fortfarande ifråga om beräknad väglängd i förhållande till arealen är mera ogynnsamt lottat än något annat i Sverige.

Vad angår *vattenvägarnas* betydelse för samfärdseln, lämnar den officiella statistiken inga närmare upplysningar därom. Att de norrländska sjö- och flodsystemen numera börjat att tagas i anspråk för person- och godstrafik i större utsträckning än förut, lider emellertid intet tvivel. Till en del beror detta givetvis på en tilltagnade turisttrafik på Norrland. Särskilt idkas ångbåtsfart på flera av de stora sjöarna i det inre.³

Största delen av inrikes sjöfarten består naturligen av kusttrafik, medan vattenvägarna i det inre trots allt ej sällan förbliva obegagnade. Vad som väsentligen hindrade fullbordandet av den stort planlagda trafikled, som skulle förbinda Bottniska viken med det jämtska sjö- och flodsystemet, nämligen saknaden av kanalförbindelser och till följd därav avbrott i samfärdseln, är ännu på många orter det avgörande hindret för den inre sjöfartens uppblomstring. I fråga om ökningsprocenten visar Jämtlands län högsta siffran för tontalet under tiden 1897—1907.⁴

¹ Jfr *Sj* 1889 s. 49; *Sj* 1907 s. 97.

² Jfr *Sj* 1895 s. 43.

³ Se härom *Key: Inlandsbanan* II s. 577.

⁴ Före 1895 saknas överhuvud varje statistik över i inre sjöfart använda fartygs antal och tontal pr län.

Norrlands tontal för ankomna och avgångna fartyg i den inre samfärdseln:¹

Län	Summa tontal för ankomna och avgångna fartyg		Ökning, procent
	1897	1907	
Tusental ton			
G.	1,671	1,881	13
Vn.	1,690	2,187	29
J.	102	197	92
Vb.	946	1,026	9
Nb.	790	882	12
Norrland	5,199	6,172	19

Betecknande för Norrlands utveckling på den inre sjöfartens område är den i jämförelse med förhållandet i hela riket uppkomna minskningen av segelfartyg och dess relativt stora andel i rikets ångbåtsflotta för inre trafik.² Det är i synnerhet båtar om mindre än 20 ton, som ge Norrland en så betydande plats i detta avseende. Absolut ökas visserligen även segelfartygens antal under ifrågavarande tid.

Summa i Norrlands inre sjöfart använda:³

År	Segelfartyg		Ångfartyg			Summa	
	Antal	Ton	Antal	Ton	Ekr.	Antal	Ton
1897	29	1278	118	13788	7091	147	15066
1907	45	(1141)	393	15722	(6155)	438	(16863)

Båda åren (1897 o. 1907) utgör Norrlands segelflotta för den inre trafiken något mer än 4 % av rikets; däremot sjunker tontalet från 24 till mindre än 4 %, vilket betyder, att det framför allt är de större fartygen, som förlorat i betydelse för den inre samfärdseln.

¹ Avser fartyg om mer än 10 ton. Jfr *E)* 1897 s. 126 f. *E)* 1907 s. 166 f.

² C:a 37 % oavsett tonnage.

³ Tontalen äro delvis ofullständigt angivna, vadan relationstalen i det följande i fråga om dessa ej äro fullt kommensurabla. Jfr *E)* 1907 s. 24 o. 42 och *E)* 1897 s. 24.

I Norrlands inre sjöfart använda ångfartyg i procent av rikets åren 1897 o. 1907.¹

År	Fartyg om minst 20 ton		Fartyg om mindre än 20 ton		Summa	
	Antal	Total	Antal	Total	Antal	Total
	%	%	%	%	%	%
1897					25	28
1907	> 19	> 24	51 à 56	59 à 56	c:a 37	

Besinnar man, att ångbåtstrafiken till största delen är lokaliserad till de stora industridistrikten, kunna ju dessa relationstal ge en om ock svag föreställning om dessa distrikts ekonomiska betydelse i allmänhet, men först en detaljerad gods- och persontrafikstatistik vore i stånd att ge bilden fasta konturer. Belysande för den viktiga roll den inre sjö- resp. kustsambandseln spelar inom Norrland är i alla händelser det faktum, att tonalet för dess transmarina samfärdsel föga överskrider motsvarande tal för den inre trafiken. Under år 1907 anlöptes Norrlands hamnar av 46,343 fartyg, tillhörande den inre flottan och ägande en bärkraft av 6,172,000 ton, medan på utrikes fart ankomna och avgångna fartyg samma år utgjorde 9,570 st., representerande ett tontal av 6,602,000.²

¹ Jfr *E)* a. st. och nästa not.

² Runda tal. Jfr *E)* 1897 s. 126 f.; *E)* 1907 s. 166 f.

KAP. 8.

Befolkningsrörelsen under industrikapitalismens period.

1. Omflyttningens innebörd och omfattning.

Vi ha i det föregående sett, huru den socialekonomiska behållningen av det härskande kapitalistiska hushållningssystemet bestod uti en talrik grupp av små inkomsttagare och ett fåtal välsituerade samhällsmedlemmar. I och för sig ligger häri ingen oegentlighet: en genomförd ekonomisk nivellering vore varken önskelig eller möjlig. Frågan är blott, om inkomststreckets innebar en individuellt tillräcklig lekamlig och andlig behovstillfredsställelse eller ej. Ett direkt svar härpå är naturligen ur flera synpunkter svårt att avgiva. Emellertid kan man antaga, att en inkomsts motsvarighet till kulturbehovet i viss grad kommer till uttryck i befolkningsrörelsen. Visar denna en övertvägande och tilltagande utflyttning, måste grunden härtill i de flesta fall antagas ligga uti ekonomiska missförhållanden, där ej rent politiska orsaker av ett eller annat slag äro de bestämmande.

I Norrland har folkmängden som bekant alltjämt visat en större ökningsprocent än i landet för övrigt under den här omhandlade perioden — orsaken härtill har, som vi skola finna, varit väsentligen en, nämligen nativitetsoverskottet — men även emigrationen¹ har befunnit sig i stadig tillväxt.

Att utan vidare skjuta skulden för emigrationen på industrikapitalismen kan emellertid ur inga synpunkter försvaras. I gamla jordbruksbygder inträder vanligen förr eller senare behovet av utflyttning eller emigration, när hemmansdelarnas klyvning ej längre förslår att lämna levebröd åt den växande befolkningen.² Men pro-

¹ Karl Åmark: *Utvandringen från Norrland* i »Det nya Sverige» årg. 4 s. 292 ff. meddelar en del statistiska data härom.

² Ett känt ex. härpå är Lövånger; flera andra finnas. Jfr bil. 10, upptagande *tingslag* i Norrland, där nativitetsoverskottet under 1890-talet översteg

centen av emigrerande jordbruksidkare¹ i Norrland har varit för stor för att kunna förklaras enbart ur denna orsak utan måste otvivelaktigt tillskrivas hela det komplex av orsaker, som omgestaltade Norrlands hela näringsliv. Bland dessa äro den moderna penningeåskådningens genombrott och i samband därmed ett överhandtagande begär efter kontanta, lätta penningförtjänster, stegringen av arbetspriser och hemmansjordens förvandling till arrendejord i följd av latiefundiebildningen de viktigaste. Emigrationen växer nämligen i proportion till folkmängden hastigare i *Norrlands centrala och södra delar* under vår periods senare hälft än förhållandet är i hela riket, utan att antalet återvändande emigranter ökas i samma skala.² Endast under de allra senaste åren visar *Norbotten* ett relationstal som är fullt jämförligt med de förstnämnda trakternas.²

*

Vill man få en överblick av befolkningsrörelsen, kan man såsom i det följande taga i betraktande först den inre och därefter utrikesomflyttningen, vinsten eller förlusten av båda utgör då den totala omflyttningens resultat.

2. Folkökningen. Den inre omflyttningen.

Det är av intresse att konstatera den storartade och genomgripande förändring i ekonomiskt hänseende, som *Norbotten* undergår under periodens senare hälft. Efter att förut hava hävdadt det tredje rummet i ordningen i fråga om folkmängdens tillväxthastighet³, stiger folkökningen med förvånansvärd snabbhet under 1890-talet, så att länet i detta hänseende då kommer att intaga första rummet.

folkökningen. Tyvärr äro tingslagen ej naturliga enheter, allra minst i Norrland, vadan till samma tingslag ofta höra såväl jordbruks- som skogssocknar resp. -områden.

¹ 30 à 40 %. Jfr *A*) resp. år och nedan s. 131 f.

² *Åmark*: A. a. sid. 293, 295.

³ Folkmängdstillväxtprocenten för år 1890 utgjorde för resp. norrländska län: Vn. = 2.42; Vb. = 2.01; Nb. = 1.85; G. = 1.09; J. = 1.05. Jfr *A*) 1890 I p. III.

Folkökningstal pro mille.¹

	År 1900	1890—1899
G.	15.66	13.53
Vn.	14.31	11.65
J.	8.10	10.56
Vb.	13.34	16.41
Nb.	37.16	23.28
Riket	7.63	6.55

De sällsport höga relationstalen för Norrbotten vittna i sin mån därom, att även detta län nu definitivt inträder i ett nytt, högre kulturstadium, som kännetecknas av en utomordentlig stegring av dess ekonomiska produktionskraft. Naturligt är att denna stegring inleder *en ny folkvandringsperiod*. Det förhåller sig i själva verket så, att antalet av inflyttade personer hastigare stiger i Norrbotten än i de övriga norrländska länen. *Ökningen av från andra län inflyttade* utgjorde ej mindre än 287 % mellan åren 1890 och 1900.²

Under 1890-talet är Norrbotten, synes det, i det allmänna medvetandet framtidlandet framför andra, dit de överloppskrafter, som här och där kunnat uppstå, söka sig väg.

Intill år 1890 stiger inflyttningstalet för Västernorrland för att därefter åter sjunka. Dess ekonomiska absorberingsförmåga begynner att avtaga. *I Jämtland fortgår visserligen ökningen oavbrutet men i betydligt mindre grad* efter år 1890 än under de båda föregående årtiondena. *Västerbotten åter visar ett minimum av inflyttningar* alltsedan år 1860, låt vara att 1890-talet där kännetecknas av en relativt till de föregående decennierna stark ökning. *Geveborgs län har att uppvisa maximala inflyttningstal* i jämförelse med de övriga länen, men även här är i likhet med Jämtland *progressionen stadd i avtagande under 1890-talet*. I jämförelse med såväl övriga norrländska län som hela riket visar åter kurvan för Norrbotten under detta årtionde den största tillväxthastigheten i avseende på inflyttningen (se nästa fig.).

Jämför man åter kurvorna för *utflyttningen* från länen, finner man Norrbotten även i detta hänseende intaga ett säreget rum. Att den

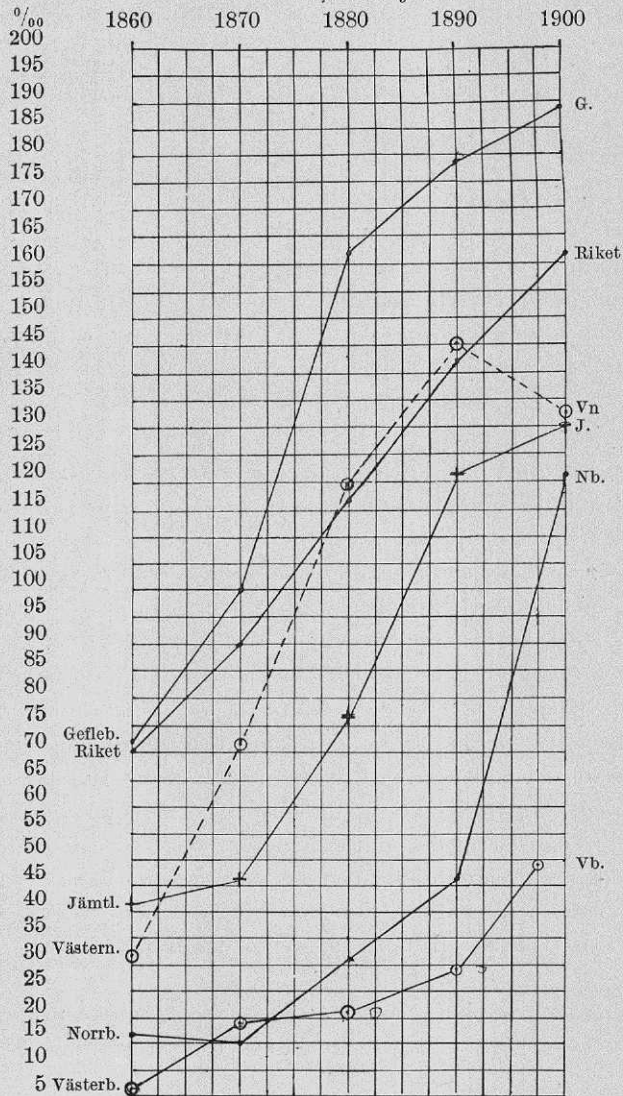
¹ Jfr A) 1900 I p. III.

² Jfr A) 1890 III s. XXIX; A) 1900 III s. XXIV.

Fig. 6

utvisande: *Befolkningscirkulationen uti de norrländska länen och i riket:
inflyttningen från länen.*
(1860—1900.)

Pro mille av folkmängden.¹

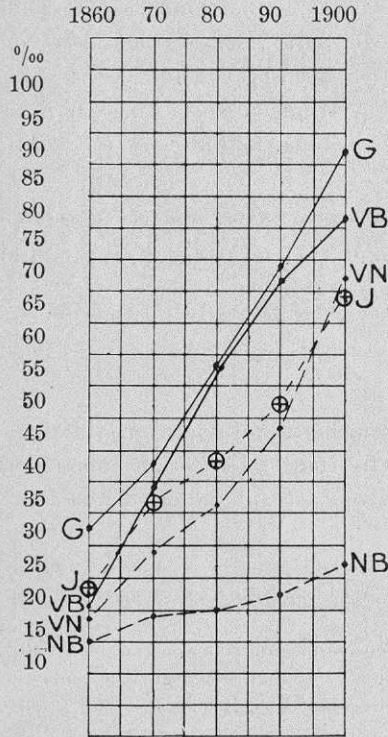

¹ Jfr A) 1900 III s. XXV.

infödda befolkningens mobilitet där före år 1890 är ytterst ringa och nästan stationär, beror naturligen till en del på det outvecklade tillstånd, vari länets kommunikationer då befunno sig, men framförallt torde orsaken vara att söka däri, att jordbruksbefolkningen här utgjorde en större procent av hela folkmängden än i de övriga länen — Västerbotten ej undantaget — ännu så sent som år 1880. Och förhållandet mellan de båda länen hade i detta avseende ej ens år 1890 undergått någon särdeles stor förändring.

Fig. 7

utvisande: *Befolkningscirkulationen uti de norrländska länen: utflyttningen pro mille av folkmängden. (1860—1900.)*¹

¹ Jfr A) 1900 III s. XXV.

Det kan därför knappt väcka någon förvåning, att *utflyttningsprocenten*¹ för Norrbotten först efter år 1890 visar någon nämnvärd *stegringstendens*. Det var nämligen först då, de infödda, huvudsakligen agrikulturella, konservativa befolkningslagren hunnit att mera effektivt uppblandas med nya rörligare befolkningselement, på samma gång den moderna, på penningehushållning grundade kultur, som därmed vunnit insteg i länet, i och för sig var ägnad att främja befolkningens mobilisering i vida högre grad än den förut härskande äldre kulturen, vars väsentliga grundval utgjordes av modifikationer av den gamla slutna familjedriften.²

Övergå vi till att uträkna den inre omflyttningens facit i Norrland, finna vi att resultatet ej blir synnerligen betydande. År 1890 hade genom nettoinflyttningen från andra län folkmängden ökat med 16 à 17 tusen pers.³; ett årtionde senare hade summan sjunkit till ungefär en femtedel därav, och år 1906 hade Norrland på den inre omflyttningen gjort en förlust av 2,437 pers.⁴ Till belysning av den roll, som inrikes omflyttningen spelat med hänsyn till folkökningen lämnas här följande sammanställning av folkökningens faktorer.

Folkökningen i Norrland och dess faktorer.

Absoluta tal för åren 1900⁴ och 1906⁵.

År	Folkökning	Nat.-ö.-skott	Omflyttn.:resultat	Omflyttning	
				Utrikes	Inrikes
1900	14,621	12,456	+ 2,265	— 826	+ 3,095
1906	8,298	14,674	— 6,376	— 3,939	— 2,437

Nedgången är emellertid ej blott en tillfällig företeelse. Överblicka vi inrikes omflyttningstalen för hela perioden, finna vi att *den interprovinsiella folksamfärdseln* under denna tid *bringat Norrland*

¹ Här liksom i fråga om förut berörda inflyttning avses endast interprovinsiell samfärdsel, således (från resp. län) utflyttade men i riket kvarboende personer.

² Se vi på frekvensen mellan *kommunerna* inom de olika länen, finna vi cirkulationen starkare i de 3 sydliga länen än i de båda norra. Jfr *A) 1900 III* s. XXIV. Iakttagelsen gäller året 1900.

³ *Th. Andersson A. a. s.* 58.

⁴ *A) 1900 I* s. II.

⁵ *A) 1906* s. III.

allt mindre vinster och slutligen förluster.¹ Mildast har detta öde drabbat *Norrbottnen*, som även på detta område hävdar sin nuvarande särställning såsom det mest gynnade bland de norrländska länen. Det är framförallt *under 1890-talet* samt vid själva sekelskiftet, som *Norrbottnen* gör de största notvarpen: år 1900 uppgick det inre omflyttningsstalet ända till $+ 18.02 \text{ ‰}$; år 1905 åter stod siffran på minus ($- 0.57$).¹

3. Utrikes omflyttningen; den totala omflyttningens resultat.

I förbigående är emigrationens starka tillväxt under vinsthushållningens skede, isynnerhet sedan 1880-talet redan påvisad. Den sammanfaller således med industrikapitalismens segerrika genomförande av penninge- och vinsthushållningen i Norrland. Industrikapitalismen har utan tvivel varit en väsentligt *bidragande orsak till emigrationen*, såsom den betydelsefullaste faktorn vid den nutida penninge-åskådningens genombrott i Norrland och förvärvsbegärets omsättande i vinsthushållning hos dess allmoge. Det kan sålunda icke väcka förvåning, att emigrationen varit störst i härdarna för bolagsväldet², d. v. s. i Jämtlands och Västernorrlands län, där arrendatorsklassen är relativt störst³, samt i Gevleborgs län, där latifundiebildningen håller jämna steg med de förstnämnda båda länen⁴ — m. a. o. i trakter med den starkaste mobiliseringen av fast egendom i Norrland⁵ och med den äldsta bondekulturen. Emellertid synes bolagsväsendet ej så mycket hava en direkt andel i emigrationen som snarare en *indirekt*. Detta framgår därför, att emigrationen ofta livligast äger rum i avlägsnare bygder med mera slutet näringsliv och ringare tillfällen till

¹ Jfr *A)* resp. år och *K. Åmark a. a. s.* 296.

² Efter sekelskiftet stå ej blott Vn. och J. utan även G. framom riket i avs. på emigration ‰ av folkm. Jfr *K. Åmark a. a. s.* 293. Samme förf. påpekar ock att nettoutvandringen (emigration minus immigration) är relat. större i Norrland än i riket. *Ibm.* s. 295.

³ Resp. 21 och 17 % av summan jordbruksidkare år 1900. *Emigrationsutredningen Bil. X. Bondeklassens undergrävande* s. 157 Tab. O.

⁴ *Emigrationsutr.* A. st. s. 159 Tab. N., enl. vilken de inhemska aktiebologens jordbruksfastigheter uti procent av totala taxeringsvärdet utgjorde år 1905: i Gevleborgs l. 29 %, Vn. 26.5 och J. i 29.3 %.

⁵ Fastighetsförsäljningar har även i Norrbotten sedan 1890-talets mitt överstigit genomsnittsvärdet för rikets län. *Emigr.-utr.* A. st. 139.

arbetsförtjänst.¹ I skogsdistrikt med pågående avverkning är sålunda lockelsen till utvandring mindre än i avlägsnare jordbruksbygder med god tillgång till jord men med ringa avsättningsmöjligheter. Direkt är skogsrörelsen en emigrationen återhållande faktor i den mån, den erbjuder allmogen tillfälle att tillfredsställa sitt förvärvsbegär², men indirekt arbetar den nog emigrationen i händerna genom att draga arbetskrafter från jordbruket och sålunda verka upplösande på familjegemenskapen och genom att vänja ungdomen från jordbruksarbete.

*

Sammanställa vi relationstalen för emigration och immigration i Sverige och Norrland under vår undersökningsperiod, finna vi att riket i sin helhet är relativt gynnsammare ställt under innevarande årtionde än Norrland, såtillvida som den ökade invandringen i landet blott i mindre grad kommit Norrland till godo,³ något som synes tyda på att den ekonomiska utvecklingen där befinner sig i ett stadium av regress.

Det är *ett genomgående minus* folkutbytet med utlandet bringar Norrland liksom hela vårt land,⁴ och Norrbotten gör härvidlag intet undantag.⁵ Det gör tvärtom understundom större förluster än andra delar av Norrland för att icke tala om riket på denna samfärdsel med utlandet.

*

Gå vi slutligen till en uträkning av den totala omflyttningens resultat, visar det sig, att Norrland härvidlag sedan 1890-talets in-

¹ Ibm. s. 110.

² »Det har i själva verket — — — kommit i dagen, att åtminstone i skogsbygderna, emigrationen i dess *nuvarande* skede (kurs. av förf.) mera motverkas genom öppnade tillfällen till kontanta förtjänster än genom lättade tillfällen till s. k. egna hem.» *N. Wohlin i Emigrat.-utr. Bil. X s. 110.*

³ 1906—09 var till och med skillnaden högst betydande, i det att nettoutvandringen i riket utgjorde allenast 55.76 % av bruttoutvandringen, medan motsvarande relationstal för Norrland var 78.37. *K. Åmark A. a. s. 295.*

⁴ Jfr *A) 1906 s. III.*

⁵ Utrikes omflyttningstalet för Nb., som år 1900 utgjorde — 0.37 hade år 1906 sjunkit till — 5.51. Jfr f. ö. *A)* olika år.

gång huvudsakligen dragits med förluster.¹ Endast Norrbotten skördar några plus in på det nya århundradet men såvitt känt ej längre än till år 1904.

I det stora hela visar *omflyttningen* oss ett Norrland, som förråder en tämligen träffande likhet med det nutida Sverige i det hela såsom ett avfolkningsgebit.

Detta nedslående faktum synes ej tala för åsikten, att Norrland för närvarande är för det övriga Sverige de stora ekonomiska möjligheternas förlovade land; för dess egen befolkning lika litet.

Men det ogynnsamma förhållande, den totala omflyttningen resulterar i, mer än uppväges av den *naturliga folkökningen*, som i Norrland är starkare än i det övriga Sverige.

4. Folkökningens hufvudfaktor. Jämförelse mellan äldre och nyare samhällstyper i Norrland.

Som bekant äro *födelseöverskottstalen* särskilt höga i de båda nordligaste länen, där de för årtiondet 1891—1900 i genomsnitt utgjorde 64 à 65 % av rikets medeltal.² Det är denna omständighet, som förklarar den osedvanligt starka folkökning, som förekommer i en del rena jordbruksbygder i Västerbotten.³

I Norrbotten skulle folkökningen under f. ö. lika förhållanden vara ännu betydligare, än fallet nu är, om icke skuggsidor ifråga om levnadssätt och mindre väl ordnade samhällsförhållanden bidragit till

¹ Jfr *A) 1900 IV* s. II samt f. ö. *A)* olika år s. II eller III ävensom *K. Åmark a. a.* s. 296.

² *A) 1900 IV* s. XIII. I de flesta lappmarker ävensom i Norsjö och Malå t: g gå relationstalen ännu högre, ända till 140 à 160 % A. a. s. XXIX och XIII. — *Födelseåret* eller antalet levande födda pr år och ett tusen inb. utgjorde för hela riket i medeltal årligen under 1890-talet 27.14 och år 1900 27.2. I Norrland var födelseåret på 1890-talet c:a 35.34 jfr *A) 1900 IV* s. II.

³ *A) 1900 IV* s. XII o. XXX. Exempel på jordbruksbygder med låga födelseetal kunna ock anföras, såsom Selångers t: g (27.2), Hackås och Näs (26.9), Ovikens (22.5), Hallens (25.8) samt Lövångers (23.1) — orter med ringa giftermålsfrekvens och rel. föga utvecklade ekon. samhällsliv. Rödöns t: g med födelseåret 26.0 pekar på en viss undantagsställning. Här äro jordbruk och industri tillsammans i stånd att mottaga ett inflyttningsöverskott. Jfr *A) 1900 IV* s. XI f. Om jordbruk och industri se *Key-Åberg Inlandsbanan II* s. 230—255. De norrl. tingslagen kunna helt visst icke anses såsom naturliga enheter.

att höja *dödstalet* till en nivå, som ligger högre än annorstädes i vårt land.¹

En allmän iakttagelse, som även gäller Norrland, är att folkmängden kulminerar i industricentra. Regeln, att *födelseöverskottet* också i industricentra är den väsentliga grunden till folkökningen, rubbas ej genom förhållandet, att motsatsen ägt rum uti *uppväxande* stora industrierter.

Såsom vi framhållit, har Norrbotten först under 1890-talet inträtt uti en modernt präglad ekonomisk period, och avvikande förhållanden i distrikt, där ompräglingen bär alla spår av att vara *pågående*, kunna ej annat än bekräfta den nyssnämnda regeln. En jämförelse mellan ett par *typiska gamla och nya industricentra sådana som Skön och Gellivare* är i detta avseende särdeles belysande.

Befolkningsrörelsen i Sköns och Gellivare lappm:s t:g.²

	1900	1891—1900					
	Industri ‰	Folkökn. ‰	Gifter- mål ‰	Lefvande födde ‰	Döde ‰	Födelse- överskott ‰	Omflytt- ning ‰
Sköns t:g . .	71,5	+ 13,3	5,50	35,6	16,1	19,5	— 6,2
Gellivare lappm:s t:g	54,3	+ 105,5	9,79	52,0	24,3	27,7	+ 77,8

I Skön är födelseöverskottet större än folkökningen.³ Detta samhälle synes hava nått gränsen för sin nuvarande ekonomiska expansivkraft, i det att tillgången på arbetskraft vid ifrågavarande tid ej motsvaras av efterfrågan, vadan utflyttning av övertaliga krafter blir följden. I Gellivare däremot är arbetets kommersiella gränsnytta i stigande och motsvaras ej av samhällets egna hastigt tilltagande arbetskraft. Arbetskraftens otillfredsställande prestationsförmåga ersättes därför här genom inflyttning i ett omfång, som gör ett plus av 77,8 ‰ av hela folkmängden. Summan av omflyttning och födelseöverskott kommer hela folkökningsprocenten att bliva 8 gånger så stor som i Sköns t:g. Utflyttningen från sistnämnda tingslag är emellertid ännu under 1890-talet ej i stånd att åstadkomma absolut folk-

¹ Jfr A) 1900 a. st.

² A) 1900 IV s. XII f.

³ Ett för övrigt ej ovanligt förhållande. Jfr bil. 10.

minskning.¹ Som vi finna av ovanstående tablå, äger tvärtom på 1890-talet en tillväxt av befolkningen rum i Sköns såväl som i Gellivare lappm:s t:g, i det förra ensamt betingad av födelseöverskottet och i det senare av ej mindre en storartad inflyttning än av nativitetsöverskottet. Gellivare är det i tillväxt stadda industrisamhälle, alltjämt erbjudande nya tillfällen att skapa levebröd åt tillströmmande krafter, och behåller därför ännu i hög grad karaktären av »*människokonsumerande*» distrikt i motsats till i övrigt likartade trakter med äldre kultur.

Ett konsumtivt drag framträder i *åldersklassernas* fördelning i Gellivare t:g. Där tillhörde (år 1900) 42 % åldersklasserna 0—15 år mot omkring 40 % i Sköns t:g — skillnaden således ej större än att den kan förklaras genom en större äktenskaplig fruktsamhet i Gellivare. Däremot framträder skiljaktigheten mera i avseende på den högsta åldersklassen, 50 år och däröver, av vilken 14 % kommo på Sköns t:gs lott mot endast 8 % på Gellivare t:gs. Ungefär 50 % av befolkningen tillhöra där den kraftigaste åldern mot omkr. 46 % i Sköns t:g.²

Som vi å ovanstående tablå finna, är *giftermälens antal* ansevärt större pro mille av folkmängden i det nordliga distriktet (9.79 ‰ mot 5.50 ‰ i Sköns t:g); också är *antalet ogifta* år 1900 något mindre i Gellivare än i Skön (c:a 22 % mot 23 % resp.), medan däremot, såsom var att vänta, antalet *ogifta manliga* individer är större i Gellivare lappm:s t:g än i Sköns (14.4 % mot 12.9 ‰)³ och antalet *kvinnliga ogifta* individer åter större i det senare än i det förra⁴ (ungefär 10 % mot 8 % resp.).

Gellivare bär ännu år 1900 i viss mån prägeln av nybyggaredistrikt med övertalighet för de kraftigaste levnadsåldrarna och för ogifta manliga individer.

*

¹ Något som däremot blir regel efter år 1900.

² Jfr *A) 1900 III* s. 51 o. 57.

³ Jfr a. a.

⁴ Angående *fördelningen av könen* på städer och landsbygd i periodens början se *Th. Andersson A. a.* s. 32 ff. Inflyttningen till städerna från landsbygden utgjordes i samtliga norrländska län i övervägande grad av kvinnor; den infödda befolkningen i städerna uppgingo då ej ens till hälften av invånareantalet. *A. a.* s. 26 f.

I viss mån äro ovannämnda samhällstyper i sitt allmänna ekonomiska utvecklingsstadium symboliska för hela det norrländska industrisamhället i dess nuvarande skick. Detta framvisar både äldre och nyare bildningar: å ena sidan den »gamla» standardindustrin, som redan nått sitt kulmen och befinner sig i en skenbarligen begynnande regress eller på ett stationärt stadium och å andra sidan en del progressiva nya industrigrenar, framför allt gruvidustrin.

Under perioden, vars signifikativa hushållningssystem i varje fall uppbäres av sågverksindustrin, har Norrland upplevat en blomstringstid med starkt tillväxande folkmängd och ökning av förmögenheten. Men *denna industri synes ej vara vuxen uppgiften att bilda ett större Norrland*. Kapitalet har, som vi sett, i hög grad koncentrerat sig. Men någon utveckling av industrien själv till framställning av mellanprodukter av högre ordning och av helfabrikat är av alla tecken att döma utesluten. Detta innebär m. a. o., att sågverkskapitalet ej är förmögenhetsbildande i högre socialekonomisk mening, i det att det ej är i stånd att skapa högre lönefunktionärsklasser och inkomsttagare i vidare avsevärd utsträckning. Det verkar således ej befruktande på den omfattande företagsamhetsdrift, som stimulerar en hel nation. Under sådana förhållanden är en starkare tillväxt av familjernas antal icke att vänta. Den naturliga folkökningen visar ock en avtagande tendens¹, samtidigt med att emigrationen, som vi sett, blivit verkligt betydande, i den mån ett vaknande förvärvsbegär hos befolkningen ej kan tillfredsställas inom landet.²

Det är ett ofta hört påstående, att emigrationen till stor del har sin orsak i bristande kunskaper om hemlandets »resurser» och i en utbredd brist på initiativkraft. Huru därmed än må förhålla sig, är den produktiva kraftens väckande dock i hög grad beroende av kapitaltillgången och således även av en rätt bedriven spekulation. Det är denna, som spårar kapitalbehovet och har till uppgift att i rätt tid och i tillräcklig mängd tillhandahålla detta.

Vi vilja i det följande tillse, huru den fyllt sin nationalekonomiska uppgift på ett hittills ej behandlat eller blott mera ofullständigt vidrört område av Norrlands ekonomiska samhällsliv, nämligen det agrariska.

¹ K. Åmark: a. a. s. 297.

² Vilka trakter av Norrland, som ur propulationistisk synpunkt voro progressiva under decenniet 1891—1900, framgår av A) 1900 IV s. XI f.

Om jordbruket och boskapsskötseln.

1. Den agrariska frågan i Norrland.

Man får en överblick över industriens betydelse för Norrlands jordbruk genom att taga i betraktande odlingsverksamhetens och arbetslönens växlingar. De kontanta förtjänsterna ha småningom vunnit allt större makt över allmogens åskådningssätt, och den konservativa åsikten om familjens samhörighet med släktjorden¹ har samtidigt därmed försvagats. Därefter bliva fastighets- och skogsförsäljningarna ett uttryck för industriens betydelse för jordbruket. Lati-fundiebildningen är i det föregående vidrörd och som bekant utförligt behandlad i Norrlandskommitténs betänkande. En hittills i diskussionen av Norrlands agrarfråga ofta framförd synpunkt är den olika frågeställning landsdelens geografisk-geologiska förutsättningar synas nödvändiggöra.² Som yrkesräkningarna giva vid handen, har om ock *ej hemmansägarnes så dock jordbrukarnes numerär varit stadd i tillväxt* i Norrland, måhända ej minst i s. k. skogssocknar³, där ju tillfällen till extra arbetsförtjänst erbjuder sig — något som använts som argument både för att uppvisa industriens socialpolitiska ofarlighet och till förmån för teorien om den psykologiska faktorns giltighet som ensamt tillräcklig förklaringsgrund till den affärsmässiga upplösningen av föreningsbandet mellan släkt och jord.⁴ För den nationalekonomiska betraktelsen kvarstår dock alltjämt frågan, *huru* industrien i Norrland verkat på jordbrukets utveckling och nuvarande

¹ Jfr *Emigrationsutredningen, Bil. X* s. 108.

² *Var* finnas de naturliga jordbrukssocknarna och *var* skogsbrukssocknar?

³ De norrländska socknarna äro ofta ej naturliga enheter. Jfr *Emigrat.sutr.* X s. 157 Tab. O., enl. vilka hemmansägareklassen under 1890-talet ökats med c:a 3,000 pers. i Norrland men samtidigt minskats i Jämtlands o. Väster-norrlands län. Ägare och arrendatorer tillsammans ha ökats i alla fem länen.

⁴ Jfr *Emigr.sutr.* X s. 89 o. 82 m. fl. st.

ståndpunkt, en fråga, som ej kan affärdas med en allmän sats om det amerikaniserande tänkesättets och penningesynpunktens utbredning genom industrien. Denna synpunkt är obestridligen av största vikt för vår uppfattning av det nuvarande läget men lämnar oss otvivelaktigt utan fäste för ett *mätande* av industriens deprimerande eller stimulerande inverkan på lanthushållningen. Emigration, latifundiebildning, arrendatorsklassens tillväxt äro alla sekundära företeelser, medan *odlingsverksamheten* däremot är den primära och grundläggande utgångspunkten för frågans besvarande. Vilka motiven än varit till åkerarealernas ökande eller förminsande — givet är, att just *odlingsverksamhetens omfång* varit *en akt av industriens betydelse* i de fall, odlingsverksamheten rönt påtagligt inflytande av konjunkturerna på arbetsmarknaden.¹

Den riktiga frågeställningen är emellertid icke i första rummet: *var äga nyodlingar rum eller icke? utan: när?* Först i andra rummet kommer frågan: *var?* Undersöka vi förhållandena i Norrlands mest skogrika men på samma gång i agrikulturellt hänseende av naturen mest gynnade län, nämligen Jämtlands, finna vi, att sedan senare hälften av 1880-talet fram till år 1905 så väl brukningsdelarnas antal som den odlade arealen där ökats i 41 socknar (eller sockengrupper), men att nyodlingsarbetenas ökning allra starkast inföll under tider, då arbetslönerna voro i sjunkande, under tiden 1876—85. Senare tiders ökning sammanfaller med 1890-talets depressionsår. Att nyodlingar »sällan ske på s. k. bolagshemman»², är därför ej ägnat att väcka förvåning, så mycket mindre, som ett liknande förhållande äger rum i »jordbrukssocknar» och det i ännu mycket högre grad, när arbetspriserna äro höga.

¹ Att andra faktorer än industriens inflytande på arbetslönerna kunna influera, är härmed ej bestritt.

² C. Lindhagen i *Ekon. tidskr. III 1901* s. 210.

Tablå över socknar med minskad åkerareal i Jämtlands län åren 1887—1905.¹⁾

Bolagsjord % av arealen	Socknar	Igenlagd åker har	Folkökning åren 1887-1905	Anm.
60,0	Kall	72	— 116	Jordbrukssocken
23,0	Hammerdal	314	?	Jordbr.-s.n. Enda socken med minskn. både i åker o. bruks-sdlrns antal 1905.
3,1	Sunne.....	754	+ 38	Jordbr.-s.n. Minskad råg- o. kornproduktion, ökning av foder o. potatisproduktion; minskn. i antal hästar, kor, får.
25,0	Häggenås ..	169	+ 3	Jordbrukssocken
32,1	Berg	33	?	D:o
66,3	Lillherrdal ..	15	+ 1	Skogssocken
33,7	Ö. Hogdal ..	16	+ 17	D:o
47,1	Hede	98	+ 40	D:o
22,9	Tennäs	157	+ 424	D:o
21,8	Näs	183	+ 35	Jordbr.-s.n. Åkerareal minskn. eft. år 1895.
7,3	Norderön ..	4	+ 12	Jordbrukssocken
37,7	Oviken	24	— 67	D:o
Summa igenlagd åker har.....		1839		

Tablå över minskat antal jordbruk (brukningsdelar) i Jämtland län åren 1887—1905.¹⁾

Bolagsjord % av arealen	Socknar	Minskat antal bruksdelar	Anm.		
23,0	Hammerdal	81	Jordbrukssocken		
17,3—33,7	Föllinge-Laxsjö	5	Jordbr.-s.n. Minskad spannmålsproduktion, potat.- o. rotfr.-prod. ökad. Höskörd minskad, kreatursstocken ökas, mest hästar.		
17,6	Brunflo	21	Jordbr.-s.n. Minskad prod. av korn, hö, kreatur (även kor), ökad potatis- och rotfruktproduktion. Folkökn. 1887—1905 = 1222.		
45,8	Rätan.....	91	Skogssocken. Folkökning 89 åren 1887-1905		
48,2	Elvros	7	D:o	D:o	24 » »
56,0	Hogdal	± 0	D:o	D:o	139 » »

¹⁾ Jfr N) resp. år. Folkmängdsuppgifterna äro hämtade ur A) 1887 s. 20 samt »Uppgift å folkmängden inom varje kommun etc. den 31 dec. 1905 till ledning vid val etc.» av K. Stat. Centralbyrån 1906 s. 15.— I de fall de första specialundersökningarna ägt rum något annat år än år 1887, har detta tagits i betraktande.

Förödelsen, vanligen i förening med stationär eller regressiv folk-mängd, har såsom ovanstående tablåer utvisa, övergått både jordbruks- och skogssocknar — endast Tennäs och Brunflo visa sig framåtgående i folkmängdshänseende. Elva av dessa äro jordbruks-, sex s. k. skogssocknar. Är den ökade odlingsverksamheten en följd därav, att industrien ej övar ett återhållande inflytande genom efterfrågan på arbetskraft, synes man vara berättigad att sätta den minskade odlingsverksamheten i direkt samband med industriellt uppsving. Visserligen »borde» ej verkan bliva denna enligt det listska resonemanget. Inträffar emellertid i detta fall raka motsatsen till Lists teori, synes det närmast bero därpå, att Norrland ej äger samma naturliga förutsättningar som Tyskland.

Norrlands agrarfråga innefattar naturligtvis ej blott det rent historiska spörsmålet rörande jordbrukets hittills varande utveckling under förhanden varande omständigheter, utan den är framför allt en fråga om jordbruksnäringens utvecklingsmöjligheter för framtiden. Men det är närmast den första delen av frågan, som skall sysselsätta oss.

Vi övergå alltså till en undersökning rörande det historiska förloppet av odlingsverksamheten i Norrland.¹

2. Arbetspriserna och odlingsverksamheten.

För att bilda oss en föreställning om norra Sveriges särställning i fråga om odlingarnes tillväxt efter 1870 vilja vi emellertid först göra en jämförelse i detta hänseende mellan Sverige norr och söder om Dalälven.² Vi finna därav (se följande tablå), att progressionen i den norra delen fortskridit i raskare tempo efter 1880-talets mitt än fallet var i södra Sverige.

¹ Ehuru den officiella jordbruksstatistikens siffror, såsom förut påpekats, lida av mycket stora brister, har förf. dock vågat taga dem — sådana de äro — till utgångspunkt för följande styckes jordbrukshistoriska *periodindelning*. De allmänna indicier, dessa siffror i detta avseende lämna, kunna nämligen ej gärna vara vilseledande, då de i så hög grad bekräftas av vittnesbörd, vilkas riktighet synas oemotsägliga, och av f. ö. allmänt kända förhållanden, såsom t. ex. 1880-talet, som gränsdecennium i vår senare jordbrukshistoria. I huru hög grad detta årtionde emellertid just för Norrland betecknar en gränsperiod, får sin egendomliga belysning genom ifrågavarande siffror.

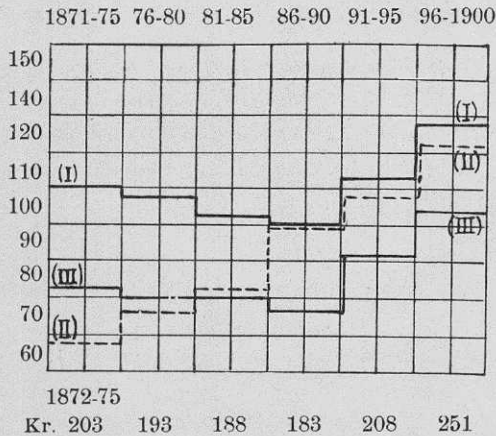
² I detta fall hänföres naturligen Dalarne till norra Sverige.

Indexnummer utvisande den odlade arealens tillväxt åren 1871—1900.

År	Sverige norr om Dalälven	Söder om Dalälven
1871—75	76	84
—76—80	80	89
—81—85	86	95
—86—90	100	100
—91—95	108	105
—96—1900	113	108

Sammanställa vi nu årslönerna för personer i husbondes kost (>dränglöner») i Norrland och i riket å ena sidan och odlingens framsteg i Norrland (se fig. 8), jämförda med ovanstående indexnummer för landet söder om Dalälven, finna vi, att lönerna gingo ner ganska obetydligt för hela riket åren 1871—90, medan de däremot visa en något större minskning i Norrland (från 203 kr. till 183). Lägst stå lönerna under 5-årsperioden 1886—90, då odlingstillväxten är starkast.

Fig. 8.

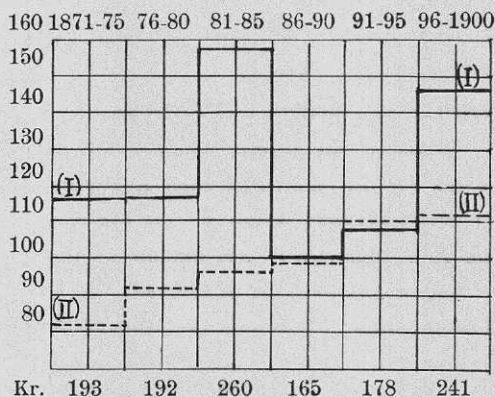
I Norrlands dränglöner. II Odlingens framsteg. III Rikets löner i proportion [till Norrlands.

Vi se vidare, att, medan odlingarna i södra Sverige fortskridit i ett nästan likformigt förlopp från 5-årsperiod till 5-årsperiod, ha de i Norrland mellan åren 1871—85 tilltagit i tämligen små satser för att äntligen med 5-årsperioden 1886—90 tillväxa ungefär lika mycket som un-

der hela den föregående 15-års perioden. Norrlands egenskap av ungt, delvis obrukat kolonialland framträder redan av denna översikt. Bortse vi åter från dess sydligaste län med dess gamla om södra Sveriges påminnande kultur, träder denna egenskap än tydligare i dagen.

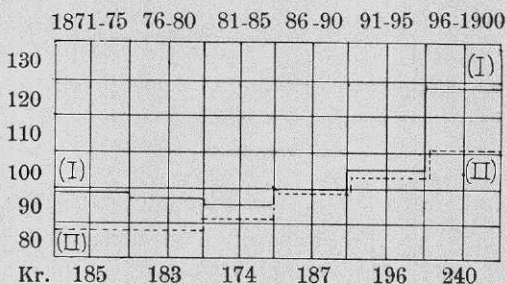
Fig. 9.

I Dränglöner. II Odlingsens tillväxt i Gevleborgs län.

I Gevleborgs län är språnget från 1881—85 års löner (medium 260 kr.) till närmaste 5-årsperiods (165 kr.) utan motstycke i Norrland för övrigt, men likaväl tilltager odlingen varken då eller senare i någon högre grad. Länet är delvis ett gammalt järnindustri-distrikt och dels — något som här betyder ännu mera — ett gammalt kulturland med i det stora hela mer tillgodogjorda odlingsmöjligheter än i övriga län.

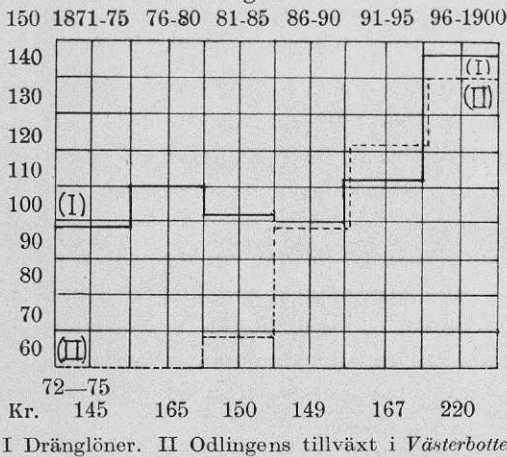
Fig. 10.

I Dränglöner. II Odlingsens tillväxt i Västernorrland.

Gå vi till närmaste kustlän i norr, *Västernorrlands*, sågverksindustriens centralhärd, möta vi där ett stagnerande jordbruk — att döma efter odlingarna — under 1870-talet men däremot under 1880-talet liksom allt sedan en tilltagande odlingsverksamhet. Vad som särskilt ådrager sig uppmärksamheten här, är den starka odlingstillväxten under den industriella uppsvingperioden efter 1896 trots de då höga lönerna. Detta synes visa, att de båda näringsgrenarna, industri och jordbruk, inom länet ej behöva vara fiender till varandra utan tvärtom böra förutsätta och stödja varandra.¹

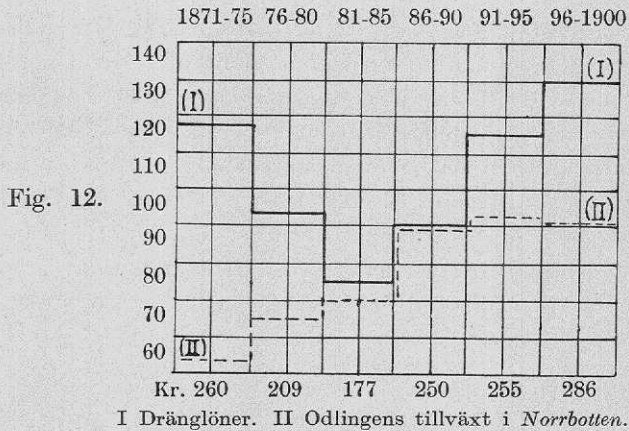
Fig. 11.

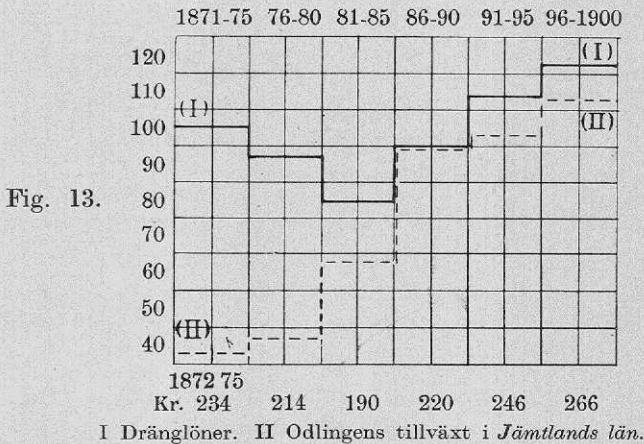
Västerbotten företer, såsom fig. 11 utvisar, ganska stor likhet med *Västernorrland*; likväl är progressionen där stadd i betydligt raskare utveckling än i det sydligare länet. Den agrariska verksamhetens betydelse för befolkningen är här större än i *Västernorrland*. Relativt till folkmängden har den odlade arealen i själva verket minskats i *Västernorrland* under seklets sista 3 decennier från 0.40 till 0.31 har — men ökats i *Västerbotten* från 0.33 till 0.52 har.²

¹ »Manufakturer och fabriker äro ett huvudmedel att frigöra jordbruket från dess fjättrar och höja det till rangen av industri, konst och vetenskap, att höja jordräntan, öka jordens avkastning och arbetslönerna samt giva jorden högre värde.» *Fr. List: Det nationella nationalekonomiska systemet*. Översätttn. 1889 s. 153.

² Jfr. bil. 11.

I *Norrbotten* åter möter oss det egendomliga förhållandet, att, medan utvecklingen före 1896 var analog med de övriga kustlänens, seklets sista 5-årsperiod däremot lämnar ett exempel på absolut nedgående kultivering. Minskningen är visserligen icke betydlig. Relativt till folkmängden står odlingsnivån precis på samma höjd nu som i 1870-talets början, nämligen vid 0,28 har per inb. Att observera är dock, att *Norrbottens* medelfolkmängdstillväxt för denna tid (1871/75—1896/00) är den högsta i *Norrland* (58,7 %). Förklaringen till berörda förhållanden inom *Norrbotten* är utan tvivel att söka i gruvindustriens utveckling och därmed sammanhängande företeelser inom länets näringsliv.

Återstår det inre kantlänet, *Jämtlands län*. Även där står jordbruket med hänsyn till odlingen så gott som stilla under 1870-talet med dess relativt höga löner. Under perioden 1886—90 är ökningen nästan fenomenal, och tar man hänsyn till hela årtiondet, så inses, att detta är jordbrukets speciella uppsvingdecennium under hela vår undersökningsperiod. Under århundradets sista 30 år är den odlade arealens ökningsprocent 162.0, och tydligt är, att länet framför allt har detta årtiondes odlingsarbete att tacka därför.

Det konjunkturala drag, vi sålunda kunnat spåra i de norrländska länens odlingsverksamhet, vinner bekräftelse genom en därtill svarande ökning särskilt på 1880-talet av tjänsteklansens numerär.

Den till den jordbruksidkande befolkningen hörande tjänsteklansens numerär i Norrland åren 1870—80—90, 1900.¹

	I Gevleborgs län	I de fyra övriga länen
1870	6,650	20,923
—80	6,908	20,913
—90	14,963	40,384
1900	16,308	52,237

Även under 1890-talet röner odlingsverksamheten, såsom synes, tydligt intryck av lönekonjunkturerna, och ökningen av tjänsteklansens numerär står i direkt förhållande till graden av odlingsverksamhetens expansion. Överhuvud vill det emellertid synas oförnekligt, att det norrländska jordbrukets utveckling väsentligen sammanfaller med arbetsprisernas variationer, och att *jordbrukets extensivt livligaste verksamhetstid i Norrland väsentligen infaller under 1880-talet*, industriens stilla tid.

Det resultat, vartill vi kommit genom att sammanställa odlingsverksamheten i de olika länen med lönekonjunkturerna, synes berättiga till antagandet, att *jordbruksnäringen i Norrland sedan 1870-talet väsentligen blivit en konjunkturfråga*. Man odlar och brukar jorden, när och så som det »lönar sig» — något motsvarande den regel, som bestämmer vår utvandringsfråga.¹ Det visar sig nämligen, att det

¹ *Emigrationsutr. IX s. 135 o. 141.*

finnes trakter, där jordbruket gjort verkliga framsteg, trots att motsatsen kunnat äga rum samtidigt och under för övrigt lika omständigheter på andra orter. Ingenting är i högre grad ägnat att bestyrka iakttagelsen, att Norrland inom sina gränser har rum för både industri och ett tidsenligt jordbruk.² Vi skola i det följande söka lära känna de mera karaktäristiska dragen hos den agrariska produktionen i Norrland och fästa oss därvid förnämligast vid därvid tillämpade system samt vid arten och omfånget av densamma.

3. Den agrariska produktionens system, art och omfång efter år 1870.

Som förut anmärkts³, hava treskiftesbruk och växelbruk redan före 1870-talet förekommit på mindre områden i särskilt Hälsingland, Västernorrland, Jämtland och Västerbotten. *Trädan* möter man därför rätt ofta, liksom även *stråfoderproduktion* i gamla kulturbygder även i periodens tidigare skede. *Efter 1890-talets ingång* påträffar man en i många trakter *ökad stråfoderodling* liksom här och där en *påfallande ökning i rotfruktsproduktionen*. En utveckling i riktning mot intensiv drift på därför lämpliga trakter saknas därför ingalunda. 2-skiftesbruket synes i varje fall numera endast tillhöra undantagen. De naturliga vallarnas avkastning har ej längre kunnat räcka till för nutidens utfodring, som med nödvändighet kräver stråfoderodling. Härmed är första steget taget till växelbruk. Övergång till detta är en fortsatt inskränkning av sädesproduktion och träda. Den odlade arealen upptages till 30 à 40 % av vårsäd och stråfoder, till 12 à 15 % av brödsäd, potatisodlingen upptager vanligen 3 à 4 men stundom upp till 10 %, rotfrukter sällan mer än 1 % av åkern, odling av spånadsväxter förekommer numera endast undantagsvis.⁵

¹ *Emigrat.-utredn.* XVIII s. 79.

² Vilket uttryckligen medgives av en sådan Norrlandskännare som prof. A. G. Högbom. Jfr *Ekon. tidskr.* VI 04 s. 399. Detta dock ej alltför beredvilligt gjorda medgivande mer än uppväges av den pessimism, som i allmänhet präglar hans utlåtanden rörande jordbrukets framtid i Norrland. Jfr *A. a.* s. 143, 148. S. 151 ibm. ger emellertid ett mer optimistiskt uttalande ang. socknarna i Lits och Hamnerdals t.g.

³ S. 23.

⁴ Jfr *N*) olika år.

⁵ Jfr *Die Weltwirtschaft 1908* s. 85.

Före periodens mitt upphör sädesproduktionen att kunna tillgodose jordbruksbefolkningens eget behov i Gevleborgs och Jämtlands län (omkr. år 1885), före 1870-talets slut i Västernorrland och Västerbotten (omkr. åren 1877—78); i Norrbotten har otillräcklig produktion i allmänhet varit regel undantagandes mellan åren 1876—84, vilken tid betecknar en uppsvingsperiod i Norrbottens jordbruk.¹

Det är således med *1890-talet en omläggning av Norrlands jordbruk begynner äga rum* i likhet med vad 10 à 20 år förut skett i sydligare delar av riket. En starkare betoning av (rationell) ladugårds-skötsel — i motsats till äldre tiders fäbods-system är kraftfoderanvändning och mejerihantering.² Denna omläggning, som innebär övergång från den naturala hushållningens empiriska jordbruk till på rationell-ekonomisk grundval vilande boskapsskötsel som huvudföremål vinner först fäste i socknar inom de gamla jordbruksdistrikten och i orter, som medgiva gynnsam avsättning av produkterna.³ Jordbrukssocknar, såsom Sunne och Näs, där åkerarealen minskats ha sålunda här vunnit avsättning i annat avseende och stimulerats till ett framgångsrikare bedrivet brukningssätt än förut. *Industrien* lämnar i dessa och dylika fall exempel på sin *både deprimerande och stimulerande* betydelse för jordbruket.

Den fråga, som härvidlag intresserar, är naturligen den huruvida jordbruket under den nuvarande epoken i avsevärd mån vunnit eller förlorat på industrien och de krafter, som denna mer eller mindre bidragit att väcka till liv. Frågan innefattar spörsmålet, om arbetsproduktiviteten inom Norrlands jordbruk för närvarande är mindre än förut. Att det gives fall av absolut nedgång i produktiviteten är oförneklig, och industriens andel däri är ock ställd utom allt

¹ Hushålln.-sällsk.:s ber. de olika åren. Det sagda gäller naturligen ej för missväxtår eller nästan missväxtår, såsom 1877 (i J., Vb. o. Nb.); 1885 (i J., då f. ö. även Nb., Vb. o. Vn. hade knappa skördar). Under periodens senare del utmärkas åren 1887—88 o. 91, 1899 och 1902 för knappa skördar i större och mindre delar av Norrland. *Se årsväxtber.*

² Det är att märka, att försök till mejerihanteringens införande i J. gjorts redan på 1860-t., då ett tiotal bymejerier upprättades därstädes; de upphörde emellertid på 70-talet. *Jfr M. Höjer: Konungariket Sverige III s. 194 ff.*

³ *Jfr t. ex. mejerissocknarna i Jämtland. Se Key-Åberg: Inlandsbanan II s. 230 ff.*

tvivel.¹ Det kan lika litet bestridas, att det gives fall av en alldeles motsatt natur.²

Att jordbrukets ekonomiska prestationsförmåga ej vuxit i samma grad som industriens, är ej ägnat att väcka överraskning, och man förbiser vanligen, att meliorationer, såsom dikning och dränering, ännu delvis blott representera framtida värden, då det ju måste taga flera år i anspråk, innan en nyförvärvad eller förbättrad mark kommit i full kultur — även om odlingsarbetet från början bedrivs fullt rationellt. Oundvikliga misstag ifråga om jordmånens rätta art och användning bliva i regel sent korrigerade, men först när detta en gång skett, kommer jordbrukskapitalet helt till sin rätt. Vi få således här under för övrigt lika omständigheter med full rätt vänta mer av framtidens än av den redan förflutna tidens ådagalagda arbetsproduktivitet i agrariskt hänseende.

4. Den agrariska produktionens utvecklingstendenser i de norrländska länen efter år 1870.

A) Jordbruket.

Den agrariska produktionen gör ej längre till sin förnämsta uppgift att tillgodose så vitt möjligt alla näringsbehov utan inriktar sig alltmera på den ekonomiska principens fulla tillämpning. Man producerar således ej längre säd, om sådan säkrare och billigare står att erhålla genom import, och man låter för övrigt bestämma sig av av-sättningsmöjligheterna vid valet av produktionsgren. Utvecklingens förlopp framträder tämligen tydligt vid en beräkning av den agrariska produktionens ökning per inbyggare.³

Det är betecknande för det norrländska jordbrukets utveckling, att de ökade odlingsmarkerna företrädesvis användas till stråfoderodling.

¹ Ett typiskt ex. är Viksjö, där tillbakagången knappast lär kunna tillskrivas någon ruinerande konkurrens utifrån. Jfr f. ö. t. ex. A. G. Högbom i *Ek. t. VI 04 s. 148.*

² I de flesta sr skall man kunna påträffa enstaka »mönsterbruk», vilka äro ägnade att giva stöd åt detta påstående, ehuru givetvis jordbruksstatistiken ännu ej bär tydliga spår därav.

³ Jfr bil. 11. Isynnerhet äro siffrorna för år 1871—75 osäkra; men utvecklingstendensen är otvetydigt riktigt träffad i de anförda talen.

Vissa provinsiella olikheter, beroende dels på naturbetingelser och dels på samfärdsmedlens utveckling, ändra ingenting i det generella läget. I Jämtlands län avtager spanmålsodlingen absolut efter tvårbarnans tillkomst, medan foderväxtodlingen samtidigt oerhört stegras¹, i Västernorrlands och Gevleborgs län ökas spannmåls- och rotfruktsodlingen ej obetydligt men dock ej i samma proportion som fodertillväxten, och en liknande utveckling synes äga rum i Västerbottens län, endast i Norrbottens län synes utvecklingen ej visa samma tendens utan snarare en nedgång över hela linjen. Medan folkökningen i Norrland är relativt starkare än i riket, står dess agrariska produktion per inv. där, som man kunde vänta, betydligt efter rikets medelproduktion. Alltsedan år 1861 har vårt land krävt införselöverskott av vete och råg.² Bristen måste naturligen ersättas genom införsel.

Ej mindre än 72 % av rikets rågmjölsimport gick år 1904 över de norrländska hamnarna eller 160 % av rikets införselöverskott av rågmjöl. Det är för övrigt av intresse att iakttaga, huru vetekonsumtionen ökas, medan åter rågkonsumtionen i samma mån minskas.

Import över de norrländska hamnarna i mill. kg.:

År	Vete	Råg	Vetemjöl	Rågmjöl
1885	0.9	28.1	7.3	16.0
1904	6.6	11.6	1.2	4.8

eller reducerat till omalet:

	Vete	Råg
1885	13.1	53.9
1904	8.6	19.3

En minskning av den utländska importen är oförtydbar, även om man tager hänsyn till 1885 års ogynnsamma skörd, något som åter ger stöd åt antagandet, att *tillförseln från det övriga landet ökats*. I ögonen fallande är nämligen den *kolossala minskningen* undan för undan av rikets utförsel.³ Ej mindre påtaglig är den ökade införseln av omalen och den minskade införseln av malen spannmål till Norr-

¹ Förhållandena äro ej synnerligen ändrade under periodens senare år.

² S:s Land och folk s. 474.

³ Jfr bil. 9. Se f. ö. *Kommerskollegii ber. om handeln* för åren 1885—1904.

land liksom för övrigt till hela riket. Importkvantiteterna variera naturligen allt efter olika skördeår.

För övrigt kan man iakttaga en stark införsel, oberoende av skördens beskaffenhet, omedelbart före tullens införande liksom ock senare, då tullsatserna höjas, såsom siffrorna för åren 1887 och 1894 utvisa.

Spannmålstullar förlora naturligen sin stimulerande inverkan på jordbruket i samma mån de drabba sädesslag, som till allra största delen måste införas; vad Norrland beträffar, är detta till största delen fallet med såväl råg som vete. I kustsocknar, sådana som Säbrå, Tynderö och Hässjö finner man dock i själva verket en rätt betydande ökning av råg- och framförallt av kornutsädet år 1905 i jämförelse med 1887 års utsädesmängder; i Tynderö och Hässjö ej blott absolut utan ock relativt till folkmängden.¹ Det är emellertid på ett annat område av lantbruket en stor och genomgripande förändring småningom börjar inträda, nämligen i boskapsskötseln och ladugårdshanteringen.

B) Boskapsskötseln.

Vi ha förut konstaterat odlingarnas starka tillväxt under 1880-talet, särskilt under dess senare hälft — ävensom foderväxtkulturens storartade utveckling delvis under men isynnerhet efter detta gränsdecennium — fakta, vilka predisponera för antagandet, att kreatursstocken också skulle hava ökats. Emellertid lider det intet tvivel därom, att en kvantitativ tillbakagång småningom ägt rum relativt till folkmängden under denna period.

Antal i Norrland underhållna nötkreatursenheter mot 1,000 av folkmängden.²

Åren 1882—86	1886—90	1896—1900
693	684	576

Den rikliga fodertillgången användes mångenstädes särskilt under goda trävarukonjunktioner till att i första rummet underhålla hästar-

¹ *N)* resp. år.

² *Jfr N)* resp. år passim samt för 1896—1900 *Nk. VI tab. 1 s. 310 f.*

na¹, i följd varav importen även av animaliska livsmedel alltjämt stegrades.²

Men ej blott relativt till hela folkmängden är minskningen ett givet faktum utan ock relativt till antalet hemmansägare. I stort sett betyder detta, att varje hemman föder ett mindre antal kreatur än förr trots den ökade odlingen.³ Mot varje hemmansägare svara:

År	Hästar	Hornboskap
1880	2.2	8.7
—90	1.9	7.7

Och likväl utgjorde den odlade jorden år för år en större areal. Den omfattar nämligen per brukningsdel i medeltal⁴:

År	1885	—86	—87	—88	—89	—90
Har	4.39	4.99	5.04	5.13	5.16	5.28

Orsakerna till detta förhållande kunna hava varit mångahanda. Dels har mindre lämplig jord upptagits till bruk, dels har styckningen ägt rum i större skala än nyodlingen, och dels hava lantbruket och boskapsskötseln i det stora hela försummats.

Å ena sidan synes det otvivelaktigt, att *boskapsskötseln* liksom lantbruket överhuvud under 1870—80-talen genomlevde en *förfallsperiod*, som utgjorde en direkt fortsättning av den tillbakagång, varom vi förut talat.⁵ De till synes storartade nyodlingarna avkasta ej ens tillräckligt för att tillförsäkra den reducerade kreatursstocken tillräcklig näring. I stället *importeras* betydande hökvaniteter.⁶ I de

¹ Se *Skogskom.* 1871 s. 391; *Tullkom.* 1882 s. 16; *Nk. I* s. 31.

² Det införes t. ex. finsk hornboskap, svin, ost, finskt smör, fläsk (se *Tullkom.* 1882 s. 17 och 18). Redan år 1871 importerades över norrländska hamnar 2,401 svin mot 2,489 till hela riket (Se *Com. Coll. ber. om handeln år 1871*). Och efter år 1884 är amerikanskt fläsk en upprepade importartikel i Vn:s Hushållningssällskaps »upplysningar till jordbruksstatistiken».

³ Med hänsyn till den starka ökningen av hemmansägare under 1880-talet och brukningsdelarnes minskning i en mängd *jordbrukssocknar* var detta, vad man kunde vänta. Denna ökning utgjorde nämligen 21 % mot ej fullt 8 % under följande årtionde. Jfr *A) 1880 III* s. 31; *A) 1890 III* s. 93; *A) 1900 III* s. 104

⁴ Jfr *N)* resp. år s. 5, 5, 15, 5, 6, 5 resp.

⁵ Se s. 26.

⁶ Oavsett tillförseln från det övriga Sverige importeras över norrländska hamnar år 1871: 4,669 ctr; 1872: 4,927 ctr; 1873: 8,106 ctr; 1874: 8,225 ctr; 1880:

tre nordligaste länen, Jämtland, Västerbotten och Norrbottens, användes föga kraftfoder och artificiella gödningsämnen under 1860-, 1870- och början av 1880-talet.¹ De tio i slutet på 1860-talet i Jämtlands län grundade bymejerierna upphörde det ena efter det andra ganska snart under 1870-talet.² Kriteriet på en rationellare drift — behov av kapital — var således länge ej för handen, åtminstone i övre Norrland. Å andra sidan spårar man här och där tecken till en ny teknik och därav följande kapitalbehov. Till de södra kustlänen importerar »benmjöl», låt vara till en början i skogsspekulationens intresse för att på en nödortfött uppluckrad nyodling vinna en hastig rågskörd och sålunda freda nybygget.³ Vägen var därmed banad för en ny teknik, grundad på rationell vetenskap. Insikten, att man på artificiell väg kan ersätta åkerjorden, vad den förlorat i växtkraft, kom sålunda att utgöra ett av de nya kulturfrön, som trävaruindustrien förde med sig. Det torde därför vara oförnekligt, att jordbrukets rationalisering begynner samtidigt därmed, att det befinner sig i det djupaste lägervall. Man kan konstatera, att ansatser till en *rationell omläggning av jordbruket äger rum* i socknar med *avtagande kreatursstock*, liksom att på de minsta brukningsdelarna en tendens att öka koantalet synes göra sig gällande.⁴ *Baljväxtodlingen tilltager* i en mängd socknar särskilt i jordbruksregionen redan under denna periods förra hälft om ock i en ej särdeles stor skala; däremot synes man med mindre iver och framgång hava fullföljt liknande försök i en del skogssocknar, i vilka ofta de mindre brukningsdelarna äro belägna.⁵ Under förhandenvarande förhållanden blev behovet av driftkapital naturligen mera kännbart för lantushållningen ej minst i de län, där skogs- och sågverksindustrien mest gripit omkring sig.⁶ I den mån sådant

4,257 ctr o. s. v. Hela rikets höimport sistn. år utgjorde endast 4,634 ctr. *Commerce-Coll. ber. om handeln* resp. år.

¹ *Tullkom. 1882* s. 12.

² *Magnus Höjer: Kon.-riket Sverige III* s. 194 ff.

³ *Skogskom. 1899* s. 24. — Benmjölsimporten var för övrigt ej alltför stor. Under hela 5-årsperioden 1871--75 utgjorde den över Härnösand och Gevle samt Umeå (6 ctr!) sammanlagt 6,424 ctr enl. *Com.-Coll. ber. om handeln* resp. år. Tillförseln från det övriga Sverige kan ej kontrolleras.

⁴ Jfr följ. framställning om föreningsrörelsen.

⁵ Se bil. 12.

⁶ Behovet av driftkapital för jordbruket har under 60- och 70-talet ökats i Gevleborgs län med 25 % och i Västernorrlands län med 5 %. *Tullkom. 1882* s. 13.

stod att erhålla, kunde frigörelsen från den fasta proportionen mellan åkerareal och boskapsstock innebära ett rationellt framsteg liksom varje annan produktionsomväg. Vi ha ju redan skymtat tecken, som tyda på en viss åtskillnad i detta hänseende mellan en del lokalt olika situerade socknar.

C) Den agrariska föreningsrörelsen i Norrland.

Det oemotsägligaste argumentet för livaktigheten och livskraften inom Norrlands jordbruk är dess föreningsrörelse. Det är f. ö. den, som numera indirekt tillgodoser behovet av rörelsekapital inom denna näringsgren. Och slutligen visar den, med vilka nya metoder det moderna lantbruket arbetar även i Norrland, och huru helt och hållet det modernt bedrivna jordbruket där nu står utom tävlan med det äldre skedets. Det är detta förhållande, som ock ställer alla ensidiga jämförelser med t. ex. boskapsstockens numerär under äldre skeden på huvudet, emedan det enbart individuellt bedrivna jordbruket saknar kännedom om det ekonomiska sambandet mellan arbetets fördelning och krafternas förening. I den uppblomstrande föreningsrörelsen inom Norrlands jordbruk möta vi i själva verket samma företeelse som i industrisamhällets konkurrensförmildrande organisationsförsök — en samlingsrörelse således, vilken just är det betecknande drag, som utmärker hela vårt ekonomiska samhällsliv under de sista årtiondena.

Föreningsrörelsens utbredning i de norrländska länen ger oss ock ett medel i händerna att komma till ett definitivt svar på frågan, var jordbruket där för närvarande visar ansatser till verkliga framsteg, liksom det ock bekräftar, vad vi förut funnit, nämligen att jordbrukets förnyelse i Norrland företrädesvis tillhör en betydligt senare tid än dess industriella uppsving.

Antal till lantushållningen hörande föreningar i Norrland, tillkomna mellan åren 1865—1910.¹

År	1865—80	1881—90	1891—00	1901—10	Summa
Antal	4	20	23	484	531(3)

¹ För tvänne föreningar saknas uppgifter om stiftelseår, vadan dessa ej äro här inräknade. Jfr bil. 13 a). Likaledes är här ej medräknad 1 torvströförening, vars uppgivna verksamhetsområde är inom Gevleborgs och Köpparbergs län. *Kalender över Sv. lantbruket 1910*, s. 158. I proc. av rikets antal utgöra Norrlands agrariska föreningar något mer än 18 %; dess mejerier uppnå mer än 14 %.

Dessa föreningar äro utbredda över en stor del av Norrlands yta. Talrikast förekomma de i Västernorrland, där deras intressesfär omfattar ett större antal socknar än i något annat län; i andra rummet kommer Jämtland både med avseende på antal föreningar och antal socknar.

*Den agrariska föreningsrörelsens utbredning i Norrland
år 1910.¹*

	Skogss:r Antal	Jordbruks-s:r Antal	Bolags:r Antal	S:ma s:r	S:ma fören:r	Fören:r pr socken Antal	Länets socken- antal
G. ..	2	37	14	39	72	1 à 2	48
Vn. ..	14	47	22	61	135	2	63
J. ..	16	31	15	47	124	2 à 3	59
Vb. ..	11	12	4	23	22	4	24
Nb. ..	6	10	4	16	110	6 à 7	19

Att efter antalet intresserade socknar sluta sig till föreningsrörelsens betydelse i länen är emellertid i hög grad vilseledande, då alla uppgifter saknas om, huru många medlemmar varje socken har att uppvisa, och då lokala förhållanden, folkmängdstäthet och sockenarealer då ej komma till sin rätt. Av intresse är dock att se, vilken stor procent av länens hela sockenantal kommit att beröras av föreningsverksamheten. I Gevleborgs län är procenttalet 81, i Västernorrlands 97, i Jämtlands 80, i Västerbottens 96 och i Norrbottens 84.

Man kan bilda sig en föreställning om arten av den verksamhet, som sålunda bedrivs, av antalet föreningar på varje kategori.² Främst till antalet stå de allmänna inköpsföreningarne, vilka bl. a. ha till ändamål att inköpa gödningsämnen.³ De äro mest utbredda i Västernorrlands, Jämtlands och Västerbottens län, där deras verksamhet berör tillsammans minst 150 socknar. Jordbrukets ståndpunkt i de olika länen liksom olika naturliga förutsättningar kräva åtgärder

¹ Bil. 13 b).

² Bil. 13 c).

³ Vid gräsodling å myrar i Jämtland krävas för att ernå fullgoda resultat per har 250 kg. 37 % kaligödning och 200 kg. 20 % superfosfat. De höga fraktkostnaderna hämma därför nyodlingen där. *E. O. Arenander: Jordbruksmöjligheterna i Norrland.* 1906. Se *Key-Åberg: Inlandsbanan* II s. 203 o. not. 2. Inköp av fodermedel förekommer även, ehuru huvudsakligast i Gevleborgs län. *Kalender över Sv. lantbruket* s. 80.

av olika slag. Den effektivaste verksamheten utöva kontrollföreningarna. Kontrollverksamheten är den till sin spets drivna ekonomiseringen av boskapskötseln, och det måste anses betecknande, att ett län som Jämtlands med ännu rätt utvecklade kommunikationer¹ avgjort intager främsta rummet i detta hänseende bland alla de norrländska länen.

Synnerligen effektiv är ock rasförädlingsverksamheten, och i detta avseende synas Västernorrlands och Norrbottens län f. n. bedriva det mest intensiva arbetet. I arbetet deltaga ganska livligt s. k. bolagssocknar, i det att nämligen 64 % av Västernorrlands läns samtliga bolagssocknar² äro mer eller mindre intresserade i denna verksamhetsgren. I ännu högre grad synes detta gälla Norrbotten, där alla bolagssocknarna, Edefors, Gellivare, Råneå och Jockmock, deltaga i arbetet.³ Till frågan om jordbrukets närvarande ställning och framtidsmöjligheter i olika trakter hör förvisso ock en utredning av föreningsverksamhetens olika styrka i de historiskt hävdvunna grupperna: jordbrukssocknar, skogssocknar och bolagssocknar.² En summarisk uppdelning är i detta fall lika litet som i andra detsamma som en saklig utredning av frågan. En sådan skulle emellertid här innebära ett alltför vidlyftigt arbete för att kunna rymmas inom ramen av denna framställning. Det synes emellertid, att i omkring 78 % av samtliga bolagssocknar i Norrland finnas medlemmar i de ekonomisk-agrariska föreningarna, medan däremot ungefär 85 % icke-bolagssocknar deltaga i föreningslivet.

a) Föreningsverksamheten i *skogssocknar*.

	Rena	Bolags	Summa
Antal	19	30	49

b) Föreningsverksamheten i *jordbrukssocknar*.

	Rena	Bolags	Summa
Antal	108	29	137

¹ Något som haft till följd en från det övriga Sverige avvikande organisation av kontrollverksamheten.

² Enl. Norrlandskommitténs av år 1906 uppgjorda klassifikation, dvs. socknar, som d. å. med minst 40 % av sin areal blivit bolagsegendom.

³ Antal medl. år 1908 i dessa s.r. = 106 eller nära 12 % av länets hela medlemsantal år 1908. Jfr. bil. 38 och *kal. över Sv. lantbruket* 1910 s. 205 f. Ang. *mejeriföreningsrörelsen*, se bil. 13 a). Denna rörelse är den äldsta och förbereder jordmånen för än längre produktionsomvägar.

Proportionen mellan bolagssocknarnas föreningsverksamhet i skogs- och jordbrukssocknar bestämmes givetvis därav, att bolagens domaniale förvärv huvudsakligen faller inom skogsregionen.

Av det sagda framgår emellertid, såväl att *även inom skogsregionen alltjämt ett visst jordbruksintresse fortlever*, liksom ock att detta intresse *ej står synnerligen mycket efter för jordbrukssocknarnas* — att döma efter den nu avhandlade föreningsrörelsen. Förtjänsten härom tillkommer tvivelsutan i främsta rummet den kärna av bönder, som där bibehållit sin kärlek till fädernetorvan, men också i ej ringa mån den målmedvetna och energiska upplysningsverksamhet, som numera bedrivs bland Norrlands jordbruksbefolkning. Men otvivelaktigt är den begynnande pånyttfödelsen av Norrlands jordbruk resultatet av väsentligen *det sist förflutna årtiondets ansträngningar*. Detta betecknar därför i själva verket *en ny fas av jordbrukets utveckling* i denna landsdel, nämligen en i sammanslutningens tecken fullkomligare tillämpning av den ekonomiska principen, eller m. a. o. att jordbrukets arbetsproduktivitet i Norrland på de sista 10 åren redan högst väsentligt ökats, och att *Norrlands jordbruk ännu icke nått gränsen för sin expansionsmöjlighet*.

Kap. 10.

Slutord.

Ser man på arten av den ekonomiska utveckling, Norrland under senaste halvsekleet genomgått, finner man redan vid ett första ögonkast, att denna följt de allmänna tendenser, som i stort sett kännetecknat det ekonomiska samhällslivets förlopp över allt, där den naturla hushållningen fått giva vika för penninge- och vinsthushållning. Men det egendomliga för Norrland är, att detta förlopp knutits till en enda industri, nämligen trävaruindustrien.

Vill man söka fastställa skedena i dess ekonomiska historia under nämnda tid, finner man dem tydligast avteckna sig mot det närvarande som faserna i en industrialiseringsprocess i riktning mot det kapitalistiskt stiliserade konkurrenssamhället, utan att dock Norrland ännu förlorat sin gamla prägel av ett hushållningsområde med en huvudsakligen i lantbruk och industriell smådrift förvärvsverksam befolkning. Ehuru industrialiseringen fortskridit synnerligen långt inom vissa distrikt, är dock befolkningens kärna alltjämt en jordbruksbefolkning.

Efter den förändring i det norrländska jordbrukets organisation och metoder, som ovan i allmänna drag antytts, förlorade Norrland i allmänhet taget i själva verket sin särställning som en i agrariskt hänseende efterbliven landsdel. Enda skillnaden mellan Norrland och det övriga Sverige är hädanefter huvudsakligen dess större importbehov¹.

I ej ringa grad har ock den rivalitet om arbetskrafterna, som förut ägt rum mellan jordbruk och trävarurörelse, börjat avtaga,

---

¹ Se not nästa sida!

nämigen i samma mån industrien överhuvud upphört att vidare skapa större framåtgående industricentra.¹

Läget innebär emellertid trots standardindustriens synbarligen redan överskridna kulminationsstadium en behållen seger för trävarurörelsen, bestyrkt genom dess domaniale förvärv, men hela Norrlands definitiva övergång från huvudsakligen agrarisk produktion till i huvudsak forstlig och industriell är därmed ingalunda en given sak.

Å andra sidan är den industriella befolkningen i förhållande till jordbruksområdets areal och i betraktande av kommunikationsväsendets nuvarande utveckling i Norrland ur stånd att i avsevärt högre grad än hittills genom större efterfrågan stimulera jordbrukets produktionsarbete. Norrlands ekonomiska utveckling, som ägt rum under trävaruindustriens auspicier, har därför i det stora hela nått gränsen för sin nuvarande expansionskraft och befinner sig således på ett stationärt stadium, försåvitt den är knuten till den gamla

¹ Snarare äger utflyttning rum från gamla sådana, såsom förut påvisats. Här må vara av ett visst intresse att konstatera Norrlands import under senare tid (år 1905). Jfr *F*) 1905 Tab. 12 och 13, 3. s. 26, 31; s. III o. s. v. *N*) 1905 Tab. O s. 9; s. 18, 13 o. s. v. Norrlands folkmängd utgjorde detta år omkr. 17 % av rikets.

Procenttal, utvisande några data från Norrlands andel i utrikes handelsomsättningen år 1905.

%	%	%	%	%
av rikets import av obero- redda hudar	av ullimport- överskottet	av rikets im- portöverskott å kreatursfoder samt hö	av rikets im- portöverskott å potatis	av rikets inför- sel av kött
30	1.3	20	20.8	36
%	%	%	%	%
av rikets inför- selöverskott å fläsk	av importöver- skottet å malen spannmål	av rikets ex- portöverskott å oarbetade el. delvis arbetade järn- och stål- varor	av rikets järn- malm export- överskott	av rikets trä- varuexport- överskott
98	45.6	30	76	70

standardindustrien.¹ Men ännu alltjämt återstår för den agrariska verksamheten att lösa sin gamla uppgift att bereda sina egna utövare *ett tillräckligt levebröd av jordens avkastning.*

*

Det nutida Norrland är ej gammalt. Man kan visserligen spåra begynnelse till stordrift inom dess trävarurörelse tämligen långt tillbaka i tiden, men först omkring 1800-talets mitt komma ångsågar i bruk, och det dröjer ända till 70-talet, innan aktiebolagsväsendet i större utsträckning tager sågverksindustrien i sin hand. De närmast föregående decennierna, 1840-, 50- och 60-talen, beteckna övergångstiden, Norrlands sturm- och drangperiod, karakteriserad av det första uppvaknandets halvt fantastiska och famlande försök att förverkliga de gamla drömmarna om »indiska» rikedomar; pionjärarbetets och kapitalsamlandets mödosamma år. 1870-talet betecknar det första segerrika genombrottet med dess oundgängliga spekulativa överdrifter; 80-talet är bakslaget men också den återvändande besinningens »stilla» tid med återuppvaknande agrariska intressen; 90-talet betecknar en ny ekonomisk högkonjunktur, utmärkt såväl genom en rationellare ekonomisk-teknisk organisation av företagen som ock genom brytande av nya banor för den ekonomiska företagsamheten²; slutligen det nya århundradets första årtionde, som allt tydligare präglas av en strävan till konkurrensens organisering jämte en allt mer tillspetsad, modernt stilerad arbetarefråga.

Det gemensamma för de *sist förflutna fyra årtiondena, vilka tillsammans utgöra Norrlands ekonomiskt sett nya tid*, är sålunda en genomgående kapitalistisk vinsthushållning i sågverksindustriens tecken. Men medan denna hushållning under periodens två första årtionden är ensidigt konjunktural d. v. s. prisgiven åt en oorganiserad konkurrens, framträda däremot under de två sista årtiondena vissa

---

¹ Den möjliga uppkomsten av någon ny storindustri ligger givetvis utanför bedömandet av den *nuvarande* ekon. situationen.

² Särskilt på gruvdriftens men även på pappersmassetillverkningens område; även på det agrariska gebitet mötte vi organisatoriska tendenser, vilka dock slå ut i full blomstring först under 1900-talets första decenniums föreningspolitik.

strävanden att organisera konkurrensen och därmed neutralisera de ovissta konjunkturernas ogynnsamma inverkan på företagens ekonomiska resultat.

Huruvida de gjorda ansatserna i denna riktning skola visa sig segerrika, tillhör framtiden att utvisa. Men det är som bekant i våra dagar ej längre enbart profitsträvandet, som bestämmer över det nationalekonomiska kapitalets användning. Norrlands nuvarande ekonomiska situation vilar visserligen *ytterst på en individualistisk, ekonomiskt liberal* rättsgrund, men en ny, socialpolitisk grundsats har dock börjat göra sig gällande i vår lagstiftning, och därmed har den under perioden dominerande profitfrågan kommit i ett nytt skede.

*

Det är ju tämligen lönlöst att fråga sig, vilken utvecklingen skulle hava blivit under *andra* förutsättningar än de historiskt givna — t. ex. om ej avvitrning i liberal anda kommit att äga rum i Norrland, utan om staten i stället hävdade sin förra överväganderätt till skogen.

Emellertid synes det sannolikt, att avvitrningens liberala avsikt att tillhandahålla *allmogen* stödskog säkrare skulle ha kunnat förverkligas under den senare förutsättningen, än i verkligheten blev fallet. Latifundiebildningens historia utgör onekligen en bekräftelse av detta antagande.

Norrlands ekonomiska historia visar i varje fall faran av att basera den ekonomiska lagstiftningen enbart på en allmän doktrin utan hänsynstagande till lokala och *kulturella* egendomligheter hos dem, som närmast beröras därav. Misstag av denna art kunna såsom i Norrland lätteligen leda till resultat, vilka beteckna motsatsen till det åsyftade.

Avvittringsförfattningarna för Norrland begränsade visserligen till en början dispositionsrätten över skogsmarken till en viss *jordbrukareklass* med full äganderätt, i den mån vissa odlings- och byggnadsskyldigheter uppfyllts. Men denna ensamrätt för jordbrukare upphävdes, som vi veta, sedermera i enlighet med det liberala systemets grundtanke, att konkurrensen borde frigivas i näringslivets eget intresse. I själva verket förelåg här en intresse motsats. Avvittrings-

lagens syfte att stärka *bondens* ekonomiska självintresse genom absolut äganderätt till större arealer av utrösningsmarken än förut motverkades praktiskt sett genom tillämpning av den doktrinära liberalismens krav på absolut näringsfrihet och konkurrensfrihet med avseende på jordens användning även från icke-agrariskt håll.

Utsträckningen av rätt till skogsförvärv till icke-jordbrukare medförde de facto något mer än upphävande av jordbrukaremonopolet inom skogsregionerna, i det att bondeståndet såsom den kulturellt och ekonomiskt svagare parten a priori var dömt till nederlag i tävlan med det spekulativa storkapitalets målsmän.

Förändringen var således en inkonsekvens för den högre konsekvensens, i. e. den abstrakt generella doktrinens skull. Detta innebär med hänsyn till följderna en förnekelse av riktningens eget krav på ekonomisk rättvisa, som annars är en viktig motiverande synpunkt i den ekonomiska liberalismens egendomsrätt.¹ Men det måste ifrågasättas, huruvida denna motsägelse nödvändigtvis har måst härflyta ur några speciella, provinsiella eller historiska, orsaker.

En verkan av inkonsekvensen föreligger bl. a. däri, att t. ex. några få magnatkretsar ekonomiskt behärska stora delar av Norrland — en omständighet, som bjärt belyser såväl vanskligheten av att diktera »lagar» för den ekonomiska utvecklingen som ock å andra sidan nödvändigheten av att låta begreppen ekonomisk rätt och rättvisa vara underkastade förändringens lag. Sålunda kan en ekonomisk undantagslagstiftning rent lokalt sett vara av behovet påkallad, något som vi ock funnit bekräftat i den norrländska skogslagstiftningen under den nu avhandlade tiden.

---

¹ Den absoluta äganderätten i händerna på en kulturellt underlägsen samhällsgrupp måste i *konkurrenssamhället* leda till att bruket övergår till missbruk enligt regeln: Den, som icke ser upp med ögonen, får öppna på pungen. Det är därför lagstiftningen alltjämt måste taga hänsyn till folkpsykologiska och pedagogiska förutsättningar med avseende på lagars tillämpning.

BILAGOR

Bil. 1.

**Antal bildade aktiebolag och tecknat minimikapital (i tusen-
(Hagen-Cederschiöld: Sv. aktie-**

	1848—60		1861		1863		1864		1865		1866	
	A.	K.	A.	K.	A.	K.	A.	K.	A.	K.	A.	K.
I Banker	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II Järnvägs- o. andra trafikab.	3	3700	—	—	—	—	1	200	—	—	—	—
III Handelsab.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IV Rederiab.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
V Jordbruks- o. indu- striab.:	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1. Bergs- o. jordbruk..	1	90	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2. Kvarnindustri	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3. Mejerirörelse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4. Trävarurörelse	—	—	1	250	—	—	1	100	3	980	—	—
5. Metallindustri.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6. Tändsticksind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7. Bränsleind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Textilind.	1	900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9. Glasind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10. Tobaksind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11. Pappersind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12. Bageri- o. slakteriind.	—	—	1	48	—	—	—	—	—	—	—	—
13. Bryggeriind.	3	300	—	—	—	—	—	—	1	60	—	—
14. Träoljeind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VI Tryckeri- o. Bokför- lagsab.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VII Byggnadsind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VIII A.-B. för diverse än- damål	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

¹ Gevle pantlåneab. Solidarisk ansvarsfrihet.   ² För två intet kap. upp-

tal kronor) i Norrland, vilka voro i verksamhet år 1874.
bolag etc. 1848—74; 1875).

1867		1868		1869		1870		1871		1872		1873		1874	
A.	K.	A.	K.	A.	K.	A.	K.	A.	K.	A.	K.	A.	K.	A.	K.
—	—	—	—	1 ¹	20	—	—	—	—	1	1000	—	—	2	2500
—	—	—	—	—	—	—	—	1	750	—	—	—	—	—	—
—	—	6	27	8	56 ²	18	52	13	58	14	83.5	11	52.4	10	102. ⁵
—	—	2	280 ³	—	—	—	—	2	475	7	1366	7	759	9	1080
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	600	—	—	—	—	1	150	1	250	4	7400	3	2450
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	8
—	—	—	—	—	—	—	—	1	20	1	5	—	—	—	—
1	620	4	430	4	900	5	2678	1	30	2	260	12	5814	12	5500
—	—	1	750	1	20	2	1011	1	100	1	25	4	684	7	1382
—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	17	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	76
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	60	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	1	15	—	—	—	—	1	100
—	—	—	—	—	—	—	—	1	124	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	3	100	—	—	1	130	1	30	1	200	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	15	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	26	1	10
—	—	1	60	—	—	—	—	1	13	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	40	1	17	1	5

givet. ³ Då endast ett kap. angivits, räknas det som min. kap.

Markegångspriser i Norrland och Västernorrland.

För åren 1850—60 se Finanskom. 1863 s. XXIII, XXXI, XXXVI f. 1861—75 Förbered. Skattejämningskomitén 1877 s. LXVI, LXXV, LXXIX, 1876—86 Ekonom. komitén 1887 s. 48, 57. Tullkomitén 1882 s. 258, N) 1876 s. 13; 1877 s. 16; 1878—86 s. 11—15 resp. år.

År	Råg i Norrland		Korn i Vn.	Smör i Vn.	Årligt manligt dagsverkspris i Vn.
	kr. pr hl.		kr. pr hl.	kr. pr kg.	kr.
1850	8.59		6.72	0.88	0.94
—51	8.90		8.12	0.88	0.94
—52	9.30		7.34	0.93	0.95
—53	10.16	9.89	7.34	0.94	1.00
—54	9.94		7.19	1.06	1.19
—55	12.13		8.75	1.24	1.50
—56	12.62		11.88	1.32	1.50
—57	11.51	Ökning	9.69	1.29	1.50
—58	9.35	10.52 6.4 %	7.48	1.24	1.25
—59	9.51		8.46	1.40	1.25
—60	9.63		7.88	1.29	1.25
—61	10.47		8.27	1.29	1.32
—62	10.54		8.46	1.24	1.32
—63	9.70	9.77	8.46	1.20	1.50
—64	9.31		8.08	1.24	1.50
—65	8.85		8.08	1.29	1.50
—66	9.42		8.27	1.29	1.50
—67	12.19		12.50	1.29	1.25
—68	12.50	11.08	10.77	1.22	1.15
—69	11.73		8.27	1.30	1.20
—70	9.54		7.69	1.33	1.20
—71	9.69	Ökning	7.69	1.34	1.25
—72	10.15	1870—74	7.92	1.41	1.60
—73	11.08	10.60 21 %	9.19	1.53	2.00
—74	11.54		9.81	1.71	2.42
—75	10.54		8.96	1.71	2.29

År	Råg i Norrland kr. pr hl.	Korn i Vn. kr. pr hl.	Smör i Vn. kr. pr hl.	Årligt manligt dagsverkspris i Vn. kr.
—76	10.77	10.19	1.76	2.27
—77	10.35	10.58	1.76	2.25
—78	9.89	9.04	1.27	1.75
—79	9.27	8.85	1.13	1.60
—80	10.31	9.81	1.45	—
—81	11.04	11.15	1.71	—
—82	10.04	10.00	1.53	—
—83	9.96	9.62	1.41	—
—84	9.08	8.46	1.32	—
—85	7.42	7.88	1.33	—
—86	7.85	7.88	1.25	—

Minskning
1876—79
10.07 13.9 %

Bil. 3.

Härnösands trävarudistrikts timmerköparens¹ och timmerleverantörsammanslutningens² i samma distrikt
grundpris kuranter vintern 1893 för 17-fots dimensionen i öre pr stock.

	7"	7½"	8"	8½"	9"	9½"	10"	10½"	11"	12"	13"	14"	15"	16"	17"	18"
Timmerköparnes (resp. Intumningsföreningarnas)	23	32	43	65	75	105	140	160	200	250	275	300	330	370	410	450
Leverantörernas	32	—	65	—	105	—	160	—	200	250	275	300	330	370	410	450

¹ Sv. Trävarutidning 1892 s. 240.

² A. a. 1893 s. 5.

Anm. Priskuranten gäller grundpris för furutimmer med 15 % rabatt för gran (vid Gransåg) enl. timmerköparnes överenskommelse. För timmer, levererat ovanför Gransåg avdragas flottningskostnaderna.

Enl. leverantörernas bestämmelse utgör avdraget för grantimmer 5 % för 9" diameter; därjämte äger en förhöjning rum av 20 % för både furu- och grantimmer efter de i priskuranten bestämda priserna.

Bil. 4.

Tablå över de större personliga relationsgrupperna inom Norrlands sågverksindustri år 1907 (8).

Gruppens namn	Antal				Aktiebolagens namn	Aktiekap. mill. kr.
	sågar	hkr	arbete	ramar		
1. Versteeghska	4	610	660	22	Sandvikens sågverk, Strömsnäs A.-B., Härnösands ångs. A.-B., Graningeverkens A.-B.	5.51
2. Kempe- och Hallwyl-Braathenska ¹	13	4,409	3,653	100	Ljusne-Voxna A.-B., Sandö, Mo- o. Domsjö A.-B., Robertsfors, Dals ångs. A.-B., Gideå o. Husums A.-B., Holmsunds A.-B., Träv. bol. Svartvik, Hovids A.-B.	18.81
3. Midlingska ..	4	946	810	19	Kramfors A.-B., Eriksdals träv. A.-B.	12.55
4. Vikströmska ²	2	930	569	18	Nordmalings o. Sandviks ångsågs A.-B.	1.20
5. Thuressonska ³	13	1,743	2,149	75	Hudiksvalls träv. A.-B., Sunds A.-B., J. A. Enhörnings A.-B., Munksunds Sågverks A.-B.	5.10
6. Lallerstedtska ⁴	6	1,700	1,611	40	Töre A.-B., Nord. Träv. A.-B. och Hofors A.-B.	21.88
7. Bünsowska ..	4	1,290	750	20	Skönviks A.-B., Träv. A.-B. Carlsvik	11.45
8. Jacobsenska	3	452	520	20	Tunadals A.-B., Ströms träv.-A.-B.	2.86

Jfr Avdelningen Sågverk sid. 149—198 i *Svenska Industrien 1907* (jämte komplement 1908).

¹ Förändringar ha på senare tid inträffat, i det Dals- o. Sandöverken avsåndrats från Kempska gr. A.-B. Robertsfors' aktiekap. ej uppgivet.

² A. Åström förmedlar förbindelsen med Thuressonska gr. ss. medintresent i Sandvik och Munksund.

³ Ant. hkr för Munksund ej meddelat. Iggesunds järnbruk, aktiekap. 3 mill., ej inräknat. — Munksund sålt till Ytterstfors 1906.

⁴ Nord. träv. A.-B. har beslutat avyttra sina aktier i Vivsta varvs och Töre A.-B. (1907) jfr Sv. Träv.-tidn. 1907 s. 256.

Arbetslöner vid några norrländska sågverk år 1908.
(Kommersekollegii arbetsstatistik.)

	Kubikenborg ³		Skutskär ⁴		Nord-Trävaru-A.-B.		Holmsund		Gränningeverken		Marieberg ⁵		Mon		Hovid ⁶		
	Årslön	Dagspen.	Årslön	Dagspen.	Årslön	Årslön	Dagspen.	Årslön	Årslön	Dagspen.	Årslön	Årslön	Årslön	Årslön	Dagspen.	Årslön	Dagspen.
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Sågare, yrkes- . . .	1032	4.33	1160	4.43	880	900	4.00	1000-1050	941	4.00	1137	1020	3.64				
Hjälpstågare ¹	777	3.46	960	3.54	670	750	3.60	850 900	87%	3.47	910	820	2.93				
Kantare	1133	4.33	1160	4.43	—	—	—	— —	941	4.00	—	1085	3.87				
Hjälpkantare ¹ . . .	885	3.68	960	3.54	—	—	—	— —	82%	3.28	—	985	3.52				
Bakdragare	700	2.94	800	2.84	—	—	—	— —	573	2.43	—	880	3.14				
Bakskärare	700	2.94	770	2.64	—	—	—	— —	—	—	—	—	—				
									87 %								
Ribbskärare ² . . .	450	1.65	490	2.00	—	—	—	— —	817	3.47	—	—	—				
Ribblastare ²	360	1.39	—	—	420-5	500	—	850	707	3.00	910	540	1.93				
									87 %								
Vagnlastare	980	4.33	—	—	—	—	—	— —	817	3.47	—	820	2.93				
									90 %								
Klampare	—	—	—	—	—	—	—	— —	844	3.58	—	—	—				
									44 %			820	2.93				
Timmerspelare ²	429	1.65	—	—	—	—	—	— —	415	1.76	—	—	—				
Tummare	—	—	—	—	910	750	4.00	1200	919	3.90	1137	1020	3.64				
Hjälptummare . . .	—	—	—	—	—	—	—	— —	97%	3.47	—	820	2.93				
Timmerframdragare	—	—	—	—	—	—	—	— —	282	1.20	—	820	2.93				

¹ Vuxna oskolade arbetare.

² Minderåriga (oftast söner till arbetare vid sågen).

³ Dessutom rum och vedbrand.

⁴ 8 kr. i mån. hyresbidrag.

⁵ Vid Marieberg (o. a. sågar) uppgöres kollektivt avtal, varvid den yrkeskunnige arbetarens lön fastställs till en viss summa och den oskolade hjälparbetarens till en viss procent därav. Vid Marieberg och Mon beräknas naturaföråner till 100 à 200 kronor per år.

⁶ Inga naturaföråner.

Bil. 5 b.

Sommarmansdagsverkspriser i Norrland år 1874.

Kronor.

Gevleborgs län	5 à 2—1.75 à 1
Västernorrland	4.50 —2.00
Jämtland	3.50 —1.00
Härjedalen	4.00 —2.00
Västerbotten	3.00 —1.25
Norrbottn	5.00 —2.00

(Jfr N) 1874 resp. län).

Bil. 6.

Den sammanlagda beskattningsbara inkomsten år 1907.

Medelinkomst per censit och län.¹

	Kr.
Gevleborgs län	2,559
Västernorrland	3,591
Jämtland	2,566
Västerbotten	2,825
Norrbottn	2,034
Riket	3,040

Inländska aktiebolags och ensk. bankbolags antal och sammanlagda medelinkomst pr bolag.² (1907).

	Antal	Kronor	Antal bolag med minst 145,600 kronors inkomst
G.....	193	46,846	12
Vn.....	206	61,626	22
J.....	63	14,270	1
Vb.....	66	28,217	6
Nb.....	57	19,091	3
Riket	3,846	44,661	195

tillsammans
22,6 % av
rikets 195

¹ Finansstatist. Utredningar. I. Sthlm 1909. S. 179.² A. a. s. 143.

För inkomstskatt taxerade enskilda personer, som taxerats
för inkomst av fastighet.¹ (År 1907).

	Inkomst om 600—999 kr.		Inkomst om 1,100—1,999 kr.	
	Antal censiter	Proc. av alla censiter	Antal	Proc. av länets (rikets) alla censiter
G.	793	4.9	726	4.6
Vn.	661	6.1	915	8.5
J.	354	9.0	499	12.7
Vb.	266	7.7	572	16.6
Nb.	165	2.0	425	5.2
Riket	16183	4.8	24427	7.0

Taxerade inkomster om 10,000 kr. och däröver.
Antal censiter (personer och bolag)² (år 1907).

	Antal	Procent af hela antalet censiter
G.	346	2.2
Vn.	385	3.6
J.	97	2.5
Vb.	81	2.4
Nb.	112	1.4
Riket	11,763	3.5

¹ A. a. Tab. 3, sid. 104 f., sid. 178 f., Tab. 9.

² A. o. Tab. 9 s. 178 f.

Bil. 7.

Antal fabriksanläggningar inom olika län med fördelning efter arbetarnes antal åren 1896 och 1906 (D) 1907 s. 132 ff.)

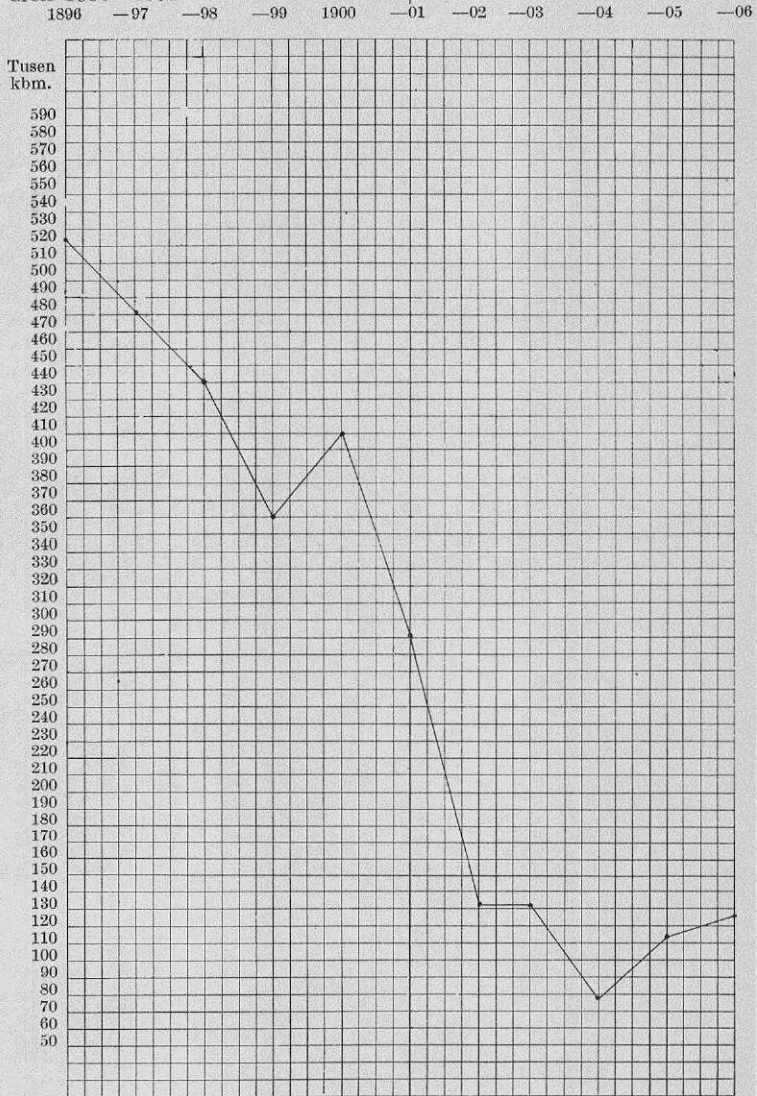
År 1896	Antal fabriksanläggningar					Antal arbetare					
	Anläggningar	G.	Vn.	J.	Vb.	Nb.	G.	Vn.	J.	Vb.	Nb.
med t. o. m. 10 arbet.	234	101	67	55	32	816	380	223	167	130	
» 11— 50 »	99	64	27	16	8	2217	1559	633	325	231	
» 51— 100 »	24	28	1	4	5	1685	2047	87	309	416	
» 101— 200 »	11	29	—	3	4	1581	3956	—	555	532	
» 201— 500 »	17	14	3	6	6	4818	4371	654	1840	1886	
» 501—1000 »	1	—	—	—	—	590	—	—	—	1477	
» 1001 eller flera »	1	—	—	—	1	1563	—	—	—	—	
År 1906											
med t. o. m. 10 arbet.	275	125	80	85	72	1002	516	343	257	299	
» 11— 50 »	159	69	39	24	28	3744	1869	897	519	637	
» 51— 100 »	30	32	4	2	8	2224	2302	265	166	649	
» 101— 200 »	18	30	4	5	6	2737	4184	611	629	858	
» 201— 500 »	17	19	—	8	4	5364	5178	—	2463	1133	
» 501—1000 »	2	1	—	—	1	1162	659	—	—	579	
» 1001 eller flera »	1	—	—	—	2	2200	—	—	—	2438	

Bil. 8.

Från Sundsvalls tullkammardistrikt exporterade

plankor o. battens (ohyvl.) av minst 5 cm. tjocklek o. minst 10 cm. bredd, | ohyvl. plankor o. bräder 21 cm. bredd
 åren 1896—1901 | o. däröver åren 1902—06.

Jfr F) resp. år.

Bil. 9.

Utrikes spannmålshandeln på norrländska hamnar samt riket 1871—1905.

(Efter Kommersekollegii ber. om handeln resp. år.)

År	Norrländska hamnar				Riket				De norrl. hamnarnas införselöverskott i procent av rikets		
	Omalet		Malet		Omalet		Malet		Införsel av omalet	Införsel-överskott	Införsel överskott å malet
	Införsel	Utförsel	Införsel	Utförsel	Införsel	Utförsel	Införsel	Utförsel			
	K.-fot		ctr.		K.-fot		ctr.		c:a		
1871	194737	13530	208142	2113	718178	24107758	450964	75052	25	—	55
—74	1112645	—	651040	33692	7233904	19182228	1736636	85211	15	—	38
—75	446490	—	353679	5558	4446499	17887201	1189989	76741	10	—	29
—77	1232200	90	977200	21109	8851986	17037313	2641133	106277	13.6	—	37
—79	855903	42	340578	3645	6550421	27580526	1270767	70303	13	—	28
	kbm.		mill. kg.		kbm.		mill. kg.				
—81	41692	34	5.888	0.027	252849	454095	20.348	0.815	12	—	30
—84	39571	65	14.173	0.467	304164	403278	61.149	11.776	13	—	28
	M i l l. k g.										
—85	34.557	0.288	24.479	0.892	257.167	253.963	73.552	11.166	13	1031	38
—87	38.881	0.227	27.318	0.686	201.654	293.122	73.817	7.377	20	—	40
—89	21.732	0.030	13.972	0.006	205.357	119.389	37.420	2.949	11	—	40
—91	11.798	0.249	9.657	—	176.546	183.649	26.536	2.030	6.5	—	39
—94	21.614	—	28.130	—	323.236	141.417	63.044	0.553	7	12	45
—95	12.975	0.020	5.560	—	241.759	76.687	17.716	0.582	6	8	32
—97	20.205	0.049	6.337	—	194.670	21.797	13.610	2.581	10	15	32.5
—99	35.026	0.020	8.671	0.0005	367.197	39.795	22.462	3.960	9.5	10.7	47
1901	13.501	—	2.795	—	355.973	31.882	10.806	7.459	3.8	4.2	85
—04	42.299	—	6.163	—	477.103	1.170	16.728	4.018	8.8	9.0	47.6
—05	28.496	—	3.674	—	393.223	3.067	10.975	2.937	7	7.2	45.6

Tingslag med ett nativitetsöverskott > folkökningen.

1891—1900.

Gästriklands v.	Hackås o. Näs
S. Hälsinglands v.	Lits
S. Hälsinglands ö.	Hammerdals
Enångers	Ovikens
Forsa	Hallens
Bergsjö	Offerdals
Delsbo	Svegs
Ljusdals	Hede
Arbrå o. Jerfsö	Bergs
Njurunda	
Sköns	Nordmalings o. Bjurholms
Indals	Degerfors
Ljustorps	Bygdeå
Selångers	Nysätra
Tuna	Lövångers
Torps	Burträsk
Säbrå	Skellefteå
Nora	Norsjö o. Malå
Boteå	Lycksele
Sollefteå	Åsele
Resele	
Ramsele	
Nordingrå	Piteå
Nätra	Råneå
Själevad	Ö.-Kalix
Arnäs	Ö.-Torneå
	Korpilombolo
Ragunda	Enontekis
Revsund	

Bil. 11.

Den agrariska produktionens avkastning per individ.¹

	Medelfolk. i tusental		Odlad jord har		Sädes- o. rotfruktskörden reducerad till hl. råg		Foderväxter dt. ²		Hela kreatursstocken reducerad till nötkreatursenheter ³		Medelfolkningens tillväxt %
	1871—1875	1896—1900	1871—1875	1896—1900	1871—1875	1896—1900	1871—1875	1896—1900	1871—1875	1896—1900	
G.	156	230	0.48	0.44	3.6	3.1	4.2	8.0	0.6	0.5	47
Vn.	144	227	0.40	0.31	2.9	2.3	4.4	3.8	0.6	0.5	58
J.	74	109	0.27	0.47	3.3	2.3	1.2	8.3	0.9	0.8	47
Vb.	95	140	0.33	0.52	3.0	2.6	14.6	8.4	0.7	0.7	50
Nb.	80	127	0.28	0.28	3.5	3.0	20.2	3.4	0.7	0.5	58.7
Norrland	549	833	—	—	—	—	—	—	—	—	52
Sverigesöder om Dalälven ⁴	3,745	4,217	0.63	0.73	6.6	8.2	3.5	5.4	0.6	0.7	12

¹ Jfr uppgifterna i *Nk. 04 VI* Tab. I p. 310 ff.² Siffrorna för 1871—75 omfatta tydligen även höskörd från naturlig ängs- och mark i Vb. och Nb. Däremot gälla sifferuppgifterna för 1896—1900 endast den från odlad jord erhållna foderskörden. Vad södra Sverige angår, synes denna begränsning gälla även för den förstnämnda 5-årsperioden. Jfr a. a. p. 303 o. not. 2.³ Renar oräknade. A. a. s. 307, not.⁴ Sverige söder om Dalälven = Övriga Sverige utom Dalarna.

Hektar odlad areal för baljväxter och po-
(Ur N)

	År 1866			År 1876			År 1886
	Baljv.	Potat.	Rotfr.	Baljv.	Potat.	Rotfr.	Baljv.
<i>Jordbrukssocknar:</i>							
Näskott	15.25	—	—	—	—	—	24.9
Rödön	33.6	—	—	38.1	—	—	36.5
Ås	14.0	—	—	17.6	—	—	27.0
Mörsill	2.6	—	—	4.0	—	—	7.2
Föllinge-Laxsjö	10.6	39.2	—	12.7	—	—	12
Kyrkås	6.7	8.0	—	9.6	—	—	8.0
Brunflo	11.5	—	—	43.2	—	—	72.5
Ström	0.4	—	—	8.8	—	—	—
Sunne	16.6	40	—	17.7	—	—	35.7
Hammerdal	6.2	—	—	8.8	—	—	—
Lit	30.1	—	—	32.8	—	—	—
<i>Skogssocknar:</i>							
Borgvattnet	—	—	—	—	—	—	—
Revsund	11.7	—	—	17.1	—	—	18.9
Bräcke	9.7	—	—	9.5	—	—	4.7
Klövsjö	6.3	—	—	4.4	—	—	1.0
Storsjö	2.6	—	—	—	—	—	—
Undersåker	1.1	—	—	7.6	—	—	0.2

tatis samt rotfrukter (rovor) i Jämtland.

resp. år.)

År 1886		År 1891			År 1898			År 1905		
Potat.	Rotfr.	Baljv.	Potat.	Rotfr.	Baljv.	Potat.	Rotfr.	Baljv.	Potat.	Rotfr.
—	—	10	6	—	—	—	—	8	10	1
—	—	38	—	—	32	—	—	37	—	—
—	—	22	—	—	46	18	1	30	22	4
5.2	1.4	5	—	—	—	—	—	5	1.2	0.18
—	—	—	—	—	—	—	—	4	55	3
5.3	—	8	7	—	—	—	—	12	14	2
—	—	35	68	4	—	—	—	24	62	4
—	—	år 1890 12	55	2	12	—	—	36	—	—
24.2	—	34	28	—	30	26	—	20	30	3
—	—	år 1889 20	64	5	20	54	1	23	60	5
—	—	46	—	—	68	—	—	24	50	3
år 1887	—	år 1888 0.5	—	—	2	—	—	2	—	—
26.0	2.9	23.0	29	—	—	—	—	15	33	2
14.3	—	7	14	1	5	16	—	—	20	1
—	—	5	—	—	5	—	—	2	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
år 1888	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25.0	2.1	3	26	1	—	—	—	1	25	1

*Bil. 12 (forts.)**Utsäde af baljväxter, hl.*

S o c k n a r	År 1870	År 1877	År 1905
Ljustorp	—	26	4
Tynderö	—	2	2
Hässjö	—	5	2
Haverö	—	97	—
Säbrå	—	13,6	3
Viksjö	—	—	—
Ö. Fernebo	24	55	58
Norråla	8	0,8	1

Bil. 13 a.

**Antal till lantushållningen hörande föreningar i Norrland
tillkomna mellan åren**

Ändamål	1865—80	1881—90	1891—1900	1901—10	A n m ä r k n i n g a r .
1. Tjurfören:r					
G.	—	—	—	13	Medl:r 1908: 74
Vn.	—	—	—	64	» » 616
J.	—	—	—	11	» » 53
Vb.	—	—	—	11	» » 192
Nb.	—	—	—	58	» » 919
2. Kontrollfören:r					
G.	—	—	—	10	Uppgivet medelkoantal 2,105 (år 1908—09)
Vn.	—	—	—	3	» » 63 (» 1907—09)
J.	—	—	1	39	» » 2,748 (» 1906—09)
Vb.	—	—	—	5	» » 914 (» 1906—09)
Nb.	—	—	—	4	» » 309 (» 1908—09)
3. Mejerifören:r					
G.	—	1	—	3	Uppgiven försäljnings-summa ¹ år 1908 c:a 102,000 kr.
Vn.	—	1	2	8	» » » » » 435,100 »
J.	—	3	3	13	» » » » » 392,600 »
Vb.	4	9	3	7	» » » » » 281,000 »
Nb.	—	—	7	14	» » » » » 356,700 »
4. Allm. inköpsfören:r					
G.	—	3	1	41	Uppgiven omsättn. i runda tusental kr. år 1908: 540
Vn.	—	—	4	51	D:o D:o 101
J.	—	3	2	49	D:o D:o 476
Vb.	—	—	—	51	Stift. år ej uppgivet för två fören:r D:o 254
Nb.	—	—	—	26	D:o 97
5. Hingstfören:r					
Vn.	—	—	—	2	
6. Torvströfören:r					
Nb.	—	—	—	1	

¹ Uppgifterna äro ej fullständiga.

Enl. *Kalender över Svenska lanbruket 1910*. Andra årg. På uppdrag av k. lantbruksstyrelsen redigerad av G. Elgenstierna. Sthlm 1910.

**Den agrariska föreningsrörelsens verksamhetsområden
i Norrland år 1910.**

Skogssocknar	Jordbrukssocknar	Bolagssocknar
Vn. Junsele, Torp, Haverö, Anundsjö, Ljustorp, Resele, Ådalsliden, Borgsjö, Björna, <i>Ramsle</i> , Fjällsjö, Boden, Helgum, Tåsjö.	Mo, <i>Attmar</i> , Grundsunda, Stöde, Stigsjö, Tuna, Sånga, Indal, Häggdånger, Sidensjö, Själevad, Nordingrå, <i>Indalsliden</i> , <i>Skorped</i> , Multrä, Tynderö, Nora, <i>Viksjo</i> , Arnäs, Skog, Bjärträ, Gideå, Säbrå, Ullånger, Vibyggerå, Hässjö, <i>Över-Lännäs</i> , Holm, <i>Graninge</i> , Torsåker, Styrnäs, Ytterlännäs, Dal, Skön, Sollefteå, Långsele, Ed, <i>Boteå</i> , Alnö, Nätra, Selånger, Gudmundrå, Högsjö, Njurunda, <i>Sättna</i> , Timrå, <i>Trehörningsjö</i> .	Attmar, Junsele, Torp, Haverö, Anundsjö, Indals-Liden, Ljustorp, Skorped, Resele, Viksjö, Ådals-Liden, Borgsjö, Björna, Trehörningsjö, Över-Lännäs, Graninge, Fjällsjö, Bodum, Boteå, Helgum, Sättna, Tåsjö.
S:ma 14 skogss:r (varav 13 bolagss:r).	47 jordbruksr (varav 9 bolagss:r).	22 bolagss:r.
J. Frostviken, Elvros, <i>Håsjö</i> , Sundsjö, Sveg, Hede, Storsjö, Stugun, <i>Revsund</i> , <i>Åre</i> , Klövsjö, Nyhem, Bräcke, <i>Undersåker</i> , <i>Åsarne</i> , Rätan.	Brunflo, Kyrkås, Norderö, Oviken, Alsen, <i>Fors</i> , Hammerdal, Ragunda, Mattmar, Rödön, Offerdal, <i>Kall</i> , Sunne, Ström, <i>Hellesjö</i> , Näskott, Föllinge, Ås, Marieby, Lit, Hallen, Lockne, Marby, Frösö, Berg, <i>Hackås</i> , Gåxsjö, Aspås, Näs, Laxsjö, Mörsill.	Frostviken, Elvros, Sundsjö, Fors, Sveg, Hede, Kall, Storsjö, Stugun, <i>Ström</i> , Hellesjö, Hackås, Klövsjö, Nyhem, Bräcke, Rätan.
S:ma 16, därav 11 bo- lagss:r.	31, därav 4 bolagss:r.	15.

Skogssocknar	Jordbrukssocknar	Bolagssocknar
Nb. <i>Arvidsjaur</i> , Edefors, <i>Pajala</i> , Gellivare, <i>Elvsby</i> , Jockmock.	Piteå landsförs., Neder- Luleå, Ö. Luleå, <i>Råneå</i> , Neder-Kalix, Karl- Gustav, Hietaniemi, Över-Torneå, N.-Torneå, Över-Kalix.	Edefors, Gellivare, Råneå, Jockmock.
S:ma 6, därav 3 bolagss:r	10, därav 1 bolagss:n	4.
Vb. <i>Jörn</i> , <i>Norsjö</i> , <i>Lycksele</i> , <i>Örträsk</i> , <i>Degerfors</i> , Åsele, <i>Bjurholm</i> , <i>Malå</i> , Dorotea, Fredrika, <i>Stensele</i> .	Skellefteå, Lövånger, <i>Burträsk</i> , Sävar, Nordmaling, Umeå landsf., Vännäs, Nysätra, Holmö, Byske, Bygdeå, Sorsele.	Burträsk, Dorotea, Fredrika, Åsele.
S:ma 11, därav 3 bo- lagss:r.	12, därav 1 bolagss:n.	4.
G. <i>Färila</i> , <i>Ovanåker</i> .	Arbrå, Forssa, Harmånger, <i>Hedesunda</i> , Järvsö, <i>Torsåker</i> , Ovensjö, Regnsjö, <i>Åmot</i> , Ö- <i>Färnebo</i> , <i>Bollnäs</i> , Hälsingtuna, Rogsta, <i>Valbo</i> , <i>Högbo</i> , Årsunda, <i>Ockelbo</i> , Alfta, Undersvik, Bergsjö, <i>Bjuråker</i> , Delsbo, Enånger, <i>Njutånger</i> , Gnarp, <i>Hamrånge</i> , <i>Hille</i> , Idenor, Järbo, Jättendal, Skog, <i>Ljusdal</i> , Mo, Norrbo, Segersta, <i>Söderala</i> , Trönö.	Hedesunda, Torsåker, Åmot, Ö-Färnebo, Bollnäs, Valbo, Högbo, Ockelbo, Njutånger, Hamrånge, Hille, Ljusdal, Bjuråker, Söderala.
S:ma 2.	37, därav 14 bolagss:r.	14.
S:ma för Norrland 49.	137 ¹	59.

¹ Burträsk och Piteå landsf. äro hänfödda till kategorien jordbruksr.

Bil. 13 c.

A) **Antal till lantushållningen hörande föreningar i Norrland,
fördelade på de särskilda länen år 1910.**

	G.	Vn.	J.	Vb.	Nb.	Summa
Tjurföreningar	13	64	11	11	58	157
Kontrollfören.r	10	3	40	5	4	62
Mejerifören.r	4	11	19	23	21	78
Allm. inköpsfören.r ¹	45	55	54	53	26	233
Hingstfören.r	—	2	—	—	—	2
Torvströfören.r	—	—	—	—	1	1
Summa för län	72	135	124	92	110	533

B) **Bolagssocknarnas föreningsrörelse 1910.**

Antal föreningar.

	G.	Vn.	J.	Vb.	Nb.	Summa
Tjurfören.r	4	16	2	1	4	27
Kontrollfören.r	6	1	9	—	—	16
Mejerifören.r	2	3	2	1	2	10
Allm. inköpsfören.r	14	21	10	4	2	51

¹ Även inköp av livsmedel (mjöl) o. dyl. förekommer; 5 särsk. angivna fören.r, därav 2 i Nb., 2 i Vb. o. 1 i J.

